

**T.C.
KIRIKKALE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI**

**ANADOLU SELÇUKLU DEVLETİ
TİCARET POLİTİKALARI**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

**Hazırlayan
Hilal ÇALIŞKAN**

**Danışman
Dr. Öğr. Üyesi Ayşe Asude SOYSAL DOĞAN**

**Ağustos-2018
Kırıkkale**

ÖNSÖZ

Anadolu Selçuklu Devleti, Ortaçağ tarihinde önemli bir yer tutmaktadır. Türkiye Selçukluları, Anadolu'nun Türkleşmesinde ve sonraki siyasî gelişmelerin seyri ile ticarî geleneğin oluşmasında etkin bir rol oynamıştır.

Türkiye Selçukluları üzerine yapılan çalışmalar zincirine bir halka eklemeyi hedefleyen çalışmamızda, Anadolu Selçuklularının iktisadî hayatlarını, Selçuklu sultanlarının ekonomide uyguladıkları politikaları inceledik. İki bölümden oluşan çalışmamızın birinci bölümünde Anadolu Selçuklu Devleti'nin ticaret politikaları, ikinci bölümünde ise Anadolu Selçuklu Devleti'nin ticarî faaliyetleri hakkında bilgiler vermeye çalıştık.

Araştırmamızı yaparken elden geldiğince çok sayıda kaynak ve çalışma eserlerden yararlandık. Süreli yayınlardaki konumuzla ilgili makalelere ulaşmayı amaçladık. Böylece geniş bir bibliyografya oluşturmayı arzuladık. Çalışmamızda yararlandığımız eserleri dipnot olarak verdik.

Konularla ilgili olarak kaynaklarda çelişkili bilgilere rastladığımızda bu bilgileri aynen aktarmaya çalıştık. Ayrıca, mektup ve ticarî antlaşma gibi vesikaları yine olduğu gibi vermeye özen gösterdik.

Araştırmamızı yaparken her aşamada yardımlarını esirgemeyen değerli danışman hocam Dr. Öğr. Üyesi Ayşe Asude Soysal Doğan'a, maddî ve manevî olarak bana destek olan kıymetli aileme teşekkür ederim.

ÖZET

XI. yüzyılın ikinci yarısında Anadolu'da kurulan Anadolu Selçuklu Devleti, üç kıta arasında ticarî köprü konumunun tüm avantajlarından faydalanmasını bilmiştir. Doğu-batı ve kuzey-güney ticaret yollarının Anadolu'nun üzerinden geçmesi burayı adeta ticaretin merkezi durumuna getirmiştir. Bu durumun önemini kavrayan Selçuklu sultanları, Anadolu'da ticaretin gelişmesi için büyük çaba sarf etmişlerdir. Altyapı çalışmalarına önem vererek yollar, köprüler inşa ettirmişlerdir. Ülke içerisinde inşa edilen kervansaray ağı ve görevlendirilen muhafızlar ile emniyeti sağlanan ticarî faaliyetler, düşük gümrük vergisi ve devlet sigortası gibi yeni uygulamaları, çağının ilerisinde bir anlayışla Kıbrıs Haçlıları ve Venediklilerle yapılan ticaret antlaşmaları ile uluslararası bir boyut kazanmıştır. Ayrıca Anadolu topraklarında malları zarar gören tüccarların zararları Anadolu Selçuklu Devleti tarafından karşılanarak malları devlet güvencesi altına alınmıştır.

Anadolu Selçuklularının bu istikrarlı politikasında coğrafî avantajlar kadar, hatta daha çok takip edilen siyasetlerin önemi reddedilemez. XIII. yüzyılda Selçuklu Türkiye'sinin sahip olduğu iktisadî zenginliğe ulaşmada Selçuklu Devleti sultanları ve idarecilerinin uyguladıkları bilinçli politikaların en önemli etken olduğu malumdur.

Anahtar Kelimeler: Anadolu Selçuklu Devleti, Ticaret, Ticaret Politikaları, Kervansaray, Ticaret Antlaşmaları.

ABSTRACT

The Anatolian Seljuk State which was established in Anatolia in the second half of the 11th century, was able to benefit from all the advantages of the position of the commercial bridge between the three continents. The passing of the east-west and north-south trade routes over Anatolia made it a center of commerce. Realizing the importance of this situation, the Seljuk rulers made great efforts to develop trade in Anatolia. By giving importance to infrastructure studies, they built bridges.

The caravanserai network built in the country and the commercial activities whose safety was ensured via guards have gained an international dimension with the understanding of the future through new applications such as low custom duties and state insurance and also the trade agreements with the Cypriot Crusaders and Venetians. In this stable politics of the Anatolian Seljuks, as far as geographic advantages even more the pursuit of politics can not be rejected. In the 13th century, conscious policies applied by the Seljuk rulers and administrators were the most important factors in reaching the economic richness that the Seljuk State had.

Key Words: Anatolian Seljuk State, Trade, Trade Policies, Caravanserai, Trade Agreements.

KISALTMALAR

bkz: Bakınız
çev: Çeviren
g: Gram
haz: Hazırlayan
kg: Kilogram
lt: litre
mm: Milimetre
nşr: Neşreden
s: Sayfa
vd: ve devamında
yay: Yayımlayan

EKLER

Ek 1: Anadolu Selçuklu Devleti Hükümdarları ve Saltanat Süreleri	105
Ek 2: Anadolu Selçuklu Devleti'nin En Geniş Sınırları	106
Ek 3: III. Yüzyıl Türkiye'sinde Başlıca Ticaret Yolları	107
Ek 4: Anadolu Selçuklu Kervansarayları ve Kervan Yolları	108
Ek 5: 1212 Yılında Kentler ve Ticaret Yolları	109
Ek 6: Anadolu Selçuklu Devleti'nin Darphane Merkezleri	110
Ek 7: Anadolu Selçuklu Devleti Zamanında Darp Edilen Bazı Sikkeler	111

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ	I
ÖZET	II
ABSTRACT	III
KISALTMALAR	IV
EKLER	V
İÇİNDEKİLER	VI
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

ANADOLU SELÇUKLU DEVLETİ'NİN TİCARETİ GELİŞTİRMEK İÇİN İZLEDİĞİ POLİTİKALAR

1.1. Türk Fethinden Önce Anadolu'nun Ticarî Durumu	7
1.2. Anadolu-Türk Birliğini Sağlama Politikası	9
1.3. Ticarî Hedeflere Yönelik Selçuklu Fetihleri	10
1.4. İskân Politikası	14
1.5. Ticareti Koruyucu ve Teşvik Edici Çalışmalar	19
1.5.1. Altyapı ve İmar Çalışmaları	19
1.5.1.1. Kervansaraylar ve Köprüler	19
1.5.2. Hıristiyan Devletlerle Yapılan Ticaret Antlaşmaları	23
1.5.2.1. Kıbrıs Krallığı ile Yapılan Antlaşma	23
1.5.2.2. Venedik ile Yapılan Antlaşma	26
1.5.3. Vergi Muafiyeti	29
1.5.4. Zararın Tazmini veya Devlet Sigortası	30
1.5.5. Ticaret Hukuku ve Yargı Politikası	32
1.5.6. Anadolu Selçuklu Parasının Mahiyeti ve Para Politikası	34
1.5.7. Anadolu Selçuklu Ticaretinde Ahi Teşkilatının Önemi	40

İKİNCİ BÖLÜM

ANADOLU SELÇUKLU DEVLETİ'NDE TİCARET

2.1. Anadolu Selçuklu Devleti'nde Ticarî Faaliyetler	45
2.1.1. Tarımsal Üretim	45
2.1.1.1. Tarımsal Ürünler	46
2.1.1.2. Toprak Hukuku	50
2.1.2. Hayvansal Üretim	54
2.1.2.1. Hayvansal Ürünler	56
2.1.3. Avcılık	57
2.1.4. Sanayi	58
2.1.5. Madencilik	63
2.2. Anadolu Selçuklu Devleti'nde Bazı Ticarî Merkezler	66
2.2.1. Konya	66
2.2.2. Sivas	68
2.2.3. Kayseri	70
2.2.4. Antalya	71
2.2.5. Erzurum	72
2.2.6. Erzincan	73
2.2.7. Aksaray	74
2.2.8. Ahlat	75
2.3. Anadolu Selçuklu Devleti'nde Bazı Ticarî Limanlar	76
2.3.1. Antalya Limanı	76
2.3.2. Alâiye (Alanya) Limanı	77
2.3.3. Sinop Limanı	78
2.3.4. Suğdak Limanı	78
2.3.5. Ayas (Yumurtalık) Limanı	79
2.3.6. Diğer Limanlar	79
2.4. Anadolu Selçuklu Devleti'nde Bazı Ticarî Pazarlar ve Çarşılar	80
2.4.1. Yabanlu Pazarı	81
2.4.2. Koçhisar (Kızıltepe-Düneyser) Pazarı	82
2.4.3. Diğer Pazarlar	82
2.5. Anadolu Selçuklu Devleti'nin Ekonomik Zenginliği	83

2.6. Anadolu Selçuklu Devleti'nde Ticaretin Gerilemesi	87
Sonuç	93
Kaynakça	95
Ekler	105

GİRİŞ

Türkler, tarih boyunca yayıldıkları sahalarda birçok devlet kurmuşlar ve bir devamlılık göstererek bugüne kadar gelmişlerdir. Bu devletlerin en önemlilerinden biri Türklerin İslâm dünyasına hâkim olmalarını ve yayılmalarını, İslâm medeniyeti tarihinde yeni bir devir açmalarını sağlayan Büyük Selçuklu Devleti (1038-1157)'dir (Ahmed Bin Mahmud, 2011: 7). Selçukluların 24 Oğuz¹ kabilesinin Kınık boyuna mensup olan Büyük Selçuklu Devleti, yüzyıllardır hâkim olan veraset sistemi ve sınırlarının sultanın gücünü etkisiz bırakacak kadar genişlemesi gibi nedenlerle kendisine bağlı devletlerden oluşan bir imparatorluk haline gelmiştir. Bu tâbi devletler, Anadolu Selçuklu Devleti (1075-1318), Irak Selçuklu Devleti (1118-1194), Kirman Selçuklu Devleti (1043-1187) ve Suriye Selçuklu Devleti (1078-1117)'dir (Kafesoğlu, 1964: 353-416). Bu devletler içinde en kuvvetli ve uzun ömürlü olanı Anadolu Selçuklu Devleti olup Anadolu'nun Türkleşmesi ve İslâmlaşmasını sağlamıştır (Köprülü, 1976: 184-193).

Anadolu Selçukluları, Cend² bölgesine göçmesiyle siyasî bir hüviyet kazanan Selçukluların atası Selçuk Bey'in büyük oğlu Arslan Yabgu'nun soyundan gelen koludur (Turan, 2009b: 53). Selçuk Bey'in vefatının ardından ailesinin başına geçen Arslan Yabgu'nun oğlunun, önce Tuğrul Bey'e ve devamında Sultan Alparslan'a karşı sürdürdüğü hanedan içi hâkimiyet mücadelesi ve Kutalmışoğlu Süleymanşah'ın Anadolu'ya gelmesi, Anadolu Selçuklularının bölgenin siyasî haritasına dâhil olma sürecinin de başlangıcını oluşturmaktadır (Ersan, Alican, 2013: 21).

İslâm dünyasının büyük bir kısmına hâkim olan Büyük Selçuklu sultanları, hem Bizans'ı alt etmek hem de Oğuz göçmen kabilelerini yerleştirecek yeni bir saha bulmak gayesiyle İslâm-Bizans mücadelelerinde nüfusu azalan ve birçok yeri boş bulunan Anadolu'nun fethini gerekli görmüşlerdir (Kerîmüddin Mahmud-i Aksarayî, 1999: 6). Çünkü Selçuklu sultanları tarafından bir fetih ve iskân sahası olarak görülen Anadolu'dan başka, malları, çadırları ve aileleri ile gelen göçmenleri

---

¹Türkmenler, 24 boydan meydana gelmiş olup bunlardan 12'si Bozok, 12'si Üçok koluna dâhildir. Bkz: Sümer, 1972: 203. Kaşgarlı Mahmud'a göre ise Oğuzlar, 22 koldan oluşmaktadır. Her biri hayvanlarına vurdukları ayırt edici bir damgaya sahiptir ve bu kollar birbirlerinin hayvanlarını bu damgalarla tanımaktadırlar. Bkz: Kaşgarlı Mahmud, 2005: 353-354.

²Oğuz yabgusunun oturduğu Sır-Derya (Seyhun) Irmağı'nın kıyısında bugün mevcut olmayan bir şehir. Bkz: Sümer, 1972: 34.

yerleştirecek bir yurt kalmamıştır (Cahen, 1988: 57). Bu yüzden Selçuklular, 1018 yılından 1071 yılına kadar yaptıkları akınlarla Anadolu'nun kapılarını Türklere açmak için uğraşmışlardır. Çağrı Bey, 1018 yılında Anadolu'yu yurt edinme amacıyla bir keşif seferi düzenlemiştir (Turan, 2009a: 216). Çağrı Bey'in keşif seferi sonrasında yoğunlaşan Türk akınları ve göçleri sebebiyle Selçuklular ve Bizans karşı karşıya gelmiştir. Malazgirt Savaşı (1071)'nda Bizans İmparatorluğu'nu yenen Büyük Selçuklu Devleti, Anadolu'da yüzyıllarca sürecek olan Türk hâkimiyetinin temellerini atmıştır³ (Köprülü, 1976: 185).

Selçukluların batıdaki düşmanı Bizans'a karşı kazandığı bir diğer zaferi de 1176 yılında gerçekleşen Miryakefalon (Karamıkbeli) Savaşı'dır. Malazgirt Savaşı ile Anadolu'ya yerleşmeye başlayan Türkler, Anadolu Türk tarihi ve Bizans tarihi açısından bir dönüm noktası diyebileceğimiz Miryakefalon Zaferi ile Anadolu'nun kati suretle Türk vatanı olmasını sağlamışlardır (Altan, 2002: 1100-1109). Çağdaş bir batılı kaynakta ise Miryakefalon Savaşı'nın Bizans için bir yüzyıl önce gerçekleşen Malazgirt Savaşı kadar ezici bir mağlubiyetle sonuçlandığından söz etmektedir (Gregory, 2011: 263). Türkiye Selçuklularını siyasî-askerî tarihinde en mühim savaşlarından bir diğeri bu defa doğudan gelen Moğollara karşı verilen fakat yenilgi ile sonuçlanan 1243 tarihli Köseadağ Savaşı'dır (Köprülü, 2012: 65). Bu mağlubiyet, Türkiye Selçuklu Devleti'ni bir daha kurtulmamak üzere Moğol hükümlüğüne sokmuştur (Uzunçarşılı, 1988: 76).

Bizans hâkimiyetindeki Anadolu Yarımadası'nda gerçekleştirilen Türkmen fetih hareketinin dünya ve Türk tarihi açısından en önemli sonucu, Anadolu Selçuklu Devleti'nin kurulmasıdır⁴ (Turan, 1999: 39-40). I. Rükneddin Süleymanşah, I. İzzeddin Kılıç Arslan, Melikşah (Şahinşah) ve I. İzzeddin Mesûd, Anadolu Yarımadası'nı fethederek ülkede kesin bir egemenliğin temellerini atmış kurucu sultanlardır. Bu sultanlar, Haçlılar, Bizanslılar, Büyük Selçuklular ve Türk Beylikleri

---

³Malazgirt Savaşı'nın ardından Anadolu ile Türkistan arasında bir göç kanalı meydana gelmiş ve iki yüzyıl içinde Oğuz Türklerinin önemli bir kısmı Anadolu'ya gelmişlerdir. Türkler bu uzun göç zamanı içinde kümeler halinde Anadolu'ya gelirken evlerini, hayvanlarını, kıyafetlerini, törelerini ve kültürlerini de Anadolu'ya getirmişlerdir. Bkz: Sümer, 1960: 567-594.

⁴Anadolu Selçuklu Devleti'nin kuruluş tarihi konusu Selçuklu tarihinin tartışmalı meselelerinden biridir. Selçuklu tarihçileri bu hususta farklı yaklaşımlar ortaya koymuştur. Bu konu hakkında fikir ileri sürmüş bilim adamlarından Mehmet Altay Köymen 1073 yılını, Osman Turan 1075 yılını, Mükrimin Halil Yinanç 1077 yılını, Zeki Velidi Togan 1080 yılını, J. Laurent 1081 yılını, İbrahim Kafesoğlu ise 1092 yılını kabul etmiştir. Bkz: Kafesoğlu, 1981.

ile savaşıp devletin kurulması ve teşkilatlandırılması ile uğraşmışlardır (Turan, 1979; Turan, 1977a; Kesik, 2002a).

II. İzzeddin Kılıç Arslan ile ülkede siyasî, iktisadî ve ticarî bir kalkınma başlamıştır (Turan, 1977b). Daha sonra II. İzzeddin Kılıç Arslan'ın oğulları arasındaki saltanat mücadelesinden kaynaklanan kısa süreli bir fetret devri yaşanmış ve II. Rükneddin Süleymanşah'ın iktidar olmasıyla siyasî ve idarî otorite yeniden sağlanmıştır (Uzunçarşılı, 1988: 63). I. Gıyâseddin Keyhüsrev'in Akdeniz ticaretini kontrol altına almak amacıyla Antalya'yı fethetmesiyle Anadolu Selçuklu Devleti bir deniz devleti olmuştur (Turan, 1977c: 617). Türkiye Selçuklu Devleti, I. İzzeddin Keykâvus ve I. Alâeddin Keykubâd'ın saltanatları zamanında ise gücün, ülke sathındaki emniyetin, refahın ve bolluğun, imar faaliyetlerinin dorukta olduğu büyük bir medeniyet merkezi haline gelmiştir (Köprülü, 1976: 188). Bu sultanlar, siyasî ve askerî zaferleri, medenî ve kültürel atılımları ile Anadolu'yu yükseltmişlerdir⁵ (Turan, 2009a: 226).

II. Gıyâseddin Keyhüsrev (Turan, 1977d) döneminde Selçuklular, siyasî ve iktisadî düzeni genel çerçevesiyle korumayı başarmışlarsa da Köseadağ mağlubiyeti ile Anadolu'nun eski bolluk ve refahı kaybolmuştur (Köprülü, 1976: 189). Anadolu Selçukluları için bundan sonra sultanların değil ümeradan önde gelenlerin adıyla anılan bir dönem başlamıştır. II. İzzeddin Keykâvus (Turan, 1977e), IV. Rükneddin Kılıç Arslan (Turan, 1977f) ve III. Gıyâseddin Keyhüsrev (T. H., 1977)'in saltanatları zamanında Muineddin Süleyman Pervane⁶, devletin yönetimini elinde tutmuş, ülkeyi adeta bir sultan gibi idare etmiştir. Pervane'nin mutlak otorite kurduğu bu 15 yıllık süre (1262-1277), yani IV. Rükneddin Kılıç Arslan ve III. Gıyâseddin Keyhüsrev dönemlerine "Pervane Dönemi" demek daha uygun olur (Sevim, Merçil, 1995: 480). Moğolların ağır malî baskılarına ve isyanlara karşın Pervane, ülkenin bayındırlık işlerini muhafaza etmiş, emniyetini sağlamış ve memleketi öyle refah

---

⁵Miryakefalon Zaferi'nden itibaren Anadolu'da bir imar ve medeniyet devri başlamış, Müineddin Pervane'nin Moğollar tarafından 1277 yılında idam edildiği ve Anadolu'nun işgal edildiği tarihe kadar bir asır devam etmiştir. Bu devirde Selçuklu sultanlarının askerî seferleri ve iktisadî-kültürel siyasetleri sayesinde öyle bir yükseliş meydana gelmiştir ki şehirlerdeki mimarî eserler ve ticaret yolları üzerinde bulunan devasa kervansaraylar bu yükselişin örnekleridir. Bkz: Turan, 2009a: 221.

⁶Pervane, Selçuklu Devleti'nde sultanın özel kâtibi, mabeyn başkâtibi anlamlarına gelmektedir. Bkz: Parlatur, 2012: 1356.

içinde yaşatmıştır ki⁷ Anadolu'nun bir asırdan beri kazandığı medeniyet hamlesi ve uluslararası ticareti fazla bir sarsıntıya uğramamıştır (Turan, 2002: 525). Moğolların siyasal ve ekonomik baskılarına rağmen Pervane'nin devlet idaresinde etkili olduğu döneme çökmekte olan Selçuklu Devleti'nin son sükûnet dönemi diyebiliriz. Bundan sonra Anadolu Selçuklu sultanları ismen var olmuş, İlhanlılar Anadolu'nun idaresini tamamen ellerine almışlardır (Kramers, 1979: 556-557). Anadolu Selçuklu Devleti'nin dağılışı ile Türkiye Selçuklularını oluşturan Türkmen unsurlar da yeni siyasal oluşumlarla varlıklarını sürdürmüşlerdir (Ersan, 2010: 163).

Türk devlet anlayışı ve Türk hakanlarının uyguladıkları iktisadî politikalar arasında kuvvetli bir bağ vardır. Türk devlet anlayışına göre sınırları içinde yaşayan insanları din, dil ve soy ayrımı yapmaksızın refah içinde yaşatmak Türk hükümdarlarının temel görevidir. Bu sosyal devlet anlayışını, Orhun Kitabeleri'nde⁸ açıkça görebiliriz (Turan: 2009a: 105). Bilge Kağan'ın, “Ölmek üzere olan milleti dirilttim, aç milleti doyurdum, çıplak milleti elbiseli, yoksul milleti zengin, az milleti çok kıldım.” dediğini Orhun Kitabeleri'nden öğrenmekteyiz (Ögel, 1971: 24).

Türk devletlerinin adeta modern sosyal devlet yaklaşımına benzeyen anlayışı, İslâmî dönemde de değişmemiştir. Karahanlılar devrinin ünlü siyaset kitabı *Kutadgu Bilig*'e göre her Türk hakanı, Bilge Kağan gibi çıplak olanı giydirmeli, aç olanı doyurmalı, fakir olanı zenginleştirmelidir (Yusuf Has Hacib, 2005: 549). *Kutadgu Bilig*, hakanın ve devlet adamlarının servetlerini kendilerine bir şey kalmayınca kadar dağıtmalarını da tavsiye etmektedir (Yusuf Has Hacib, 2005: 556). Esere göre hükümdar toplumun çıkarlarını her şeyin üstünde tutmalıdır (Yusuf Has Hacib, 2005: 897).

Büyük Selçuklu sultanları da Türk devlet anlayışının gereği birtakım ekonomik önlem almışlardır. Büyük Selçuklu Devleti veziri Nizamü'l-mülk,

---

⁷Âlim Fahreddin-i Sivasî Konya'ya geldiğinde Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî, kendisini ziyaret eden bu misafirin Pervane Hanı'nda konakladığını öğrenince bu yolda Emir Pervane'nin hanımın olup olmadığını sormuştur. Sivasî de “Evet vardır. Çünkü Pervane zamanında güvenlik o kadar iyi durumdadır ki kervan nerede olursa olsun insan korkusuzca konaklayabilir.” diyerek her yerin kervansaraylar kadar güvenli olduğunu ifade etmiştir. Bkz: Ahmed Eflâkî, 1973: 320.

⁸Yazıtlara bakıldığında Göktürklerde sosyal devlet anlayışının çağına göre oldukça ileri düzeyde olduğu görülmektedir. Yazıtların çoğu yerinde, devletin aç ve yoksul milletin karnını doyurup çıplak olanların giydirdiğinden bahsedilmektedir. Bu mesajların verildiği bölümlerde, Türk milletinin önceki fakir dönemleri ile şimdiki kalkınmış yaşamları da kıyaslanmaktadır. Bkz: Ergin, 1994: 17-61.

Siyasetnâme adlı eserinde, sultanlara faaliyetlerde bulunmalarını, medreseler, hanlar, kanallar ve köprüler yaptırılmalarını tavsiye ettiğini görmekteyiz (Nizamü'l-mülk, 1999: 63-70).

Ekonomideki bu prensip, Türkiye Selçuklu Devleti'nde de devam etmiştir. Anadolu Selçuklu Devleti'nin dünyanın o dönemdeki ticaret yolları üzerinde bulunması, ülkenin müreffeh bir ekonomisi olmasını sağlamıştır (Köprülü, 2012: 81). XII. yüzyılın sonlarında Akdeniz ve Karadeniz'e açılan Türkiye Selçuklu Devleti, Alâiye'den Tarsus'a kadar Akdeniz ticaretini, Sinop ve Suğdak'ın alınmasıyla Karadeniz ticaretini kontrol altına alarak ekonomik gücünün zirvesine ulaşmıştır (Güçlüay, 2002: 553). Ülke içerisinde inşa edilen kervansaray ağı ve görevlendirilen muhafızlar ile emniyeti sağlanan ticarî faaliyetler, düşük gümrük vergisi ve devlet sigortası gibi yeni uygulamaları, çağının ilerisinde bir anlayışla Kıbrıs Haçlıları ve Venediklilerle imzalanan ticaret antlaşmaları ile milletlerarası bir öneme sahip olmuştur. Bu tür uygulamalarla ülkenin ekonomik refahının yanı sıra toplumsal faaliyetlere bakışı ve güvenliği de o doğrultuda gelişim göstermiştir (Kayaoğlu, 1981: 361-363). Türk topraklarına giren her tacir güvende olduğunu bilmiş ve rahat bir şekilde ekonomik faaliyetlerini yürütmüştür. Herkese dil, din, ırk ayrımı yapılmaksızın eşit davranılmış, herkese aynı yemekten verilmiştir. Bu da ülkenin ekonomik yönünü ferah kılmıştır (Sevim, Merçil: 1995: 518).

Ortaçağ'da Anadolu'nun toplumsal ve kültürel dokusuna yön vermiş en önemli sivil organizasyon Ahi Teşkilatı'dır. Tasavvufî-ahlâkî bir akım yürüten bu kurum, bir tarikat disiplini ile yaşamış ve fütüvvet ilkeleri gereğince örgütlenmiştir (Babinger, Köprülü, 1996: 53-54; Köprülü, 1976: 212). Çoğunluğunu esnaf ve sanatkârların oluşturduğu bu organizasyon, şehirlerde iktisadî, siyasî ve ahlâkî kuralları düzenlemiştir. Siyasal huzursuzluklarda kendilerini hep bir denge unsuru olarak kabul ettiren Ahi Teşkilatı, siyasî krizlerin giderilmesinde önemli rol oynamıştır (Koca, 2011a: 441-453).

Anadolu Selçuklu sultanları, siyasî ve kültürel politikalarının yanında iktisadî ve ticarî kalkınmayı sağlamak amacıyla sistemli bir siyaset takip etmişlerdir. Biz de bu çalışmamızda Anadolu Selçuklu Devleti'nin izlediği ticarî politikaları çeşitli başlıklar altında anlatmaya çalışacağız. İki bölümden oluşan tezimizin birinci

bölümünde Türkiye Selçuklu Devleti'nin ticaret politikaları, ikinci bölümünde ise ticarî faaliyetleri hakkında bilgiler vereceğiz.

BİRİNCİ BÖLÜM

ANADOLU SELÇUKLU DEVLETİ'NİN TİCARETİ GELİŞTİRMEK İÇİN İZLEDİĞİ POLİTİKALAR

1. 1. TÜRK FETHİNDEN ÖNCE ANADOLU'NUN TİCARÎ DURUMU

Anadolu, stratejik olarak dünyanın eski kara kıtaları olan Asya, Avrupa ve Afrika arasında bağlantı sağlayan en önemli geçittir (Kınal, 1991: 1). Bu özelliği ile göç yolu olarak köprü vazifesi üstlenen Anadolu, sadece üzerinden kavimlerin göç edip geçtiği bir yol olmaktan başka, kavimlerin yerleştiği ve medeniyetler meydana getirdiği bir coğrafyadır. İşte bu sebeplerle tarihin her döneminde Anadolu, birçok farklı ırk ve kültürün etkileşme alanı olmuştur. Bu yüzden Anadolu, “medeniyetler beşiği” olarak adlandırılmıştır (Sevin, 2007: VII). Ekrem Akurgal'a göre Anadolu'nun Asya ile Avrupa arasında yer alması burayı dünyanın “uygarlıklar mozaiği” haline getirmiş, Anadolu'da bütün tarih boyunca dilleri birbirinden farklı kavimler bir arada yaşamıştır. Uygarlıklar beşiği olan Anadolu, Türklerin gelişi ile aşamalı olarak bir kültür ve mekân birliğine doğru yönelmiştir (Akurgal, 2003: XVIIvd).

Anadolu'nun yeryüzü coğrafi farklılıkları, üzerinde oluşan uygarlıkların birbirleriyle ve komşu medeniyet unsurlarıyla etkileşmelerinde önemli bir etken olmuştur. Akdeniz ve Karadeniz bölgeleriyle iç bölgeleri arasında iletişimin yüksek sıradağlar nedeniyle kısıtlı olması, buralarda meydana gelen kültürlerin birbirlerinden hem farklı olmasına hem de birbirlerini daha az etkilemesine imkân vermiş ve buna bağlı olarak farklı uygarlıkların oluşmasına da sebep olmuştur (Akurgal, 2003: XIVvd). Anadolu'da ortaya çıkan medeniyetler coğrafi faktörlerden dolayı birbirini az etkileyebilirken kuruldukları bölgenin durumuna göre de yakın olduğu veya iletişimi kolay sağlayabildiği medeniyet merkezlerinin siyasi, kültürel, filolojik ve etnik alanda etkisinde kalmıştır (Kınal, 1991: 5vd). Eski çağ'da Mezopotamya, Orta Asya, Akdeniz, Mısır, Batı-Hellen-Roma medeniyetlerinden Anadolu'ya yapılan göçler, burayı kültürler arası geçiş ve etkileşim bölgesi yapmıştır (Kınal, 1991: 1). Birbirine muhtaç bu medeniyetler arasındaki ticareti sağlayan

yolların Anadolu'dan geçmesi, bu ülkeye uluslararası siyasî ve iktisadî açıdan ayrı bir önem kazandırmaktadır. Bu yüzden Anadolu Selçuklu sultanları, transit ticareti için bir köprü vazifesi gören Anadolu'nun bulunduğu pozisyonun önemini anlamakta gecikmemişlerdir.

Selçuklu hâkimiyetinden önce Anadolu'nun ticarî durumuna bakıldığında Yukarı Ortaçağ (V. ve XI. yüzyıl)'da Bizans ve Sasani İmparatorlukları arasında gerçekleşen rekabet ve mücadeleler ve sonraki devirlerde İslâm-Bizans savaşları, dünya ticaret yollarının Anadolu'nun dışında kalmasına sebep olmuştur (Kayaoğlu, 1981: 359-360). Hz. Ömer zamanında denizlerden çekinen Araplar, Muaviye'nin cesareti ile hızla denizciliği öğrenmişler, Akdeniz'de ve adalarda mutlak hâkimiyetlerini kurmuşlardır. Hatta Akdeniz'in kuzey sahillerine egemen Bizanslılar ve Avrupalılar bu kıyılarda zorlukla sefer yapmışlardır (Turan, 2002: XVII). İbn Haldun'un tabiriyle "*Hıristiyanlar Akdeniz'de bir tahta parçası dahi yüzdüremez.*" duruma gelmiştir (Turan, 2009b: 354). Ortaçağ Avrupa'sındaki çöküşün tek sebebi İslâm fetihleri değildir. Asırlarca süren mezhep çatışmaları ve merkezî otoritenin zayıflamasıyla Bizans'ın başıbozuk valilerinin Rum ve Ermeni halka yaptıkları zulümler, Anadolu halkını yönetimden soğutmuştur (Güçlüay, 2002: 551). Akdeniz ticaretinin Arapların elinde bulunması ve Anadolu'nun yüzyıllarca Bizans-İslâm savaşlarına sahne olması, doğu-batı ticarî faaliyetlerin Anadolu'nun dışında kalmasına ve bunun sonucunda Bizans Anadolu'sunda sosyal ve ekonomik hayatın düşmesine neden olmuştur (Turan, 2009b: 355). Ancak İslâm hudutları içindeki Doğu Anadolu, Bizans Anadolu'suna göre daha iyi bir vaziyettedir (Turan, 1999: 65). İslâm fetihleri sonucunda Avrupa'da ticarî faaliyetler duraklamış, ekonomik hayat düşmüş ve neticesinde büyük şehirler ortadan kalkarak feodal sistem meydana gelmiştir (Turan, 1999: 64). Tüm bu olaylara bakıldığında Selçuklu öncesi Anadolu'nun kötü durumu ortaya çıkmaktadır.

Böyle bir dönemde Anadolu'daki Türk fethi, Anadolu'nun ekonomik konumunda düşünülebileceğinin aksine olumlu etkiler bırakmış, siyasî, sosyal ve ekonomik anlamda büyük değişimler meydana gelmiştir. Bu hareket ülkedeki otorite yokluğunu ortadan kaldırmıştır ve Bizanslı yöneticilerin Anadolu halkı üzerindeki baskıları da sona ermiştir (Güçlüay, 2002: 551). Selçuklu fetihleri sayesinde

Anadolu, Müslüman ve Hıristiyan kavimler arasında uluslararası bir köprü konumunda dünya ticaret yollarına açılmış ekonomik ve kültürel alanda refah bir ülke haline gelmiştir (Turan, 1999: 65).

Anadolu'nun Selçuklu idaresiyle yeniden istikrara kavuşması, kuşkusuz Selçuklu sultanlarının uyguladığı siyasî, askerî ve ekonomik politikanın sayesinde (Güçlüay, 2002: 552).

1. 2. ANADOLU-TÜRK BİRLİĞİNİ SAĞLAMA POLİTİKASI

Anadolu, Malazgirt Zaferi'nden sonra çeşitli devletlerin hüküm sürdüğü, siyasî bölünmüşlüğü hâkim olduğu bir manzara arz eder. Özellikle I. Rükneddin Süleymanşah'ın ölümünden sonra 1086-1092 yılları arasında hükümdarsız kalan kıtada birçok devlet bağımsız olma yoluna girdiklerinden Anadolu'da fiilî bir devlet mevcut değildir (Sevim, Merçil, 1995: 428). Selçuklu hâkimiyeti altında devleti doğal sınırlarına ulaştırmayı ve Anadolu'da Türk birliğini kurarak çok başlılığı ortadan kaldırmayı amaç edinen Selçuklu sultanları, uzun süren çabalardan sonra Anadolu-Türk birliğini sağlamayı başarmışlardır.

I. İzzeddin Kılıç Arslan, Batı Anadolu'da Çaka Beyliği (1080-1093) ve Tanrıbermiş Efes Beyliği (1074-1098)'ni ortadan kaldırarak Anadolu'da millî birlik ve güvenliği sağlamada ilk adımı atmıştır (Sevim, 2014: 182). II. İzzeddin Kılıç Arslan, Anadolu Selçuklu Devleti'nin en kuvvetli ve en tehlikeli rakibi Danişmendliler (1071-1178)'i hâkimiyeti altına alarak siyasî birliği sağlama konusunda önemli bir mesafe katetmiştir (Kesik, 2002b: 930). II. Rükneddin Süleymanşah, Saltuklular (1071-1202)'a son vererek millî birliğin kurulmasında büyük bir engeli daha ortadan kaldırmıştır (Ahmed Bin Mahmud, 2011: 303). I. Alâeddin Keykubâd siyasî birlik politikasını sürdürerek Mengüçükler (1080-1228)'in varlığına son vermiştir (Turan, 2009b: 295). Artukluların Harput kolu (1185-1234) ve Ahlatşahlar (1100-1207) Eyyûbi idaresinden aynı sultan tarafından alınmıştır. Sözü edilen bu Türk devletlerinin yanı sıra Çukurova Ermeni Krallığı (1147) ve Trabzon Rum Devleti (1214) tabiiyete alınarak Anadolu siyasî birliğe kavuşturulmuştur (Koca, 2011b: 461).

1.3. TİCARÎ HEDEFLERE YÖNELİK SELÇUKLU FETİHLERİ

Tarih boyunca bütün devletler ekonomik çıkarları için fetihler yapmışlardır. Türkiye Selçuklu sultanları da transit ticareti için bir köprü vazifesi gören Anadolu'nun bulunduğu konumun değerini anlamakta gecikmemişlerdir. Fakat Bizans, I. Haçlı Seferi (1096-1099) sonucunda sahil bölgelerini almış ve Selçuklular İç Anadolu'ya çekilerek bir kara devleti olmuştur. Bu durum, ekonomik faaliyetleri son derece olumsuz etkilemiştir (Koca, 2011b: 460).

Selçuklu Devleti, Anadolu'da millî birliği sağladıktan sonra özellikle doğu-batı, kuzey-güney doğrultusunda yoğunlaşan uluslararası ticaret için iktisadî bir siyaset takip etmiştir. Bu sebeple ilk fetih hareketlerini Karadeniz ve Akdeniz limanlarına yapmışlardır (Turan, 1977c: 616). Bunun ilk örneğini, önemli bir ticaret şehri olan Antakya'yı 1084 yılında alarak Türk hâkimiyetine geçiren I. Rükneddin Süleymanşah vermiştir (Sevim, 2015: 34). Bu hedef doğrultusunda ilerleyen II. İzzeddin Kılıç Arslan, Maraş ve çevresi, Ankara ve Çankırı, Konya ve çevresini almıştır. Antalya'ya askerî birlikler göndermiş fakat Antalya seferi başarısızlıkla sonuçlanmıştır. Sultan'ın ayrıca Silifke ve sahillerini fethettiği de bilinmektedir (Turan, 1977b: 688-203).

II. Rükneddin Süleymanşah, Kafkasya yolunu açmak amacıyla Gürcistan seferine çıkmıştır ve fakat mağlubiyet ile sonuçlanmıştır (Sevim, 2014: 136). II. Rükneddin Süleymanşah'ın oğlu III. İzzeddin Kılıç Arslan, Isparta Kalesi⁹'ni fethederek Akdeniz sahillerine biraz daha yaklaşmıştır (İbn Bibi, 1996a: 96).

İbn'ül-Esir'in 1206 yılında naklettiklerine göre Karadeniz sahillerine bakıldığında Rum, Kıpçak, Rus vs. ülkelerden gelen yol, karadan ve denizden kesilmiş, Şam, Irak, Musul, el-Cezire ve başka ülkelerden gelen halk ise kalabalıklar halinde Sivas'ta yığılmışlardır. Bu durum, milletlerarası ticareti olumsuz etkilemiştir. Çünkü Karadeniz'in kuzeyindeki Kıpçak bozkırı ile el-Cezire, Irak ve Mısır arasındaki ticaret yolu buradan geçmektedir. Trabzon hükümdarı Aleksios'un buradaki ticaret yollarını kapatıp Samsun'u tehdidi üzerine I. Gıyâseddin Keyhüsrev

---

⁹İbn Bibi eserinde Isparta Kalesi'nin, Magrib diyarı denizi (Akdeniz) sahillerinde olduğunu ifade etmiştir (İbn Bibi, 1996a: 96). Osman Turan'a göre İbn Bibi, deniz kenarı ifadesiyle Burdur Gölü'nü kastetmiş olmalıdır. Bkz: Turan, 1977g: 703.

harekete geçerek uluslararası transit ticaret yolunun en önemli şehirlerinden Samsun'u 1206 yılında Selçuklu egemenliğine geçirmiştir ve Asya-Avrupa transit ticaret yolunu garanti altına almıştır (Baykara, 1997: 34).

Karadeniz'de uluslararası ticaret yolunun güvenliği sağlandıktan sonra bu kez Mısır ve Avrupa'dan gelen ticaret gemilerinin durak yeri olan ve dolayısıyla Akdeniz'de önemli bir ithalat ve ihracat limanı konumunda olan Antalya'nın fethedilmesi gerekmektedir (Güçlüay, 2002: 552). Bu yıllarda şehirde Latin-Rum çatışması nedeniyle Antalya yolu ve limanında güven kalmamış ve özellikle Asya ve Afrika'dan gelen gemiler soyulmaya başlamıştır. Bunun üzerine I. Gıyâseddin Keyhüsrev, bölgenin ticarî güvenliğini sağlamak ve ülke ekonomisini dünya ticaretiyle birleştirmek amacıyla 1207 yılında Antalya'yı fethetmiştir. Böylece Selçuklular, bir kara devleti konumundan kurtulmuş ve ilk kez açık denizlere kavuşmuşlardır (Kayaoğlu, 1981: 361). Antalya'nın alınmasıyla Anadolu'ya Akdeniz'den bir kapı açılarak ithalat ve ihracat güvenceye alınmıştır. Ticarî ve siyasî gayelerin bir olduğunun göstergesi olarak Antalya, Türk donanmasının üssü haline getirilmiştir (Turan, 1977c: 617). Antalya'nın alınmasının sonrasında Ayas (Yumurталık)'ın fethiyle bütün Anadolu'nun Akdeniz kısmı Selçuklu hâkimiyetine girmiştir (Güçlüay, 2002: 553). Ancak I. İzzeddin Keykâvus'un saltanatının ilk yıllarında otorite boşluğundan yararlanan Antalya Rumları, Kıbrıs Frenkleri ile birleşip buradaki Türk hâkimiyetine son vermişlerdir (Koca, 1997: 35). Yine Sultan I. Gıyâseddin Keyhüsrev zamanında Selçuklu Devleti'ni Suriye'nin kuzeyine bağlayan ve önemli bir ticaret şehri olan Halep ile irtibatını sağlayan yol zaman zaman Çukurova Ermeni Baronluğu tarafından tehdit edilmektedir. Bu sebeple Sultan, Kilikya Ermenileri üzerine sefer düzenlemiştir (Koca, 2011b: 461).

Selçukluların Akdeniz ile teması sağlanırken Karadeniz kıyılarındaki düzen, İznik ve Trabzon Rum Devletleri'nin bölge hâkimiyeti için aralarındaki çekişmeden dolayı sürekli bozulmaktadır. Bu mücadele, Anadolu'yu tehlikeye düşürmektedir ve ticaret yolları sık sık kapanmaktadır (Turan, 1977h: 635). Hem Anadolu'nun ithalat ve ihracatı için hem de uluslararası ticaretin gelişmesi için Sinop'un Selçuklunun hâkimiyetinde olması gerekmektedir. Bu yüzden Sultan I. İzzeddin Keykâvus, 1214 yılında Sinop üzerine bir sefer düzenleyerek şehri almıştır (Koca, 1997: 35).

“Sultânü’l-Gâlib” unvanını alan I. İzzeddin Keykâvus’un emriyle şehirde hummalı bir imar ve inşa faaliyeti başlamış ve 1215 yılına kadar sürmüştür (Ersan-Alican, 2013: 117). Buraya bir tersane inşa edilmiş ve Sinop Limanı Türk donanmasının üssü haline gelmiştir (Turan, 2002: 527). I. İzzeddin Keykâvus, bu zaferin hemen arkasından yönünü Akdeniz’e çevirerek elden çıkan Antalya’yı 1216¹⁰ yılında yeniden Selçuklu hâkimiyetine geçirmiştir. Bu olaydan sonra “Sultânü’l-Bahreyn” (İki Denizin Sultanı) unvanı ile fetihnâmeler yazdırarak komşu ülke hükümdarlarına duyurmuştur (Koca, 1997: 37-38).

Sultan I. İzzeddin Keykâvus, bu kez kara ticaret yollarını açmayı ve Ortadoğu ticaretinin adeta pazar yeri olan Halep’i almayı ve Anadolu’yu dünya ticaretiyle bütünleştirmeyi hedeflemiştir. Çünkü Kayseri ve Sivas şehirleri arasında kesişen doğu-batı ve kuzey-güney ticaret yollarının Kayseri-Halep arası bölgesi Ermeniler tarafından tehdit edilmektedir. Bu sebeplerle Sultan, 1216-1218 yıllarında Ermeniler üzerine sefer yapmış ve bu yolların güvenliğini sağlamıştır (Koca, 1997: 39).

I. Alâeddin Keykubâd devri ise siyasî ve iktisadî başarıların dorukta olduğu bir dönemdir (Turan, 1977: 646). I. İzzeddin Keykâvus zamanında Sinop ve Antalya’nın fethi ile denizlere inilmiş, kuzey-güney ticaret yolundaki iki önemli liman elde edilmiştir. Fakat kuzey-güney kıyılarıdaki diğer limanların alınıp takviye yapılması gereklidir. Bu amaçla Sultan, ilk olarak 1221-1222¹¹ yıllarında Alanya’yı fethetmiştir (Uyumaz, 2003: 23). Alâiye adını verdiği şehirde muhtemelen 1229 yılında bir tersane kurulmuş ve bu sayede oluşturulan donanma ile ülke kıyılarında deniz yoluyla yapılan ticarî faaliyetler güvence altına alınmıştır (Turan, 1999: 53).

I. Alâeddin Keykubâd, karadan Ermeni Krallığı ile sınır olan Alâiye Kalesi’ni fethedince iki devlet arasında ilişkiler bozulmuştur. Çünkü Akdeniz’den gelen mallar Antalya ve Alanya limanları yoluyla Anadolu’ya ve Bizans’a gitmektedir. Bu iki

---

¹⁰İbn Bibi, Antalya’nın Hıristiyanlardan geri alınışını Sinop’un fethinden önce anlatmıştır. Bkz: İbn Bibi, 1996a: 162-175. Fakat Osman Turan’ın belirttiğine göre Antalya’nın fethi, Sinop’un alınmasından sonradır. Bunu, Antalya surlarında mevcut bulunan kitabeden açık bir biçimde anlıyoruz: “*Şehir Gıyâseddin Keyhüsrev tarafından fethedilmişti. O’nun ölümünden sonra Antalya’nın halkı ayaklandı. Keykâvus sayısız askerleriyle 1216 yılında Ramazan’ın ilk gününden ayın sonuna kadar kuşattı. Allah yardımı ile şehir fethedildi.*” Bkz: Turan, 1958: 102-103.

¹¹Anadolu Selçuklu tarihi açısından oldukça önemli olan bu seferin tarihi, kaynaklarda farklı verilmiştir. Devrin en önemli kaynağı İbn Bibi, tarih vermeden sefer ile ilgili ayrıntılı bilgi vermiştir. Anonim Selçuknâme 1221-1222 yılını, Ebû’l-Ferec 1223 yılını, Niğdeli Kadı Ahmed 1222 yılını, Osman Turan ise 1222-1223 yılını işaret etmiştir. Bkz: Uyumaz, 2003: 23.

önemli liman Selçuklu hâkimiyetine girince bölgede ticarî faaliyetlerde Ermenilerin payı azalmıştır. Bu sebeple I. Alâeddin Keykubâd, Türkiye-Suriye arasındaki büyük kervan yolunun emniyetini sağlamak için Ermeniler üzerine sefere çıkmıştır (Uyumaz, 2003: 31).

Sultan'ın ekonomik amaçlı bir diğer seferi ise 1225 yılında düzenlenen Suğdak seferidir. Önemli bir ticaret şehri olan Kırım'ın Moğollar tarafından işgali ile şehirde huzursuzluklar baş göstermiş ve Karadeniz ticareti sekteye uğramıştır (Uyumaz, 2003: 34). Güney Rusya ülkeleriyle yaptıkları ticareti emniyet altına almak amacıyla I. Alâeddin Keykubâd, Suğdak'ı Selçuklu hâkimiyetine almış ve burası 1239 yılında Güney Rusya'nın Moğolların işgaline kadar Selçukluların elinde kalmıştır (Cahen, 2012: 128).

Anadolu Selçukluların fetih zincirinin son halkasını, önemli bir liman şehri olan Sinop'un Rumlar'dan geri alınması oluşturmaktadır. Muineddin Süleyman Pervane, Sinop'u 1259 yılında karadan ve denizden kuşatarak yeniden Selçuklu hâkimiyetine almıştır. Bu durum, Moğol baskısı altında olan Anadolu Selçuklu Devleti'nin o zamanda bile deniz kuvvetlerinin ne kadar güçlü olduğunu göstermektedir (Uzunçarşılı, 1988: 126).

Burada bahsedilen fetih hareketleri, bize Selçuklu sultanlarının siyasî alanda olduğu kadar ticarî sahada da ne kadar ileri görüşlü olduklarını göstermektedir. Selçuklu Sultanları, yaptıkları fetihlerle ticaret yollarını güvence altına alarak Anadolu'nun, Avrupa, Güney Rusya, Ortadoğu ile ticaretini tekrar canlandırmışlardır. Anadolu'nun, Müslüman ve Hıristiyan toplumları arasında uluslararası bir köprü görevi üstlenerek dünya ticaret yollarına açılmasının ardından memleketin ekonomik ve kültürel yükselişi Selçuklu fetih politikasının bir sonucudur. Anadolu Selçuklu Devleti, izlemiş olduğu bu politikalar sebebiyle politik ve iktisadî sahada mühim bir denge oluşturmuşlardır (Turan, 2009b: 355).

1.4. İSKÂN POLİTİKASI

Tarih boyunca Anadolu'ya birçok kez göç ve yerleşme faaliyeti gerçekleşmiştir. XI. yüzyıl öncesi Bizans-Arap mücadeleleri ile XI. yüzyıl ve sonrasında Haçlı seferleri ve Türk-Bizans çekişmeleri ile Anadolu tahrip olmuştur. Ülke, ekonomik bakımdan Bizans hâkimiyetinde ve ilk Selçuklu fetihleri esnasında daha da sarsılmış ve nüfusu azalmıştır (Baykara, 2002: 327). Selçuklu fetih hareketinin başlangıçtaki olumsuz etkisi ile nüfusun iyice azalması, ticaret ve zanaattan çok toprak ekonomisine dayanan Bizans şehirlerini gittikçe fakir ve bakımsız bir duruma düşürmüştür (Kuban, 1968: 57). Bizanslılardan ekonomisi zayıf bir Anadolu devralan Selçuklular, Anadolu'nun Türkleşme ve İslâmlaşma sürecini hızlandırmak, fetihler döneminde duraklayan uluslararası ticaret yollarını yeniden faaliyete geçirebilmek ve savaşlarla geçen dönemde harap olan yerleşmeleri yeniden iskâna açmak için sistemli bir yerleşim ve imar politikası izlemiştir (Çetin, 2002: 424).

Anadolu'da nüfusun azalması geniş iskân sahalarının açılmasına imkân vermiştir. Böylece Selçuklu sultanları, Anadolu'ya gelen Türkmenleri, devletin uç kesimlerine iskân etmeye başlamışlardır. Göçebelerin sınıra yerleştirilmeleri ile içte siyasî birlik ve huzur korunmuş ve sınırlarda düşmana karşı hâlihazır askerî birlikler ile askerî bir güç elde edilmiştir (Sümer, 1970: 4). Selçuklular, büyük ve güçlü aşiretleri parçalara ayırıp birbirinden uzak bölgelere göndererek iskân etmişlerdir. Buradaki amaç, liderlerinin idaresi altında herhangi bir etnik grubun isyan olasılıklarını yok etmek ve aşiret dayanışması ile millî bir oluşuma neden olmayı önleyerek Selçuk sülalesinin menfaatini korumaktır. Bugün Anadolu'nun bazı bölgelerinde Kınık, Afşar, Bayındır, Salur, Bayat, Çepni gibi isimlerle çeşitli köylere rastlanması, Selçukluların bu "parçalayarak iskân" siyasetinin bir sonucudur (Köprülü, 2012: 72).

XI. yüzyılın sonlarından XII. yüzyılın sonlarına kadar Anadolu'da büyük bir tahribatın meydana gelmesi, Anadolu'da üretimin ve vergilerin düşmesine de sebep olmuştur. Bu devirde Türklerin çoğu henüz göçebe olduğu için Türkiye Selçuklu Devleti, yerli halka ve çiftçilere ihtiyaç duymuştur. Bu sebeple Selçuklu hükümdarları, bu Hıristiyan halkları, ekonomisi tarıma dayanan Anadolu'ya göç ve

iskân edip üretimi artırmaya çalışmışlardır (Turan, 2009b: 349). Bu politikayı tatbik ederken mirî toprak sistemini uygulamışlardır. Anadolu’da kurulan ve Osmanlı devrine kadar süren bu sistem, mülkiyeti devlete kullanım hakkı köylüye ait olan rejimi meydana getirmektedir (Turan, 2002: 80). Mirî arazi sistemi, esas itibariyle Hıristiyan köylünün ekip biçtiği araziye ifade etmektedir (Avcıoğlu, 1984: 2087).

Şu halde Selçuklu iskân siyasetinin temelini, iskân edilecek kitlelerin bölünerek Anadolu’nun çeşitli bölgelerine dağıtılması ve mirî arazi sistemi meydana getirmektedir (Çetin, 2002: 425).

Türkiye Selçuklu Devleti, mirî toprak rejimini I. Rükneddin Süleymanşah’tan itibaren uygulamaya koymuştur. Süleymanşah, boş toprakları işlemek üzere halka dağıtarak onları kendisine bağlamıştır. O’nun döneminde, işlemez durumda bulunan topraklar imar edilmiş, topraksız insanlar üretime ve devlete kazandırılmıştır (Ersan, 2010: 25). Bizans Anadolu’sunda büyük toprak sahiplerinin elinde topraksız durumda olan halk Süleymanşah zamanında özgürlüklerine kavuşmuş ve toprak sahibi olmuştur (Sevim, 2015: 43).

Türklerin çok geniş dinî hoşgörülerini ve Müslüman-Hıristiyan farkı gözetmeksizin uyguladıkları adil hükümet sistemi, Anadolu Selçuklu sultanları tarafından da benimsenmiştir (Akdağ, 2010: 21). I. Rükneddin Süleymanşah, 1084 yılında Antakya’yı fethettikten sonra askerlerine, Hıristiyan halka iyi davranmaları, onlardan hiçbir şey almamaları, evlerine girmemeleri ve kızlarıyla evlenmemeleri konusunda bir emirname çıkararak halka son derece iyi muamelede bulunmuştur. Bizans yöneticilerinden bıkmış olan Ermeni ve Süryani halk, Süleymanşah’ın bu yönetimini benimsemiştir (Sevim, 2015: 34).

Sultan I. İzzeddin Kılıç Arslan da Türk ananesine uygun olarak kendinden önceki Selçuklu sultanları gibi Hıristiyan halka şefkat ve hoşgörü ile davranmıştır. Öyle ki Malatya’nın ilk kuşatmasında şehrin Süryani Hıristiyanları, Gabriel’in değil I. İzzeddin Kılıç Arslan’ın yönetimine geçmeyi tercih etmişlerdir (Turan, 1977a: 687). Urfalı Mateos, I. İzzeddin Kılıç Arslan’ın çok yüce gönüllü ve hayırsever olduğunu bundan dolayı ölümünün Hıristiyanlar için yas teşkil ettiğini bildirmektedir (Urfalı Mateos, 2000: 231).

Anadolu Selçuklu sultanları tarafından Hıristiyan halklar iskân edilmiş ve boş kalan araziler imar edilerek gelir sağlanmıştır. Sultan I. İzzeddin Mesûd, 1137 yılında Adana'yı fethedince Hıristiyan köylüyü Çukurova'dan Selçuklu ülkesine yerleştirmiştir (Avcıoğlu, 1984: 2013). Hıristiyan kaynaklarda, Sultan Mesûd'un halkına karşı çok adil muamelede bulunduğu yazmaktadır. Gerçekten İskenderiye patrikleri tarihi, I. İzzeddin Mesûd zamanında halkın pek çoğunun Rum olup iyiliği ve adaleti dolayısıyla Sultan Mesûd'un idaresini beğendiklerini kaydetmiştir. Yine Bizans kaynakları Sultan Mesûd'un 1142 yılında Beyşehir bölgesine yaptığı seferde, halkın Bizanslı Hıristiyan olduğu halde İmparator Yuannis'e karşı gelip Sultan Mesûd'u tercih ettiklerini yazmaktadır (Turan, 2002: 193-194). Yine Sultan I. İzzeddin Mesûd, Amasya yakınlarında güzel bir şehir kurulmasını emretmiş ve buraya mescit, medrese, ihtiyaç sahipleri ile yolcular için evler yaptırıp sular getirtmiştir. Sultan, kurduğu bu şehre Simere adını vermiştir (Kesik, 2003: 134).

Sultan II. İzzeddin Kılıç Arslan, 1170 yılında Aksaray'ı inşa edip burayı şahsî askerî üssü haline getirmiştir. Azerbaycan'dan tacir, çiftçi, ilim ve sanat adamı getirterek şehre yerleştirmiştir (Turan, 1958: 121). Ermeni Kralı II. Toros'un kardeşi Stefan ile Besni ve Maraş beyleri, Besni, Maraş ve Keysun şehirlerini yağmalayıp halkı esir etmeleri üzerine II. İzzeddin Kılıç Arslan, bizzat bu bölgeleri fethederek yerlerinden kaçan Hıristiyan halkı kendine çekip onlara şefkatli davranmış ve yurtlarına yerleştirmiştir (Urfalı Mateos, 2000: 317-318). Ayrıca 1171 yılında Malatya'yı kuşatan Sultan, 12.000 Hıristiyan köylüyü Kayseri bölgesine iskân etmiştir (Avcıoğlu, 1984: 2013).

Aynı politikayı sürdüren I. Gıyâseddin Keyhüsrev, 1196 yılında Menderes çevresine düzenlediği seferinde büyük bir halk topluluğunu Akşehir bölgesine yerleştirmiştir. Bu halkı, 5.000 kişilik gruplara ayırıp isimlerine, ailelerine ve memleketlerine göre deftere yazdırmıştır. Halkın mallarına ve ırzlarına dokunmamaları konusunda askerlerine uyarılarda bulunarak şiddetli cezalara çarptırılacağına dair emirnâmeler çıkarmıştır (Turan, 2009a: 377). Bizans ve Haçlı seferleri ile tenhalaşan Akşehir bölgesinde halka arazi, tohumluk, tarım aletleri dağıtmış ve birkaç yıl vergiden muaf tutmuştur (Turan, 1999: 62). Hatta Bizans İmparatorluğu ile barış yapılıncaya isterlerse tekrar memleketlerine dönme hakkı

tanımış, fakat göçmenler yeni yurtlarından memnun kalmışlardır. Artık Rum halkı Bizans yönetiminin ağır vergilerinden kurtulmak için gönüllü olarak Selçuklu topraklarına gelmeye başlamış ve Bizans şehirleri boşalmıştır (Turan, 2009b: 349). Bizans yazarı Niketas, Bizanslı tiranların zulmüne uğrayan halkın efendilerine sevgi duymayıp kendi istekleriyle yurtlarından ayrılmalarının şaşılacak bir yanı olmadığını kaydetmiştir (Avcıoğlu, 1984: 2014).

Claude Cahen'e göre Anadolu Selçuklu Devleti, birbirinden çok farklı unsurların bir araya gelmesinden oluşmuş bir topluluğu, gerçek anlamda hiçbir memnuniyetsizliğin bulunmadığı bir ortak yaşamayı temsil etmektedir. Selçukluların zamanında hiç kimse, geride hiç iyi hatıralar bırakmamış olan Bizans idaresine özlem duymamıştır (Cahen, 2008: 460).

I. Gıyâseddin Keyküsrev, 1205 yılında Denizli üzerine bir sefere çıkmış ve burayı hâkimiyetine geçirmiştir. Fakat akabinde şehrin halkı isyan edince Keyhüsrev, 1210 yılında Denizli'ye bir sefer daha düzenlemiştir. Sultan'ın şehit olduğu bu seferin, zafer ile sonuçlanmasının ardından Denizli ve çevresinin yerli halkı göç ettirilmiş ve birçok Türkmen bu bölgeye yerleştirilmiştir (Çetin, 2002: 427).

Anadolu Selçuklu sultanları, fethedilen şehirlerin ekonomik hayatında Türk kültürünün etkin olması için de iskân politikası uygulamışlardır. Bu sebeple farklı bölgelerden tacir ve sermayesi olan kişileri göç ettirip devletin himayesi ve öncülüğünde oraya iskân etmişlerdir. I. İzzeddin Keykâvus, 1214 yılında Sinop'u Selçuklu hâkimiyetine geçirdikten sonra her bölgeden ve her şehirden akıllı, yetenekli, güçlü ve itibarlı zenginlerin, adamları ve mallarıyla Sinop'a gönderilmelerini emretmiştir. Şehir, iskân ve imar edildikten sonra şehre kadı, kâtip, müezzin ve tercümanlar tayin edilmiş, kale komutanı ve muhafızlarla güvenlik sağlanmıştır (İbn Bibi, 1996a: 174-175). Sinop'un iskânı ile şehir hem Türkleştirilmiş hem de dünya ticaretinin yoğunluğu ile tüccarların oraya uğraması ve yerleşmesi, sosyal ve ekonomik hayatı geliştirmiştir (Turan, 1958: 162). Yine I. İzzeddin Keykâvus zamanında, Antalya'da yerli Rumlar ayaklanıp Türkleri şehirden çıkarmaları üzerine Sultan I. İzzeddin Keykâvus, hemen harekete geçerek Antalya'yı 1216 yılında tekrar ele geçirmiş ve buraya Türkmenleri getirip iskân etmiştir (Çetin, 2002: 427).

Bu konuda başka bir örnek de I. Alâeddin Keykubâd'ın Alâiye'i imar ve iskân etmesidir. Sultan, Alâiye'de camiler ve 12 kapılı bir saray yaptırmıştır. Ülkenin her bölgesinden getirttiği halkı, zanaatkârları ve âlimleri Alâiye'ye yerleştirmiş, şehrin etrafında bulunan yerlere ise Türkmenlerin girmesine müsaade etmiştir (Uyumaz, 2003: 25). Ayrıca Sultan, Suğdak'a büyük bir cami yaptırmış ve şehre kadı, müezzin ve hatip tayin etmiştir (İbn Bibi, 1996a: 345). I. Alâeddin Keykubâd, Harezmîler tarafından harap edilen Ahlat bölgesinin tekrar imarı ve tarımsal üretimin canlandırılması için vezir Ziyâü'd-din Karaaslan ve Tacüddin Pervane ile Sadüddin Müstevfî'yi Ahlat'a göndermiştir. Sultan, onları bölgenin mal ve arazi tespitinin yaptırılması ve bölge halkının tekrar iskân edilmesi ile görevlendirmiş ve halkı buraya davet ederek onlara tohum ve hayvan vermiş, birkaç sene vergiden muaf tutmuştur (İbn Bibi, 1996a: 427). Sultan, 1225 yılında Kilikya Ermenilerine düzenlenen seferin sonrasında fethedilen Ermenek bölgesine ise Oğuzların Afşar boyuna mensup olan Karamanoğulları ile Salur Türkmenlerini yerleştirmiştir (Uyumaz, 2003: 102).

Sultan I. Alâeddin Keykubâd, imar ve şehirleşmeye çok önem veren bir sultandır. "Uluğ Keykubâd" adıyla bir saadet devri, sadece Anadolu Selçuklu Devleti için değil belki tüm tarih çağları boyunca Anadolu toprakları için bir ihtişamın devridir. Anadolu, O'nun zamanında bolluk dönemini yaşamakla kalmamış imar faaliyetleri de tam manasıyla doruk noktasına ulaşmıştır. Yavuz Selim Burgu'nun söylediğine göre bu, Mısır Firavunu II. Ramses ile kıyaslanacak türden bir imar faaliyetidir (Burgu, 2011: 236). Alâeddin Keykubâd'ın Antalya, Alâiye, Konya, Ereğli, Niğde, Sivas, Aksaray, Kayseri, Elbistan, Malatya, Erzincan, Tokat, Niksar, Amasya, Sinop, Kastamonu, Kırşehir, Ankara ve Akşehir olmak üzere 19 şehir kurması, çok yönlü bir iskân siyaseti izlediğini göstermektedir (Burgu, 2011: 233).

1.5. TİCARETİ KORUYUCU VE TEŞVİK EDİCİ ÇALIŞMALAR

1.5.1. Altyapı ve İmar Çalışmaları

1.5.1.1. Kervansaraylar ve Köprüler

Türkiye Selçuklu Devleti, XII. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Anadolu'da üstün duruma gelerek siyasî istikrarı sağlamış, medenî ve kültürel gelişmenin yolunu açmıştır. Bunun doğal sonucu olarak doğu-batı, kuzey-güney uluslararası ticaret yolları Anadolu'dan geçmeye başlamış ve kısa zamanda Anadolu, dünya transit ticaretine aracılık eden bir ülke haline gelmiştir. Bu yollarda kalabalık kervan kabileleri aralıksız ticarî eşya taşıdıklarından soygunculuğa karşı güvenliklerini ve yolcuların geceleri konaklayacakları yerlerdeki istirahatlarını sağlamak bir mesele haline gelmiştir. Bunun üzerine menzil olmaya elverişli yerlerde kervansaray inşa etmek lazım gelmiştir (Akdağ, 2010: 35). Mesela Süryani Mihail, 1133-1134 yıllarında 400 kişilik bir İran kervanının İstanbul'dan yola çıktıklarını ancak bu kervanın yolda kar fırtınasına saplanıp öldüklerini kaydetmiştir (Süryani Mihail, 1944: 101). Bu durum Selçuklu sultanlarını ve zengin devlet büyüklerini, bol vakıf gelirleriyle beslenen kervansaray şebekesini kurmaya yöneltmiştir (Avcıoğlu, 1984: 2047).

Anadolu Selçuklu sultanları, ticareti koruyucu ve teşvik edici başarılı politikalar uygulayarak özellikle ticaretin güvenlik içinde işlemesi için altyapı çalışmalarına büyük önem vermişlerdir. Bu konuda, ekonominin altyapısı olan yollar ve köprülerin tamirlerine ilaveten yeni yollar ve köprüler yaparak hizmete sokmuşlardır. Daha önemlisi, ticaret kervanlarının güvenlik içinde konaklamaları ve ihtiyaçlarını karşılamaları için yollar üzerine 35-40 km. mesafelerle kervansaraylar inşa etmişlerdir (Turan, 1999: 93). Kervansaraylar bir günlük mesafedeki konaklara yapılmıştır ki bu mesafe deve yürüyüşü ile dokuz saatlik bir yoldur (Gordlevskiy, 2015: 188-189). Bu tedbirler ve politikalar hemen etkisini göstermiş, ticarî faaliyetler son derece hızlanmış, bolluk ve zenginlik bütün Anadolu'ya yayılmıştır. Böylece Selçuklular zamanında, Anadolu iktisadî ve medenî açıdan büyük gelişmelere sahne olmuştur (Güçlüay, 2002: 558-559).

Türkiye Selçukluların yüksek kültürünü en canlı şekilde aksettiren kervansaraylar, Anadolu'da Selçuklu saltanatının kudretini ve organizasyonun sağlamlığını ortaya koyan yapıtlardır. Karahanlı, Gazneli ve Büyük Selçukluların “ribat” adını verdikleri kervansaraylara plan ve süsleme bakımından benzemektedir. Türkiye Selçuklu kervansarayları, sarayları andıran büyük ölçülere varmış gösterişli abidelerdir. Oktay Aslanapa, İtalyan Gotik katedrallerini andıran bu devâsa yapıların Ortaçağ'da Anadolu'nun en mühim kervan yolları üzerinde kurulmuş, ticarî, sosyal yardım ve kültür müesseseleri olduğunu söylemiştir (Aslanapa, 1989: 170).

II. İzzeddin Kılıç Arslan döneminde siyâsî ve ticarî faaliyetlere paralel olarak kervansarayların da inşa edildiği görülmektedir. Sultanların inşa ettirdiği ilk kervansaray, II. İzzeddin Kılıç Arslan tarafından Aksaray'da yaptırılmıştır. Sultan II. İzzeddin Kılıç Arslan'ın ardılları zamanında da kervansaray inşası hızla ilerlemiş ve XIII. yüzyılın ikinci yarısına kadar devam etmiştir (Turan, 1999: 97-98). Mesela çok canlı bir ticaret yolu olan Sivas-Kayseri arasındaki yolda Ahmed Eflâkî'nin verdiği bilgiye göre 24 kervansaray vardır (Gordlevskiy, 2015: 189). Batı Anadolu ve Akdeniz sahillerine giden yollar üzerinde İshaklı Han, Altun Aba Han, Ertokuş Han, Susuz Han, İncir Han, Evdir Han, Şerefzâh Han gibi kervansaraylar bulunmaktadır. Konya-Aksaray-Kayseri arasında da Zencirlü, Obruk, Kaymaz, Zazadin, II. İzzeddin Kılıç Arslan ve Sultan Hanı inşa edilmiştir. Aksaray-Ürgüp arasında ise Hoca Mesûd, Alâi, Pervane, Ağzıkara, Latif kervansarayları vardır. Kayseri civarından Orta Karadeniz sahillerine kadar ulaşan yollar üzerinde de Karatay Han, Sultan Hanı, Lala Han, Yeni Han, Çiftlik Han, Hatun Han, Azine-Pazar Hanı gibi kervansaraylar yer almıştır (Turan, 1999: 96-97).

Yollardaki kervansaraylara karşılık şehir ve kasabalarda hanlar bulunmaktadır. Bunlar da kervansaraylar gibi tüccar ve yolculara hizmet vermektedir fakat işleyişleri kervansaraylardan daha farklıdır. Bunlar ticarî amaçla kurulmuş, ücretli kurumlardır. Evliya Çelebi'nin kayıtlarına göre Sivas'ta bu şekilde 18 han bulunmaktadır. Selçuklu şehirlerinde bu türlü hanlar tüccarın cinsine ve malına göre ayrılmaktadır. Kaynaklarda Pamuk Hanı, Şekerciler Hanı, Bezzazlar Hanı gibi çeşitli ticaret erbabını barındıran hanlara rastlamaktayız (Turan, 1999: 115). Şehirlerdeki bazı hanların ise zevk ve eğlence yeri olarak kullanıldığını görmekteyiz. Vladimir

Aleksandroviç Gordlevskiy, XIII. yüzyılda Konya’da bulunan Ziyaeddin Hanı’nda hoş sesli kadınlar çalıştığını ve burayı çalgılı lokantaya çevirdiklerini söylemektedir (Gordlevskiy, 2015: 189).

Selçuklu kervansaraylarına bakıldığında dikkat çeken nokta, kervansarayların birçoğunun XIII. yüzyılda inşa edilmiş olmalarıdır. Bu durum, Anadolu’da istikrarın sağlandığının ve ticarî faaliyetlerin arttığının bir göstergesidir (Güçlüay, 2002: 558-559).

Kervansaraylar, gerek teşkilatları gerek vermiş oldukları hizmetleri bakımından dünya medeniyet tarihinde benzeri olmayan yapılardır. Her türlü ihtiyaç düşünülerek inşa edilmiş bu muazzam yapılarda yolcular hayvanlarıyla beraber üç ila yedi gün kalıp yemeklerini yiyebilmektedir (Turan, 2009b: 356-357). Kervansaraylar, yatakları, aşhaneleri, ambarları, depoları, ahırları, samanlıkları, mescitleri, hamamları, şadırvanları, hastaneleri, eczaneleri, ayakkabıcıları ve nalbantlara varıncaya kadar her ihtiyacı karşılayacak teşkilat ve tesise sahiptirler (Kayaoğlu, 1981: 365-366). Hatta Fahreddin Mübarekşah’ın misafirhanesinde âlimlerin okuması için kütüphane ve konukların meşgul olmaları için satranç oyunu dahi bulunmaktadır (Turan, 2009b: 356-357).

Kervansaraylara gelen kervanlar, hava kararmadan içeri girmek, aydınlanmadan da dışarı çıkmak zorundadırlar. Dışarı çıkmadan önce tellal, kervanların eksik bir şeylerinin olup olmadığı sormaktadır, eğer böyle bir durum varsa bu sorun çözülmeden kapılar açılmamaktadır. Kervansaraylarda sultan, devlet adamları ve önemli kişilerin kalacağı özel odalar da bulunmaktadır. Barış zamanında ticaret yapısı olarak işlev gören kervansaraylar, savaş zamanında da askerî gayeler için kullanılan yapılardır (Günel, 2010: 29). Kervansarayların, ticarî kervanların konaklama-güvenlik-sağlık gibi ihtiyaçlarının karşılanmasının beraberinde “berid” veya “yâm” denilen haberleşme faaliyetleri gibi işlevleri bulunmaktadır (Özcan, 2006: 30).

Kervansaraylarda zengin-fakir, hür-köle, Müslüman-Hıristiyan ayrımı yapılmaksızın yolculara eşit davranılacağına dair vakfiye şartları, yolcuların ihtiyaçları için koyun sürüleri, hizmetli kadrosunun varlığı, Selçuklu Anadolu’sunda

dinî, toplumsal ve insanî duyguların ne kadar yüksek olduğuna güzel bir örnektir. Sahiden büyük kervansaraylar kale gibi korunan duvarları, burçları ve demir kapıları ile kervanlara bir sığınak hatta hapisane vazifesi üstlenmiştir. Moğol kumandanı İreñcin, ayaklanan İlyas adındaki bir Türk beyinin Aksaray yakınlarındaki I. Alâeddin Keykubâd Hanı'na sığınması nedeniyle bu hanı rivayete göre 20.000 asker ile iki ay kuşatıp alamaması kervansarayların, dinlenme amaçlı olmasının yanında güvenlik bakımından da ne derece önemli kurumlar olduğunu göstermektedir (Turan, 2009b: 357).

Ticarî eşyayı taşıyan kervan kabilelerine başlarında “kervansalar” ya da “kervanbaşı” bulunan bir askerî birlik katılmaktadır. Tüccarlar, 100 veya 200 silahlıdan ibaret olan birliğe, “kervansalarlık resmi” ödemektedirler. Bir başka güvenlik tedbiri ise yol üzerinde, başlarında “rahdar” veya “tutgavul” denilen askerî birlikler bulundurmaktır. Bunlar da “bacrahdarlık” veya “tutgavulluk resmi” almaktadırlar (Kayaoğlu, 1981: 366).

Anadolu Selçuklularının altyapı çalışmaları, sadece kervansaraylardan ibaret değildir. Onlar, yol yapımı ve köprü inşasına da büyük önem vermişlerdir. XII. ve XIII. yüzyılda Anadolu'da ticarî hayat canlanmış, İpek Yolu Anadolu içerisinde bir ağ gibi yayılmış, buna bağlı olarak da Anadolu'da daha çok kervansaray ve köprü yapılmıştır. Kervan yollarının yayıldığı yolların üzerinde ve kervansarayların yakınında bulunan köprüler, göl, ırmak, dere, vadi gibi engelleri aşmak için yaptırılmış stratejik yapılardır. Bunların yanı sıra köprüler, kervanlara ulaşımında kolaylık ve sürati sağlamak, ticareti canlı ve güvenli bir ortamda sürdürmek amacıyla da asırlar boyunca kullanılmışlardır.

Bugün Anadolu'da, Roma, Bizans, Osmanlı köprülerinin yanı sıra Selçuklu, Artuklu ve Anadolu Beylikleri döneminden günümüze ulaşan birçok tarihi köprü bulunmaktadır. Bunlardan bazıları, Artuklular dönemine tarihlenen Dicle üzerinde olan Hasankeyf Köprüsü, Antalya'da Köprüçay üzerinde Aspendos (Belkis Köprüsü), Kızılırmak üzerinde Çeşnigir Köprüsü, Kesikköprü, Eğriköprü, Çokgöz Köprüsü ve Tekgöz Köprüsü, Batmansu Çayı üzerindeki Malabadi Köprüsü, Diyarbakır'da Devegeçidi Suyu üzerinde Halilviran-Artuklu Köprüsü, Yeşilirmak

üzerinde Hıdırlık-Tokat Köprüsü, Aras Nehri üzerindeki Çobandede Köprüsü, Murat Nehri üzerinde yer alan Murat Köprüsü'dür (Günel, 2010: 143-144).

1.5.2. Hıristiyan Devletlerle Yapılan Ticaret Antlaşmaları

1.5.2.1. Kıbrıs Krallığı ile Yapılan Antlaşma

Anadolu Selçuklu Devleti'nin ticarî ilişkiler kurduğu devletler, bölge ticaretinde etken olan denizaşırı ülkeler olmuştur. Türkler ile Hıristiyan devletler arasında ilk ticarî antlaşma, Sultan I. İzzeddin Keykâvus ile Kıbrıs Kralı Hugues arasında imzalanmıştır. İlkçağlardan beri Doğu Akdeniz'de hâkimiyet kurmak isteyen toplumlar için önemli bir hedef olan Kıbrıs, devletlerin askerî-ticarî bir üssü olduğu gibi tüccar kavimlerin de Akdeniz ve Karadeniz limanları ile Ortadoğu ülkeleri arasında gönderilen ticarî mallar için bir dağıtım merkezi görevi görmüştür (Güçlüay, 2002: 554).

1192 yılından itibaren Kıbrıs'a yerleşen Haçlıların, Anadolu sahilleri ile yoğun ticaret yapmalarından ve bilhassa gıdasal ürünleri buradan temin etmelerinden, Selçukluların da siyasî uyumsuzlukların ticarî politikalarına zarar vermesini istememelerinden her iki taraf da bir antlaşma ihtiyacı duymuşlardır. Bu noktada dikkat çeken konu, “dostluk” antlaşmasının karşılıklı hususî elçilerle gönderilen mektuplarla yapılmış olmasıdır. Yani bu antlaşma, taraflarca kabul edilip imzalanan tek bir metin ya da tek yanlı bir ahidnâme veya ferman değildir. Burada, karşılıklı yazılmış mektuplar mevzubahistir (Çavuşdere, 2009: 60). Sultan I. İzzeddin Keykâvus ile Frank Kralı Hugues arasında 1214-1216 yılları arasında teati olunmuş bu mektuplardan üçü Kral Hugues tarafından I. İzzeddin Keykâvus'a, dördüncü mektup I. İzzeddin Keykâvus'un Konya'daki baş danışmanına gönderilmiştir. Beşinci mektup ise I. İzzeddin Keykâvus'un Kral'a cevabıdır (Koca, 1997: 60). Salim Koca, bu mektupların sayısının beş ile sınırlı olmayıp bu sayının daha fazla olduğuna işaret etmiştir. Yazar, ilk mektubu yazan tarafın Sultan I. İzzeddin Keykâvus olduğunu, ticaret yollarının emniyet altına alınmasını istediğini, Sultan'ın bu teklifini Kral Hugues'in memnuniyetle karşıladığını belirtmiştir (Koca, 1997: 70).

Bu mektuplardan birincisi, Kral Hugues'in Sultan'ın mektubuna vermiş olduğu cevapla ilgilidir. Kral, Sultan'ın emir ve arzularını kabul ettiğini belirterek "sultanlık devletinin müsaadesi gereğince" iki tarafın tüccarlarının birbirlerinin memleketlerine serbestçe girip çıkacaklarını karşılıklı olarak taahhüt ettiklerini, Sultan'ın emir ve arzularının elçi ya da mektupla bildirilmesini belirtmiştir (Turan, 1958: 113). Buradan da ilk mektubun Selçuklu Sultanı tarafından gönderildiğini anlamaktayız. Ancak Sultan'ın mektubu günümüze kadar gelememiştir.

İkinci mektup da yine Hugues'ten I. İzzeddin Keykâvus'a yazılmıştır. Burada Kral, Sultan'a dostluğunu bildirdikten sonra erzak istemiş, Türk tüccarların korkmadan krallık dâhiline girebileceklerini belirtmiştir (Turan, 1958: 113).

Üçüncü mektupta ise Kral, dostluk ve anlaşmalarının devamını istemiş, iki taraf arasındaki kara ve deniz ticaretinin serbestçe yapılmasını, Ortaçağ'dan beri deniz hukukunda kullanılan bazı maddelerin karşılıklı olarak kabul edilmesini arz etmiştir. Ahidnâmede, iki tarafa mensup kimseler ticaret amacıyla giriş ve çıkışlarına dair tam bir serbestlikten ve her zaman ödenen gümrük vergilerinin ödemesinden bahsedilmektedir. Bu yıllarda yapılan diğer anlaşmalarda görüldüğü üzere vergilerin %2 veya %3'ten ibaret olduğu bilinmektedir (Turan, 1958: 114).

Dördüncü mektup, yine Kral'dan Sultan'ın baş danışmanına gönderilmiş olup içerik kısmı eksiktir. Mektupların sonuncusu ise Sultan'a aittir. 1216 Eylülünde Sultan tarafından Kral Hugues'e gönderilen bu mektupta Sultan, kendisine daha önce gönderilmiş olan mektuptaki taahhütleri kabul ederek karşılıklı olarak Kıbrıslı tüccarların, her zamanki gümrük vergilerini ödemek şartıyla Selçuklu Devleti'ne serbestçe girip çıkmalarını ve ticaret mallarının korunacağını taahhüt etmektedir (Turan, 1958: 114-115).

Gerek Sultan I. İzzeddin Keykâvus'un gerek Kral Hugues'in son mektuplarına bakılacak olursa sonunda her iki hükümdarın da iki ülke arasında işleyen kara ve deniz ticaretini düzenleyen mükemmel bir anlaşmaya vardıkları görülmektedir (Koca, 1997: 70).

Selçuklu Sultanı I. İzzeddin Keykâvus ile Kıbrıs Frank Kralı Hugues arasında teati olunmuş bu mektuplara göre taahhüt edilen hükümler şu şekilde sıralanabilir:

- Her iki tarafın vatandaşı olan tüccarlar, iki devletin hâkimiyeti altındaki ülkelerde ve denizlerde serbestçe ticarî faaliyetlerde bulunabilecekler ve sadece belirlenen gümrük resmini (%2-3) ödeyeceklerdir.
- Deniz korsanları tarafından ele geçirilen tüccar gemileri, hangi devletin sahillerine çıkarılmışsa o devlet tarafından içinde bulunan insanlarla birlikte malları, mensup oldukları tarafa geri verilecektir.
- Taraflardan birinin sahillerinde fırtınaya tutularak kazaya uğrayan gemilerden kurtarılan tüccarlar, malları ile mensup oldukları devlete geri verilecektir.
- Her iki taraf da sınırları içinde ölen tüccarların mallarına el koymayıp ait oldukları devlete teslim edecektir.
- Her iki taraf da antlaşmaya üç yıl süre ile riayet edecektir.

Bu antlaşmaya isterlerse Kıbrıs Kralı'nın aracılığı ile Ermeni Kralı, Antakya Prensi veya başka bir hükümdar da katılabilecektir. Karşılıklılık esasına dayanan bu antlaşma, üçüncü devletlere de açık tutulması yönünden özel bir önem göstermektedir. Bu durum, Selçuklu Devleti'nin başka batılı devletlerle münasebetlerinde mevzubahis antlaşmayı örnek tutacaklarının bir delilidir (Çavuşdere, 2009: 61).

Salim Koca'ya göre Selçuklu-Frank ilişkilerinin başka bir boyutu daha vardır. Bilindiği üzere Kıbrıs Frankları, Antalya'yı ele geçirmek isteyen Rumlara askerî yardımda bulunmuşlar ve Antalya Rumları şehri ele geçirmişlerdir. Şehir, yerli Rumlar tarafından beş yıl süreyle işgal altında tutulmuştur. I. İzzeddin Keykâvus, 1216 yılında şehri geri alarak Selçuklu topraklarına katmıştır. Burada dikkat çeken nokta, Antalya'nın yerli Rumlarının eline geçmesinin veya tekrar Türkler tarafından geri alınmasının Selçuklu-Frank ilişkilerini bozmayışıdır. Öyle ki iki devlet arasında 1213-1216 yılları içinde teati olunan mektuplarda, Antalya hâkimiyeti için verilen mücadelelerden hiç bahsedilmemiştir. Bu kuşkusuz diplomasi saygısından değil her iki hükümdarın, devletlerinin ve ülkelerinin yüksek menfaatlerini koruma kaygısından kaynaklanmış olmalıdır (Koca, 1997: 71).

1.5.2.2. Venedik ile Yapılan Antlaşma

Selçuklu Devleti ve Latinler arasındaki ilk ilişkiler, I. Gıyâseddin Keyhüsrev zamanında Antalya'nın birinci defa alınmasının ardından başlamış ve gitgide güçlenerek devam etmiştir. 1220 yılı öncesine ait herhangi bir belge mevcut olmamakla beraber 1220 yılı tarihli antlaşmadaki “merhum babasının, kardeşinin ve kendisinin fermanı hükmünce...” tabiri bu antlaşmadan evvel Selçuklular ile Venedikliler arasında en az iki defa ticaret ve dostluk antlaşması yapıldığını göstermektedir. Bu antlaşmalardan ilki, I. Gıyâseddin Keyhüsrev döneminde muhtemelen 1209 yılında imzalanmış, ikincisi ise I. İzzeddin Keykâvus tarafından ikinci bir fermanla yenilenmiştir (Polat, 2002: 572-573). 1220 yılında I. Alâeddin Keykubâd'ın tahta çıkışının hemen sonrasında bu antlaşma, bir ferman ile yenilenmiştir. Birbirine ardıl olan üç Selçuklu Sultanı ile Venedikliler arasında olan bu antlaşmalardan sadece 1220 tarihli ferman gelebilmiştir (Köprülü, 2012: 82).

8 Mart 1220 tarihinde Venedik Cumhuriyeti temsilcisi Jacobus Teopulo ile I. Alâeddin Keykubâd'ın elçisi Sipehsalar Şemseddin Emirü'l-Gazi arasında imzalanan antlaşma, kırmızı harflerle yazılarak Sultan'ın altın mührü ile mühürlenmiştir (Uyumaz, 2003: 86). İki bölümden oluşan antlaşmanın birinci bölümünde Selçukluların Venediklilere tanıdığı serbestlikler ve haklar, ikinci bölümünde ise Venedik Cumhuriyeti'nin Selçuklu halkına uygulayacağı hükümler sıralanmıştır (Çavuşdere, 2009: 62).

Antlaşma, iki yıl ile sınırlandırılmış bir dostluk ve ticaret antlaşmasıdır. Antlaşma maddelerinden, Selçuklu Sultanı'nın halkı ve Venedik Cumhuriyeti'nin halkı ve onun yerine geçecek despotlar, Suriye ve diğer ülkelerde onların hükmü altındaki Venedikliler ve onların tüccarları yararlanacaktır. Karşılıklılık esasına dayanan antlaşmanın maddelerine göre her iki ülkenin halkı diğer tarafın memleketlerinde, denizde ve karada rahatlıkla ticaret yapabilecektir. Taraflardan birinin gemisi karşı tarafın hâkimiyetindeki denizlerde tehlikeye düşecek olursa hemen yardım edilecek, ele geçen malları taraflar iade edecekler ve gemilerdeki insanlar hapsedilmeyip serbest bırakılacaktır. Tarafların gemileri düşman gemiler tarafından takip edilecek olursa karşı tarafın topraklara girmesine müsaade edilecektir (Turan, 1958: 144-145).

Selçuklulara ait yerlerde ticaret yapan Venedikliler, Sultan'ın memleketinde, gümrük olarak malın değerinin %20 veya %10'unu vermeleri gerekirken bu oran tıpkı Keykubâd'ın babası ve kardeşinin devrinde olduğu gibi %2 olarak belirlenmiştir. Buna karşılık, Selçuklu tacirlerinin Venedik ülkesinde ödemesi gereken vergileri vermeleri öngörülmüştür (Çavuşdere, 2002: 555). Sultan'ın fermanına göre Venedikliler, mücevherat, inci, gümüş, külçe ve sikke, altın ve hatta hububat, gümrük vergisinden muaf tutulmuştur (Gordlevskiy, 2015: 187).

Antlaşma maddelerinden biri de Venediklilere tanınan hususî yargılama hakkıdır. Buna göre Selçuklu ülkesinde ticaret yapan Latinler arasında herhangi bir anlaşmazlık olduğu takdirde bu davalar, Venediklilere mensup üyelerden oluşan mahkeme tarafından yürütülecektir. Sadece hırsızlık ve katil ile ilgili davalara Selçuklu mahkemeleri bakacaktır (Turan, 1958: 131). Ancak burada Venediklilerin kendi içlerindeki hukukî davalara bakmayıp Venedikliler ile diğer Latinler, Pisalılar ve başka kavimlerin, kendi veya birbirleriyle olan anlaşmazlıklarına bakacak olması önemli bir noktadır. Bu durumda Venedikliler, Selçuklu memleketindeki bütün Latinlerin ve Hıristiyanların temsilcisi olmuşlardır (Güçlüay, 2002: 555).

Bu antlaşmanın bir diğer önemli maddesi de Venediklilere ait bölgelerde saldırı ile zarara uğrayacak olan Selçuklu halkının zararlarının Venedik Cumhuriyetince ödeneceğine dair hükümdür (Turan, 1958: 127).

Bu antlaşmada Selçuklu tebaası lehinde tek taraflı bir madde de Venedik limanlarına giren Selçukluların selamlanması maddesidir. Karşılıklılık esasına dayanmayan bu madde, I. Alâeddin Keykubâd'ın yabancı devletler nazarında gücünü ve nüfuzunu göstermesi ve Selçuklu Devleti'nin itibarını arttırması açısından son derece önemlidir (Kayaoğlu, 1981: 364).

Antlaşmanın karşılıklılık esasına dayanan hükümler içermesine karşın uygulamada tek yanlı olarak Venedik lehine işlediği görülmektedir. Gümrük vergi oranlarındaki adaletsizlik, Venedikli tüccarlara giriş ve çıkışta gümrük vergilerinden muafiyet getirilmesi, Venediklilere tanınan hususî yargılama hakkı ile ilgili hükümler antlaşmanın Venedik lehine işleyen bazı önemli maddeleridir (Çavuşdere, 2009: 63).

1220 tarihli Venedik-Selçuklu Antlaşması, iki yıl ile sınırlandırılmışsa da daha sonraları yinelenildiği düşünülmektedir. Gerçekten İtalyan kaynakları, Venedik Dukası'nın 1228 yılında I. Alâeddin Keykubâd'a Filippo Iuliano adında bir elçi gönderdiğini kaydetmiştir (Polat, 2002: 574). Venedikliler Moğol hâkimiyeti zamanında da Selçuklu ile olan ilişkilerini sürdürmüştür. 1255 yılında Konya'ya gelen Guillaume de Rubrouck, şap yataklarının işletmesinin Cenevizli Nicolo de San Siro ile Venedikli Bonaficio de Molinis'in adında iki İtalyan tacire verildiğini kaydetmiştir (Cahen, 2012: 314). Rubrouck, Selçuklu memleketinde bu kişilerin haricinde şap satılmadığını, bu nedenle onların ellerindeki şapı yüksek fiyatlarla piyasaya sürdüklerini anlatmıştır. Hatta şapın, dış ülkelere ihraç yetkisi de bu İtalyan tacire aittir (Tızlak, 2002: 626). 1255 tarihli Venedik bahriye nizamnâmesinde geçen Venediklilerin, İskenderiye ile Antalya arasında rahatlıkla ticaret yaptıklarının bilgisi, Venediklilerin Türkiye topraklarındaki imtiyazlarını, Moğol hâkimiyeti sonrası daha da genişlettiğini göstermektedir (Polat, 2002: 574).

Bu dönemde Selçuklu Türkiye'sinde Venediklilerin dışında başka Latinler de ticarî faaliyetlerde bulunmuşlardır. Çünkü 1220 tarihli antlaşmada, I. Alâeddin Keykubâd'ın kabul ettiği maddeler, Selçuklu Türkiye'sini yalnızca Venedik ticaretine değil bütün Latin halklarının ticaretine açmıştır. 1220 tarihli antlaşmadaki yargı maddesinde "Latinler" ifadesinin Pisalılar ve Cenevizlilerin dışında Provençelileri de kapsadığı kabul edilebilir (Çavuşdere, 2009: 64). Nitekim 1236 yılında Kıbrıs Kralı I. Henry'nin Marsilya, Provence ve Montpellier tacirlerine verdiği fermanında, Anadolu'dan gelen mallardan %1 oranında vergi aldığı kayıtlıdır (Kayaoğlu, 1981: 363). Sonuçta, Anadolu Selçukluları özellikle İtalyan tüccara geniş ticaret serbesti ve vergi indirimleri vermiştir. Böylece doğunun cam, ipek, boya, kâğıt gibi sanayi dalları, Avrupa'da gelişme imkânı bulmuştur. Ayrıca ipek, keten, yün gibi tekstil hammaddeleri de Antalya aracılığı ile Avrupa'ya gitmiştir (Avcıoğlu, 1984: 2053-2054).

Selçuklunun iktisadî ve ticarî siyasetini bize en iyi bir şekilde gösteren bu antlaşmada Venedikliler, elde ettikleri ayrıcalıkları Selçuklu devrinin sonuna kadar kullanmışlardır. İtalyanlara tanınan bu ayrıcalıklar, Selçuklulardan sonra Anadolu'da hâkimiyet kuran Beylikler ve Osmanlı dönemlerinde de sürmüştür. Nitekim Osmanlı

Devleti'nde daha sonraları "kapitulasyon" denilen bu tür imtiyazlar yabancı tüccarlara verilmiştir (Güçlüay, 2002: 556).

1.5.3. Vergi Muafiyeti

Anadolu Selçuklu Devleti'nde vergiler, mükellefiyet, aynî ve nakdî vergiler olmak üzere üç kısma ayrılmaktadır. Birinci kısımdaki vergilerde hisar yapmak, toprak sürmek, ark açmak vb. konularda insanların belli yükümlülükleri vardır. İkinci kısımda, hububat üretimi veya hayvan yetiştiriciliği gibi imal edilen ürünlerden alınan vergiler yer alır. Üçüncü kısımda ise haraç, cizye, bac gibi para olarak alınan vergiler vardır. Ülkede yeni konulan veya kaldırılan vergiler herkesin görebileceği yerlerde taş yazıtlar üzerine yazılmaktadır. Öşür, haraç, cizye, bac, ubur, cevaz-ı rah, bedrika, avarız, yasama, kalan, kopçur, tuzgu, tagar, tamga, resm-i kudüm, ulak, takbur, daraib, nalbaha, nüzul, penç-yek, gibi pek çok vergi ismi vardır. Bunlar arasında bac, İç Asya'dan gelen ve günümüze kadar devam eden en bilinen vergidir (Baykara, 2002: 365-366; Baykara, 1997: 59-60).

Bu vergilerden bazıları girişte ve çıkışta, bazıları limanlarda, geçitlerde, kervan ve yolların korunması için alınmaktadır (Turan, 1958: 56). Anadolu Selçukluları dönemindeki diğer devletlerde gümrük resmi %10'dan aşağı değildir. Mesela Selahaddin Eyyûbi zamanında %20 ila %30, el-Melikü'l-Adil Seyfeddin'in verdiği 1215 tarihli bir beratta %16, altın ve gümüşte %10, Memlûk Sultanı Kalavun döneminde %10 ila %4 oranında gümrük vergisi alınmıştır (Bedirhan, 2016c: 495).

Selçuklu Türkiye'sinde yabancı tüccarlar için ticaret şartları çok cazip olup Selçuklu sultanları ticareti geliştirme, üretimi artırma, ülkeye bolluk ve canlılık getirme amacıyla vergilerin bazılarını belirli aralıklarla muaf tutmuşlardır. Bu konuda birçok hadise vardır. Sultan I. Gıyâseddin Keyhüsrev, Antalya sahillerinde saldırıya uğrayan tüccarların şikâyetleri üzerine 1207 yılında Antalya'yı fethetmiştir. Fethettikten sonra tüccarları çağırıp toplanan ganimetlerden kendi mallarını almalarını söylemiştir. Sultan, tüccarlar mallarını aldıktan sonra onların her birine durumuna ve rütbesine göre hil'at (teşrif) ve nafakalar vererek "*Bu günden sonra bütün Rum ülkelerinde ne ticareti yapılırsa yapılsın ve buradan hangi tacir geçerse*

geçsin vergiden (bac), geçiş ücretinden (ubur), ilave ve fazla rüsumdan (zarayib-u avarız) muaf tutulmuştur.” diye ferman çıkarmıştır (İbn Bibi, 1996a: 120-121). Ara sıra da gümrük vergilerinin kimi tacirler lehine kaldırıldığı da olmuştur. Nitekim I. İzzeddin Keykâvus Horasanlı, Iraklı ve Arap tacirlere vergi muafiyeti getirmiştir (Gordlevskiy, 2015: 187).

Yine Sultan I. Gıyâseddin Keyhüsrev, Diyarbakır’ı fethedince şehir halkına, toprağı olan bütün eşrafın nehir kıyısındaki bahçelerini ve oradaki Diyarbakırlıların tarlalarını divanî vergilerden ve avarız vergilerinden muaf tutacağını bildirmiştir (İbn Bibi, 1996b: 47).

Kimi zaman da ümeradan hatırı sayılır kişiler, yakınları olan tacirler için vergi muafiyeti istemişlerdir. Nitekim Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî, müridi olan tacir Şihabeddin’in alışveriş için Sivas’a gitmesi gerektiğini, fakat bâc alan memurların bazı muameleleri sebebiyle oraya gidemeyerek ticaret yapamadığını, bâcdan muaf tutulmasını yazdığı bir mektupla Muineddin Süleyman Pervane’den istemiştir. Mevlâna yine aynı konuda, aynı Emire, Sivas emir-i iğdişanının, tacir Şemseddin adlı birinden bac vergisi istemekte olması sebebiyle yakınmıştır. Aynı tacirden ve onun akrabalarından vergi alınmamasını, bu konuda Sivas emir-i iğdişanına ferman yazılmasını istemiştir (Bedirhan, 2016c: 495).

Yine bir vergi muafiyeti örneği, Cemaleddin adlı bir seyyide verilmiş müsellimlik fermanında görülmektedir. Fermanda, Seyyid Cemaleddin’in gidip geldiği yerde, yaptığı her alışverişte her türlü vergi ve resimlerden muaf ve müsellemler olduğu bildirilmektedir (Turan, 1958: 56).

1.5.4. Zararın Tazmini veya Devlet Sigortası

Anadolu Selçuklu sultanları, devletin uluslararası ticarî faaliyetlerde yer alabilmesi, ticaretin gelişmesi ve kervan ticaretini Selçuklu Devleti topraklarına çekebilmek için çeşitli politikalar izlemişlerdir. Devletin uyguladığı tüccarı zarardan koruma ve sigorta politikası, üzerinde önemle durulması gereken konulardandır. Selçuklu Devleti’ne mal getiren tüccarlar ülke içinde veya çevre ülkelerden yağma

veya hırsızlık olaylarına maruz kaldıkları durumlarda, zararları sultanın hazinesinden ödenmektedir. Bir tür “devlet sigortası” diyebileceğimiz bu politika ile Türkiye Selçuklu Devleti, hangi soydan, dinden ve devlet tebaasından olursa olsun sınırları içinde ticaret yapan tüccarları ve kervanları korumak için büyük bir özen göstermiştir (Köymen, 1986: 618).

II. Rükneddin Süleymanşah, tebaasından olan bazı tüccarların Bizans donanması tarafından, Samsun kıyılarında mallarına el konulması üzerine, tüccarların zararlarını Bizans İmparatorluğu’ndan tazmin ettirmiştir (Turan, 1958: 123). Yine aynı Sultan zamanında, III. Alexios Angelos’un askerlerinin Karadeniz’de seyreden gemilere saldırması sonucu zarara uğrayan tacirler, III. Alexios Angelos’a müracaat etmişler fakat bir sonuç alamamışlardır. Bunun üzerine mağdur olan tüccar kafilesi içinde bulunan Konyalı tacirler, Sultan II. Rükneddin Süleymanşah’a durumlarını anlatmışlar ve Sultan, bu tacirlere 50 maden gümüşün tazminat olarak verilmesini sağlamıştır (Bedirhan, 2016c: 495).

I. Gıyâseddin Keyhüsrev zamanında bir grup tacir dâdgâh¹² a gelerek “Çocuklarımızın rızkını bulmak için Horasan, Irak, Mısır, İskenderiye gibi dünyanın çeşitli yerlerinde yolculuklar yaptık. Frenkler Antalya’da mallarımıza el koydular.” şeklinde şikâyeti üzerine Sultan, “Mallarınızı eksiksiz olarak size teslim edeceğim. Bulunmayan eşyanızı kendi hazinemden karşılayacağım.” demiştir (İbn Bibi, 1996a: 115-116).

Yine I. Gıyâseddin Keyhüsrev, 1207 yılında Antalya’yı fethedip Konya Dudan mevkiine geldiğinde sefere katılan ve malları soyulan tüccarların zararlarını tazmin için divan memurlarına bunların yazılmasını, değerlerine göre devlet hazinesinden tazmin olunmasını ve devlete ait 1/5 ganimetin (ahmas-ı has) tahsilini emretmiş, davacı olan tacirleri çağırarak onların eşya ve kumaşlarının her birinin nicelik ve niteliklerini liste halinde yazdırmıştır. Tüccarlara ait olduğu halde askerin elinde ganimet olarak bulunan mallar sahiplerine geri verilmiştir. Kayıp mallar ise tespit edilerek yenileri padişahın hazinesinden (hazine-i has) temin edilmiştir. Sultan, aynı zamanda bac ve geçiş vergilerini de kaldırmıştır (İbn Bibi, 1996a: 119-120).

---

¹²Adalet dağıtan yer, mahkeme. Bkz: Parlatır, 2012: 308.

I. Alâeddin Keykubâd, Kayseri’de bulunduğu sırada, bir tacir dâdgâha girerek “*Kâr elde etmek için denizleri karalar aşıp dünyayı dolaştım. Kıpçak, Bulgar, Rus diyarlarından size yöneldim. Hazer’de (Karadeniz) elimdeki her şeyi aldılar.*” demiştir. Henüz onun sözü bitmeden başka bir tacir, “*Ben Halep’ten buraya geliyordum. Ermeni Leon’un topraklarından geçerken mallarımı aldılar.*” diyerek şikâyetle bulunmuştur. O sözünü bitirir bitirmez bir diğeri, “*Antalya yerlilerindenim tüm mallarımı alıp Mısır yoluna koyduğumda gemide Frenk korsanlar bizi soydular.*” diyerek Sultan’dan yardım istemiştir. Bunun üzerine bu tacirlerin zararları hazineden karşılanmıştır (İbn Bibi, 1996a: 316-317).

Bütün bu örnekler ile Kıbrıs Kralı Hugues’in 19 Temmuz 1216 tarihli ve I. İzzeddin Keykâvus’un Krala gönderdiği Eylül 1216 tarihli mektuplardaki hükümler (Turan, 1958: 140-143), Anadolu Selçuklu Devleti’nin bir çeşit “ticarî sigorta” uygulaması olduğunun açık delillerindendir (Köprülü, 2012: 81).

1.5.5. Ticaret Hukuku ve Yargı Politikası

Türkiye Selçuklu Devleti’nin hukuk düzeni, Ortaçağ İslâm ülkelerinin hukukî yapılanmasıyla benzer özelliklere sahiptir. Buna göre Selçuklu adalet sistemi, Türk-İslâm devletlerinde olduğu gibi şer’i ve örfî yargı olmak üzere ikiye ayrılmıştır. Şer’i yargı sisteminde, davalara din ve şeriatla ilgili bütün işlerde yetkili olan kadılar bakmaktadır (Sevim, Merçil, 1995: 515). Buna göre kadılar, nikâh akitlerinin düzenlenmesi, miras hukukunun uygulanması, vesika, senet ve sicillerin kayıt altına alınması, vasiyetlerin yerine getirilip yetimlere ait malların korunması başta olmak üzere, vakıf kurumlarının ve yolların idarî ve hukukî işlerinin denetlenmesi gibi görevleri yürütmekle sorumludurlar. Ayrıca görev yerlerinde bulunan esnaf şeyhleri ve iğdişbaşlıların, subaşlılar ve muhtesiplerin teşkilatlarının denetim altında tutulması ve genel ahlakın gözetilmesi onların sorumluluk alanındadır (Ersan, Alican, 2013: 278). Örfî yargı sisteminde ise düzeni bozan ve yasalara uymayanların davalarına “emir-i dâd” bakmaktadır ve bilhassa ceza konuları ile meşgul olmaktadır (Sevim, Merçil, 1995: 516).

Selçuklu Devleti adlî teşkilatı hakkında fazla bilgi olmamakla birlikte Mustafa Akdağ'a göre o zaman var olan ekonomik hareketlilik dolayısıyla Orta Anadolu da dâhil olmak üzere ülkede, kasaba ve şehirlerin çok, nüfuslarının da kalabalık olmasından dolayı bunların her biri bağımsız kadılık teşkil etmektedir. Konya kadısı, aynı zamanda “kadı'l-kudât” unvanını taşımak suretiyle Anadolu'daki bütün kadıların amiri durumundadır (Akdağ, 2010: 55). Sultan tarafından tayin edilen ve devletin merkezinde ikamet eden kadı'l-kudat denilen başkadı, tayin edilen kadıların belirlenmesinde ve denetlenmesinde mutlak yetkiye sahiptir (Ersan, Alican, 2013: 277). Siyasî makamların herhangi bir müdahalede bulunma yetkisine sahip olmadığı kadı'l-kudat, askerî yargının işleyişinde etkili bir konumda olup Selçuklu ordusu içindeki bütün davalara ve miras işlerine “kadıleşker” olarak bakmaktadır. Bunlar Memlûk ve Osmanlılardaki Kadıaskerlere benzemektedir (Uzunçarşılı, 1988: 122).

Anadolu Selçuklu Devleti'nin ticaret hukukuna genel olarak bakıldığında 8 Mart 1220 yılında I. Alâeddin Keykubâd ile Venedik Cumhuriyeti adına Jacobus Teopulo'nun imzaladıkları anlaşmaya göre Venedikliler ile diğer Latin devletleri arasında çıkacak olan anlaşmazlıkları gidermek için Venediklilere mahkeme ve jüri oluşturarak davalara bakma hakkı ve yetkisi verilmiştir (Turan, 1958: 144). Bu hakkın, tek yanlı olarak Venediklilere verildiği görülmektedir. Buna göre Selçuklu topraklarında herhangi bir Venedikli ile kendi vatandaşlarından biri ya da Pissalı veya başka bir yabancı arasında dava konusu olabilecek bir anlaşmazlık baş gösterdiğinde Selçuklu kadıları bu gibi davalara bakmayacaktır. Bunun için Venedikliler arasından seçilecek bir jüri, söz konusu davayı görecektir (Bedirhan, 2016c: 496).

Türkiye Selçuklu Devleti kadıları ise sadece hırsızlık ve cinayetle ilgili meselelere bakacaktır. Burada bahsedilen, şer'i mahkemelerden ziyade başkentte örfi davalara bakan “divan-ı adl” veya “divan-ı mezalim” denilen mahkemelerdir. Daha önce de anlatıldığı gibi Frenk korsanları ve Ermeni Leon'un adamları tarafından soyulan Türk ve yabancı tacirlerin şikâyetlerini Selçuklu sultanları dadgâhta dinlemişlerdir. I. Alâeddin Keykubâd zamanında bu mahkeme, bizzat Sultan'ın başkanlığında kurulmaktadır. Ancak daha sonra işlerin artması sebebiyle şer'i

konular dışında kalan örfi davalara, “emir-i dad” veya “emir-i adl” unvanını taşıyan bir devlet adamı bakar olmuştur (Turan, 1958: 131-132).

Selçuklu-Venedik antlaşmasının tanıdığı özel yargılama ayrıcalığı, Ortaçağ’da geçerli olan, yasaların kişiselliği ya da kişilerin yabancı memleketlerde kendi devletlerinin hukukuna bağlı olmaları, kurallarının bir sonucudur. Özel yargı hakkının tanınması, ülkeler ve devletler arasındaki din ve kültür farkları dolayısıyla da hukuk sistemlerinin ayrı ayrı olması ile açıklamak yetersizdir. Çünkü yalnızca Hıristiyan devletlerle Müslüman devletler arasında değil iki Hıristiyan devlet arasında yapılan anlaşmalarda bile bu tür özel yargılamalara yer verilmemiştir.

Türkiye Selçuklu Devleti’nin uyguladığı bu siyaset, batılı devletlere mensup tacirlerin, Türkiye’de kendi hukuklarına göre hareket etmelerini sağlamış, dolayısıyla ticarî serbestliği artırdığı için diğer olumlu şartlarla birlikte Türkiye’nin milletlerarası ticarete bir cazibe merkezi olmasını sağlamıştır (Bedirhan, 2016c: 496).

1.5.6. Anadolu Selçuklu Parasının Mahiyeti ve Para Politikası

En eski çağlardan beri altın ve gümüş gibi kıymetli madenler, değişim aracı olarak kullanılmıştır. Bu madenlerin para olarak kullanılmaları için devletlerin darphanelerinde belirli standartlara uyularak darp edilmiştir. Bu paraların üzerinde, devletler veya onu bastıran hükümdar ile ilgili işaret ve yazılar bulunmaktadır. Para vasıtası ile hükümdarın unvan ve lakaplarını, döneminin iktisadî vaziyetini öğrenmek mümkün olmuştur. Diğer yandan para, hükümdarın siyasî statüsünü belirlemek bakımından da önemli bir belge sayılmaktadır (Altıntaş, 2002: 585).

Sanat Tarihçi Gündegül Parlar’a göre Türkiye Selçuklu sultanlarından I. Rükneddin Süleymanşah ve I. İzzeddin Kılıç Arslan’ın paralarına henüz rastlanmamıştır (Parlar, 2001: 13). Bazı tarihçiler, Anadolu Selçuklularının kuruldukları ilk yıllarda Anadolu’ya yerleşme, burayı yurt edinme çabası içinde olmaları ve Büyük Selçuklu, Abbâsî, Bizans ve İtalyan devletlerinin paralarının tedavülde olması gibi sebeplerle para bastırmaya olanak bulamadıkları fikrini ileri sürmüşlerdir (Uzunçarşılı, 1988: 62; Gordlevskiy, 2015: 194; Koca, 2011b: 470).

Fakat Yaşar Bedirhan, tam bağımsızlığı hedefleyen ve bu yolda Büyük Selçuklular ile savaşı ve bu gaye için hayatlarını kaybeden bu iki Sultan'ın sikke bastırmamalarının doğal olmadığını belirtmektedir (Bedirhan, 2014: 308-309). Çünkü Selçuklu Devlet teşkilatında belli bir bölgeyi yöneten melikler hükümdarlığın sembolü olarak hutbe okutabilir, nebet çaldırabilir, sikke bastırabilir (Sevim, Merçil, 1995: 500vd). Nitekim II. İzzeddin Kılıç Arslan, memleketi 11 oğlu arasında paylaştığı zaman her biri kendi adlarına para bastırmışlardır (Erkiletlioğlu, Güler, 1996: 23).

Anadolu Selçuklu Devleti'nin paraları, darp edildikleri malzemeye göre üç kategori de incelemek gerekmektedir. Bunlar bakır (fels, pul, mangır), gümüş (dirhem) ve altın (dinar) paralardır.

I. İzzeddin Kılıç Arslan'ın Bizans örneğinde iki tane bakır sikkesine rastlanmıştır. Fakat bu paraları Selçuklu sikkesi olarak kabul etmek doğru değildir. Çünkü bu sikkeler, Bizans'ın bakır sikkelerine ikinci bir baskı (sürşarj) yapmak suretiyle "es-Sultan", "bin Süleyman" ifadeleri yer almaktadır (Erkiletlioğlu, Güler, 1996: 42). Selçuklu Türkiye'sinden günümüze ulaşan ilk bakır sikke, I. İzzeddin Mesûd zamanına aittir. Sultan Mesûd'un darp yeri ve tarihi belli olmayan Bizans modelinde üç tane bakır sikkesi bulunmaktadır (Kesik, 2003: 121-122).

Bakır para, bir dirhem 1/96'sını ifade etmektedir. Bakır paralar, çok küçük ölçüdeki gümüşün tahminî karşılığı olarak kabul edilmektedir (Altıntaş, 2002: 590). Dirhem ise geleneksel manada bir dirhem ağırlığında basılmış gümüş sikke demektir (Pakalın, 1993b: 353). Türkiye Selçuklu Devleti'nde yaygın olarak hem maliyede hem halk piyasasında dirhem kullanılmaktadır. Selçuklu Türkiye'sinde ilk gümüş para, 14.5 karat ağırlığındadır ve II. İzzeddin Kılıç Arslan zamanında 1176 tarihinde Konya'da basılmıştır (Altıntaş, 2002: 587).

Anadolu Selçuklularının resmî dirhem ağırlığı 3.086 g. (Hinz, 1990: 6) olmakla beraber gümüş paraların ağırlık ve boyutları ile ilgili belli bir ölçü yoktur. Alâeddin Keykubâd döneminde, gümüş paranın ağırlığı 14 karattan 16 karata çıkarılmıştır. Selçuklu dinarlarının vezni 1252 yılına kadar istikrarını korumuştur. Fakat İlhanlılar zamanında, IV. Rükneddin Kılıç Arslan'ın yönetiminde bulunan

Sivas darphanesinde 1253-1256 yılları arasında düşük ölçülü dirhemler kesilmiştir. II. İzzeddin Keykâvus'un hâkim olduğu Konya darphanesi, bu dönemde istikrarını korumuştur. Ancak bu durum ülkede malî bir sıkıntı ortaya çıkarmıştır. Ülkedeki bu malî sıkıntı II. İzzeddin Keykâvus'un, Anadolu'nun her yerinde nüfuzunu sağlamasıyla 1257 yılında düzelmiştir. Moğol baskısı altındaki Anadolu Selçuklu Devleti'nin ekonomisi tahribata uğramış, ancak esas yıkılış 1280 yılından sonra hızlanmıştır. Buna rağmen II. Gıyâseddin Mesûd döneminde dirhemın ağırlığı 14 karatın üzerine çıkmıştır. Ancak 1298 yılından sonra Selçuklu Devleti'nde ortaya çıkan otorite boşluğu nedeniyle dirhem, 10 karat ağırlığına kadar düşmüş ve Selçuklu saltanatı nihayet buluncaya kadar kendini toparlayamamıştır.

Selçuklularda “nısfıye” adıyla basılmış gümüş paralar da bulunmaktadır. XIII. yüzyılın son çeyreğinden itibaren var olduğu tahmin edilen nısfıyeler, yürürlükte olan dirhemlerin yarı ağırlığında 7,5 veya 7,25 kirat yani 0,47-0,45 dirhem ağırlığında sikkelerdir (Akdağ, 2010: 40-41). Anadolu Selçuklu Devleti'nde maaşların dirhem olarak verilmiş olmasına ve ele geçen paranın daha çok dirhem olmasına bakıldığında Selçuklu sultanları en çok gümüş sikke darp etmişlerdir (Koca, 2011b: 470). Gümüş paralar beyaz renginden dolayı İç Asya Türk devletlerinde akça diye anılmış (Baykara, 2002: 365), Selçuklu ülkesinde de “Akçe-i Rum”, “Akçe-i Sultanî” veya “Sim-i Sultanî” isimleri verilmiştir (Bedirhan, 2014: 313).

İslâm dünyasında gelenek haline gelen anlayışa göre 14 karat ağırlığında yani 2.95 g. veya 2.97 g. altın sikkeye “dinar” denilmektedir (Pakalın, 1993b: 451). Anadolu Selçuklu Devleti'nde ilk altın sikkenin I. Alâeddin Keykubâd tarafından bastırılmış olduğu yönündeki iddialara karşın sonraki meskûkât katalogları, altın sikke basımının daha öncesine işaret etmektedir (Altıntaş, 2002: 585). Yeni araştırmalar, II. İzzeddin Kılıç Arslan'ın da 1177-1178 tarihli altın sikke bastırıldığı, bu sikkede “Kılıç bin Mesûd” ibaresinin yer aldığını ortaya koymaktadır (Erkiletlioğlu, Güler, 1996: 49). Yine II. Rükneddin Süleymanşah'a ait 1200-1201 tarihli, süvari tasvirli darp edilen altın sikkeden de söz edilmektedir (Erkiletlioğlu, Güler, 1996: 71). I. İzzeddin Keykâvus'un da 1217-1218 ve 1218-1219 tarihli iki altın sikkesi mevcuttur (Erkiletlioğlu, Güler, 1996: 87).

Selçuklulardan bize ulaşan kaynak eserlerde, I. Alâeddin Keykubâd'ın dinarlarından ve bunlara verilen özel isimlerden bahsedilirken daha evvelki sultanların altın sikkeleri ile ilgili hiçbir bilgi verilmemiştir. Bu sebeple birçok araştırmacı, Selçuklularda dinar basımının I. Alâeddin Keykubâd ile başladığını savunmaktadır. O'nun "Sikke-i alâî" veya "Sikke-i Keykubâdî" adları ile anılan ayarı yüksek dinarları bulunmaktadır (Koca, 2011b: 470).

Selçuklu Türkiye'sinde II. Gıyâseddin Keyhüsrev, II. İzzeddin Keykâvus, IV. Rükneddin Kılıç Arslan, III. Gıyâseddin Keyhusrev, II. Gıyâseddin Mesûd ve III. Alâeddin Keykubâd dönemlerine de ait altın sikkeler mevcuttur (Altıntaş, 2002: 586).

Günümüze ulaşan sikkelerdeki mevcut bilgilerden, Selçuklu sultanlarının paralarını kendi darphanelerinde bastırdıkları anlaşılmaktadır. Nitekim Selçuklu Devleti'nin Konya, Kayseri, Sivas, Malatya, Ankara, Erzurum, Aksaray, Erzincan başta olmak üzere birçok şehrinde darphaneler bulunmaktadır (Erkiletlioğlu, Güler, 1996: 29vd).

Selçuklu sultanlarının çağdaşları olmaları dolayısıyla Selçuklu sikkelerinde Abbasî halifelerinden İmam Nasır Lidînillah, İmam Zahir Biemrillah, İmam Mustansır Billah ve İmam Mutasım Billah'ın isimleri mevcuttur. Halife isminin geçmediği sikkelerde ise "el-mülkü lillah", "el-İzzetülillah" veya "kelime-i tevhid" ibareleri yer almıştır (Altıntaş, 2002: 591).

Selçuklu paralarında kullanılan bazı lakaplar şunlardır: "Nasır", "Kasım", "Burhan", "Berahîn", "Şah", "es-Sultanü'l-Azam", "es-Sultanü'l-Muazzam", "es-Sultanü'l-Kahir", "el-Melikü'l-Kahir", "Ebü'l-Feth", "Emîrü'l-Müminîn", "Zillüllahfi'l-Âlem", "es-Sultanü'l-Galip" (Erkiletlioğlu, Güler, 1996: 5vd).

Bazı kaynaklarda I. İzzeddin Mesûd dönemine ait bakır sikkeler üzerindeki tasvirler, hatalı okumadan kaynaklanan bir sebeple yanlış yorumlanmış ve ön yüzünde Bizans İmparatoru III. Alexios veya Johann'ın (Erkiletlioğlu, Güler, 1996: 46) veya I. Alexios'un büstünün (Parlar, 2001: 28) yer aldığı şeklinde ifadeler yer verilmiştir. Anadolu Selçuklu parasında Bizans İmparatorunun resminin bulunması

taabiyet manasına geleceği için bu durum tarihî gerçekleri yansıtmamaktadır (Bedirhan, 2014: 310).

Anadolu Selçuklu figürlü sikkelerinin büyük bir bölümünü, at ve av hayvanları ile birlikte savaşçı figürleri oluşturmaktadır (Parlar, 2001: 120). II. İzzeddin Kılıç Arslan'ın kestirdiği bakır sikkenin arka yüzünde, eli mızraklı süvari yer almaktadır (Erkiletlioğlu, Güler, 1996: 52). Bu tasvir, daha sonra Muizzeddin Kayserşah'ın dirhemlerinde süvarinin mızrağının önüne bir av hayvanı eklenmiş (Parlar, 2001: 46), kardeşi Muğisuddin Tuğrul'un (Erkiletlioğlu, Güler, 1996: 55) ve II. Rükneddin Süleymanşah'ın paralarında ise mızrak yerine süvarinin elinde üç çatalı bir balta kullanılmıştır (Parlar, 2001: 48vd). I. Gıyâseddin Keyhusrev'in sikkelerinde ise süvari eli mızraklı olarak görülmektedir (Baykara, 1997: 56).

II. Gıyâseddin Keyhusrev'e ait paralar üzerindeki "Arslan ve Güneş" (Şîr ve Hurşîd) motifi, Selçuklu sikkelerinde ilk defa kullanılmıştır (Parlar, 2001: 74vd). Bu motif, Fars hükümdarlarından Hüsrev Perviz ile eşini temsilen eski İran kültürünün bir parçasıdır (Altıntaş, 2002: 591). Bazı kaynaklara göre II. Gıyâseddin Keyhüsrev, bastıracağı paraların üzerinde karısının ve kendisinin portrelerinin yer almasını istemiş, fakat devlet ricali bu fikri uygun bulmayarak Keyhüsrev ve eşinin, Güneş ve Arslan figürleri ile temsil edilmesine Sultan'ı ikna etmiştir (Kesik, 2000: 255).

VI. Rükneddin Kılıç Arslan'ın paralarında, uzun zamandır görülmeyen süvari tasviri yeniden görülmektedir. II. İzzeddin Kılıç Arslan dönemindeki motifin taklidi olan bu yeni motifte, süvarinin elinde ok ve yay, başı hizasında bir hilal ve atın ayakları arasına bir çiçek yerleştirilmiştir (Parlar, 2001: 92). I. İzzeddin Keykâvus, yazıların sikke yüzeyinde oluşturulan kare bir alan içerisinde istiflenmesi şeklinde yeni bir tarz oluşturmuştur. Bu uygulama sonraki Selçuklu sultanları için bir gelenek oluşturmuştur (Erkiletlioğlu, Güler, 1996: 86).

Selçuklu sikkelerinde küfi yazı çok sık kullanılmıştır. I. Alâeddin Keykubâd'a kadar geçen dönemde bastırılan paralarda küfi hatlar kullanılırken I. Alâeddin Keykubâd zamanında bu yazı stilinde değişikliğe gidilerek nesih ve küfi yazı kullanmış ve satırlar arasına yıldız ve çiçek motifleri yerleştirilmiştir (Altıntaş, 2002: 592). Selçuklu sikkelerinde geliştirilen kompozisyonlara bakıldığında

kaligrafik özellikleri, monogram yapıları ve üzerlerinde bulunan değişik varyasyon, Doğu özellikleri ile aynı paralelliği göstermektedir (Erkiletlioğlu, Güler, 1996: 21-22).

Anadolu Selçuklu Devletinin para politikası ile ilgili, Selçuklu Anadolu'sunda bakır ve gümüş madenlerinin bulunması, bunlardan para darp edilmesine olanak verdiğini, fakat aynı olumlu durumun altın için geçerli olmadığını söyleyebiliriz. Bu nedenle altın sikke bastırmak için ihtiyaç olan maden, ham veya işlenmiş olarak dış ticaretten ve tâbi devletlerin vergilerine karşılık olarak ülke dışından sağlanmaktadır (Cahen, 2012: 133-134). Bu yüzden sıkı bir “değerli maden politikası” izlenmesi gerekmiştir. Memlekette altın ve gümüş miktarını artırmak için bu madenlerin ülkeye girişinden herhangi bir gümrük resmi alınmamıştır. Hatta Avrupalı devletlerin kullandıkları altın paranın ülke içerisinde yürürlükte kalması teşvik edilmiştir. Yabancı devletlerle imzalanan birçok antlaşma ile o ülkelerin altın ve gümüş paralarının Selçuklu Anadolu'sunda serbestçe dolaşımı güvenceye alınmıştır (Bedirhan, 2014: 307).

8 Mart 1220 tarihli Selçuklu-Venedik antlaşmasına, “*Kıymetli taşlar ve incilerden, işlenmiş veya ham gümüş ve altından, zahireden gümrük almayalar.*” maddesi konulmuştur (Turan, 1958: 144). Aynı zamanda değerli madenlerin yurt dışına çıkarılması katıyen yasaklanmıştır. Ortaçağ devletlerinin iktisadî politikalarına göre para memlekette birikmeli, ülke dışına çıkmamalıdır. Böylece memleketteki değerli maden birikimiyle paranın değeri de korumuş olmaktadır. Selçuklular da bu duruma uygun bir politika izlemişlerdir. Bu siyaset, Selçuklular sonrasında kurulan Beyliklerde devrinde ve Osmanlı Devleti'nde de takip edilmiştir. Osman Turan, anlaşmada bahsi geçen kıymetli madenlerin sadece ülkeye girişinden vergi alınmayacağını düşünmenin yanıltıcı olduğunu, bunların ülke dışına çıkışında da aynı hükme tâbi olduklarını ifade etmiştir. Çünkü Keykubâd'ın fermanında, altın ve gümüşün yanında hububatın adı da geçmektedir. Anadolu, önemli bir tahıl ülkesidir ve Venedik, Ceneviz, Floransa ve Kıbrıs Krallığı gibi ticaretle uğraşan ülkeler, Selçuklu memleketinden hububat tedarik ettiklerine göre metnin bu konuda açık olmamasına rağmen bunun altın ve gümüş karşılığı olarak Türkiye'den gümrük vergisi ödmeden ihraç ettikleri şeklinde anlamak gerekmektedir.

Anadolu'nun coğrafi konumu, memlekete kıymetli madenlerin girişini kolaylaştırmıştır. Selçuklu sultanları bu durumu iyi değerlendirerek fetih planlarını buna göre yapmışlar, önemli limanları ele geçirerek transit ticaretten faydalanmışlardır. Bunun sonucunda ülke zenginleşmiş ve Selçukluların bastırdıkları altın ve gümüş sikkeler, ayarlarının yüksek olması nedeniyle yabancı memleketlerde rağbet görmüştür. Zamanla Selçuklu sikkeleri ülke dışına akmış ve bu sikkeler Selçuklu sonrası Beylikler devrinde ve erken Osmanlı döneminde Anadolu'da bulunamamıştır. Bunların yerine Avrupa'dan gelen altınlar mesela floriler kullanılmıştır (Turan, 1958: 129vd).

1.5.7. Anadolu Selçuklu Ticaretinde Ahi Teşkilatının Önemi

Ahiliğin “kardeşim” manasına gelen Arapça kökenli bir kelime¹³ olduğunu belirtmekle birlikte bu kelimenin, Türkçe kökenli “akı” kelimesinden geldiği de söylenebilir. Bu haliyle kelime, eli açık, cömert, yiğit gibi anlamlara gelmektedir (Kaşgarlı Mahmud, 2005: 146). Fakat Ahiliğin İslâm'ın ilk devirlerinde ortaya çıkan genç sanatkâr ve zanaatkârların bir araya gelmesiyle oluşan “fütüvvet”¹⁴ anlayışının bir devamı olduğuna ilişkin düşünceler daha hâkim durumdadır (Gölpınarlı, 2011: 17; Taeschner, 1953: 3). Hatta bazı kaynaklarda Ahiliğin, Fütüvvet Teşkilatının Türkler tarafından Anadolu'da geliştirilen millî bir oluşum olduğu ileri sürülmüştür (Çağatay, 1981: 3). Bundan dolayı da Ahi Birlikleri, Fütüvvet Birlikleri olarak adlandırılmıştır. Nitekim İbn Batuta, Fütüvvet Teşkilatını bekâr gençlerden oluşan içlerinde seçilmiş Ahi unvanlı kişiler tarafından yönetilen zümreler olarak tanımlamıştır (İbn Batuta, 2004: 404). Fakat Fuad Köprülü'ye göre Ahiler sadece bekâr ve genç işçiler değildir. Bunların evli oldukları, emirlerin ve sultanların hürmetini kazandıkları, büyük servet ve nüfuz sahibi oldukları kitabelerden, mezar taşlarından ve vakfiyelerden anlaşılmaktadır (Köprülü, 2012: 111). Bizce de Ahiliğin, Ahmet Yaşar Ocak'ın isabetle belirttiği üzere, “*Anadolu'da büyük kısmı*

¹³Bu görüş esas itibarıyla Ahi birliklerini Fütüvvetin bir devamı şeklinde ele alanlar tarafından ileri sürülmektedir. Bkz: Gölpınarlı, 2011: 17.; Taeschner, 1953: 3.

¹⁴Fütüvvet, mastar anlamında Arapça bir sözcüktür. Cömert, yiğit, delikanlı manalarına gelen “fetâ” sözcüğünden türemiştir. Kahramanlık, hak ve hukuka riayet etmek, fedakâr olmak, malıyla ve kuvvetiyle başkalarına yardım etmek, affedici olmak ve Allah yolunda nefisini değersiz görmek gibi manalar taşımaktadır. Bkz: Gölpınarlı, 2011: 17.; Taeschner, 1953: 3.

yerleşik hayata geçmemiş olan sınırlı bir kesimin, şehirlerde yaşayan bir kitle tarafından elli yüz sene gibi kısa bir zaman içinde sırf kendi geleneklerine dayanarak yaratılabilmesi imkânsızdır.” (Ocak, 1996: 183).

Fütüvvet teşkilatının resmî olarak kontrol altına alınması Abbâsî Halifesi Nâsır-Lidînillâh (1180-1225) döneminde gerçekleşmiştir. Kendisi de fütüvvet libâsını giyerek halka örnek olan halife, bu konudaki kural ve esasların anlatıldığı fütüvvetnâmeleri yeniden kaleme aldirmiş ve diğer İslâm devletleri hükümdarlarına da teşkilata gitmeleri için davet mektubu göndermiştir. Bu davete karşılık veren Anadolu Selçuklu sultanı I. Gıyâseddin Keyhüsrev, hocası Mecdüddin İshak'ı Halife Nâsır-Lidînillâh'ın yanına göndermiştir. Sonrasında Muhyiddin-i Arabî, Evhadüddin-i Kirmânî ve Şeyh Nasîrüddin Mahmud halifenin izniyle Anadolu'ya gelmişlerdir. Böylece I. İzzeddin Keykâvus ve I. Alâeddin Keykubâd'ın Fütüvvet Teşkilatına girmeleriyle Anadolu'da Ahi Teşkilatının kuruluşu yolunda önemli adımlar atılmıştır (Cahen, 2012: 158; Gordlevskiy, 2015: 169; Gölpınarlı, 2011: 65vd; (Taeschner, 1953: 12vd). Anadolu'da Ahiliğin asıl kurucusunun “Ahi Evrân” ismiyle bilinen İranlı derviş Şeyh Nasîrüddin Mahmud (1196-1261) olduğu kesinlik kazanmaktadır (Gülerman, Taştekil, 1993: 26).

Muhammed b. Hüseyin Sülemî, Fütüvvetten bahseden ilk müstakil eser olan *Kitab-al Futuvva*'sında geniş yer verdiği Fütüvvet ilkelerini doğruluk ve dürüstlük, sadakat, cömertlik, utanma, güzel huy, kerem sahibi olmak, dostlarla şakalaşmak, kötü işlerden kaçınmak, kötü düşünceden uzaklaşmak, Allah için sevmek, mal ve mevkiî dostlardan kısmamak olarak özetlemektedir (Sülemî, 1977: 22-94). Ebû Hafs Ömer es-Sühreverdî'nin kaleme aldığı *Avarifü'l-Meârif*'te ise teşkilata girişin kaideleri kaleme alınmıştır. Burada “fütüvvet kadehinden içme, serâvil giyme”yi fütüvvete girme şartı olarak belirlenmiştir. Şalvar (serâvil) ve şed (kuşak) ahilerin en önemli kıyafetleridir (Suhreverdî, 1990: IX).

İlk Osmanlı tarihçilerinden Âşık Paşazâde'nin Anadolu'da önemle bahsettiği dört¹⁵ teşkilattan biri olan Ahîyân-ı Rûm yani Anadolu Ahileri, Anadolu'da XIII. yüzyılın ilk yıllarından sonra görülmeye başlamış, Kayseri, Konya özellikle

¹⁵Bunlar: Gâziyân-ı Rûm, Ahîyân-ı Rûm, Bâciyân-ı Rûm, Abdâlân-ı Rûm'dur. Bkz: Köprülü, 2012: 106vd.

Kırşehir’de esnaf örgütleri olarak sosyo-ekonomik teşekküller olarak ortaya çıkmıştır (Çelik, 2012: 459). Bu teşkilatın temel gayesi zengin ile fakir, üretici ile tüketici, işgücü ile sermaye, millet ile devlet arasında iyi ve sağlam ilişkiler kurup sosyal adaleti ve eşitliği sağlamaktır (Gülerman, Taştakil, 1993: 4).

Anadolu Selçuklu devrinde de siyasî ve askerî faaliyetler, göçebe halkların yerleşik hayata geçmesi, meslekî ve dinî eğitim, Türk kültürünün korunması ve yaşatılması, iç huzurun, düzenin ve güvenliğin sağlanması gibi devlet ve toplum yaşantısına yön veren alanlarda Ahilerin çok esaslı ve kalıcı rolleri olmuştur (Koca, 2011a: 453). Biz burada Ahiliğin ekonomik yönünü ele alacağız.

Anadolu Selçuklu Devleti zamanında Ahi Teşkilatı, ekonomik kalkınmada önemli roller üstlenmiştir. XIV. yüzyılda Anadolu’nun dünya ticaret yolları üzerinde bulunmasından dolayı büyük bir ticarî faaliyete sahne olduğu, Anadolu’dan diğer bölgelere ihracat yapıldığı bilinmektedir. Özellikle XV. ve XVI. yüzyılda Osmanlılar, Avrupa karşısında dış ticarete daha üstün bir duruma geçmiştir. Ülkede ihracat ithalattan daha fazla, yani o dönemde dış ticaret fazlası verilmektedir. Bazı kaynaklarda Avrupalı ülkelerin Türkiye’den malî ve askerî yardım istediği belirtilmektedir.

Ahilik teşkilatı, zamanla o kadar saygın duruma gelmiştir ki bu müessese, yüzyıllar boyunca bütün esnaf, sanatkâr ve meslek erbabına yön vermiş, çalışmalarını düzenlemiştir. Bu esnaf grupları için çarşılar ve arastalar kurulmuş, her türlü çalışma bu esnaf zümresince görülmeye başlanmıştır. Bununla birlikte bu esnafın meslek ve sanatları için ihtiyaçları olan hammadde alım-satımı, işlenmesi, sonrasında tekrar alınıp satılması, kanunnâmeler, tüzükler ve narh ayarlamaları ile kontrol edilmiştir (Çelik, 2012: 462).

Ticarî hayatta doğruluk ve dürüstlüğü esas alan Ahilerin mal ve servet hakkındaki fikirleri, onların ekonomik hayatlarına da yansımıştır. Ahilere göre çalışmak ibadettir. Ahinin işyeri Hakk kapısı olarak nitelendirilmiştir. Bu kapıdan saygı girilir, samimiyetle çalışılır. Helal kazanılır, helal yerde harcanır. Servet biriktirme peşinde koşulmamalıdır (Koşum, 2012: 368).

Ahi birlikleri, sosyal dayanışmaya büyük önem vermişlerdir. Daha fazla kazanmak, karaborsa ve serbest rekabete değil karşılıklı yardım esasına bağlı kalınmıştır. Yardımlaşma o denli ileri götürülmüştür ki Ahinin, kazancının ihtiyacından fazla kısmının yardıma muhtaçlara dağıtması bir ahlâk kuralı olarak benimsenmiştir. Teşkilat, Ahiler arasında dayanışmanın en güzel örneği olan orta sandıkları vasıtasıyla üyelerine sosyal güvenlik sağlamıştır ve onları faizcilerden koruyarak hammadde temin etmiştir. Orta sandıklarında toplanan sermaye ihtiyacı olan esnafa aynî ya da nakdî yardım olarak dağıtılmıştır (Çelik, 2012: 463-464).

Ahi birlikleri, genel felsefelerine uygun olarak çalışma hayatının düzenlenmesinde toplumu bir bütün olarak düşünüp bütün sosyal grupların çıkarlarını gözetmişlerdir. Ahi birlikleri, üretim ve tüketim arasında denge sağlayarak üretici ve tüketici arasındaki bağı sosyal huzuru bozmayacak şekilde gelişmesine çalışmışlardır. Örneğin, üretim sıralaması yapılarak fiyatların düşmesi engellenmiş, emeğin değeri korunmak istenmiştir. Aynı zamanda geliştirilen narh sistemi¹⁶ ve standartlaşma ile tüketicilerin korunması sağlanmıştır (Çelik, 2012: 463).

Ahi örgütlerinin amaçlarından biri, kaliteli ve ucuz mal üretmektir. Satılan mallar hilesiz, hurdasız ve halkın deyimiyle “muhayyer”dir. Müşteri beğenirse alır beğenmezse iade eder yaklaşımını benimsemiştir (Öztürk, Kaya, Gedik, 2012: 432). Ayrıca satıcı bir malı üretip sattığında alıcısı bunu ne kadar süre kullanacağını bilmektedir ve garanti süresinden önce bozulur ise parası iade edilmektedir (Çelik, 2012: 463). Müşteriden tespit edilen fiyatın üstünde fiyat istemek suç sayılır. Fahiş fiyatla mal satanlar fütüvvete layık görülmez. Buna göre alıcı ve satıcı, bir mal alırken muhatabın zaafından istifade ederek fiyatlarda standardın üzerine çıkmamalıdır (Koşum, 2012: 376).

Ahiliğin temel prensibi olan doğruluk ve dürüstlikle aynı paralelde ele alınması gereken konulardan biri de doğru ölçüp tartmaktır. Ölçü ve tartıda doğruluk, sosyal, ticarî ve evrensel bir kuraldır. Fütüvvetnâmelerde ölçü ve tartıda adaletli olmayanların, dünyevi ve uhrevi yaptırımlarla karşı karşıya kalacakları belirtilmiştir

---

¹⁶Narh nizamı, belli bir üründe ortak satış fiyatının tespit edilmesidir. Bu sistemin amacı, esnafın kalitesiz mal üretmesini, bazı mamulleri ilgili Ahi Birliğinin izni olmadan imal etmesini ve bunları yüksek fiyatla satarak haksız kazanç elde etmesini, üretilen malları stoklayarak karaborsa oluşturmasını önlemektir. Bkz: Öztürk, Kaya, Gedik, 2012: 432.

(Koşum, 2012: 379-380). Her ahi belirli kalitede hammadde kullanmak zorundadır. Ahiliğin bu noktadaki temel anlayışı, müşteri memnuniyetinde gizlidir (Koşum, 2012: 382).

Ahilik modelinin temelinde insanların birbirini sevmesi, yardıma muhtaçları gözetmesi, çalışma hayatında ahlakî kuralları esas alması vardır. Hilesiz iş, sağlam mal, sabit oranda kâr, helal kazanç, standart kalite kontrol yöntemi bu örgütün ekonomik hayatta vazgeçilmez esaslarıdır (Öztürk, Kaya, Gedik, 2012: 431).

Ahilik anlayışını meydana getiren ilkelerin uygulanması Anadolu Selçuklu Devleti'nin büyümesinde ve halkın refaha kavuşmasında çok etkili olmuştur. Bu ilkeler Ahilik Teşkilatının özünü teşkil etmektedir.

İKİNCİ BÖLÜM

ANADOLU SELÇUKLU DEVLETİ'NDE TİCARET

2.1. ANADOLU SELÇUKLU DEVLETİ'NDE TİCARÎ FAALİYETLER

2.1.1. Tarımsal Üretim

Konar-göçer Türkmenlerin yanında yarı yerleşik ve tam yerleşik olarak yaşayan Türkler, Anadolu'ya yerleştiklerinde buraya daha önceden bildikleri ziraî kültürlerini de getirmişlerdir (Kesik, 2003: 129). Türkiye Selçuklularının tarımsal faaliyetleri, toprak sahibi olmaya başlamaları ile daha sistemli hale gelmiştir. Gaza akınları sırasında tarım arazileri, bostanlar ve sulama sistemleri harap olmuş, fakat devletin kurumsallaşması ve toplumsal yapının yerine oturmasıyla eski düzen yeniden sağlanmıştır (Ersan, Alican, 2013: 299-300).

Türkiye Selçuklu sultanları, ticarî hayatta olduğu gibi tarımsal hayatta da önemli atılımlar yapmışlardır. Özellikle savaşlar nedeniyle boşaltılan bölgelere tarımla uğraşan halkları sevk edilerek işlemez durumdaki topraklar değerlendirilmiştir (Koca, 2011b: 465). Devlet ziraat ile meşgul olan yerli Hıristiyan halka, gereken yardımı ve desteği sağlamaya çalışmıştır. Başlangıçta, ziraat ile sadece Hıristiyanlar meşgul olurken muhtemelen I. İzzeddin Mesûd'un saltanatının son zamanlarına doğru yerleşik hayata geçmekle birlikte Müslüman-Türklerin de tarıma ağırlık verdiği bilinmektedir (Kesik, 2003: 129). Anadolu Selçuklu sultanları, çiftçilere toprak, tarım aletleri, tohumluk buğday ve hayvanlar dağıtmışlar, dahası bu yeni çiftçilerden birkaç yıl vergi almamışlardır. Bu korumacı politikanın sonucunda memlekette tarımsal faaliyetler artmış ve halkın durumu iyileşmiştir (Koca, 2011b: 465). Nitekim Selçukluların fethettikleri topraklara yönelik iskân siyaseti o kadar başarılı olmuştur ki seyyahların metinlerine bakıldığında Bizans yönetiminden memnun olmayan Hıristiyanların dahi göç etme konusunda istekli olduğundan, Selçuklu topraklarında daha önce olmadığı kadar ürün bolluğu ve ucuzluğun var olduğundan bahsedildiği gözlemlenmektedir (Ersan, Alican, 2013: 300).

Tarımsal ekonominin gelişimi ile ilgili diğer bir husus da Anadolu Selçuklu Devleti'nin ziraî üretimi teşvik eden toprak sistemidir. Anadolu Selçukluları da Büyük Selçuklular ve diğer İslâm devletleri gibi geleneksel ikta sistemini uygulamışlardır. Fakat Büyük Selçuklu Devleti gibi geniş toprakları beylerin hâkimiyetine veren askerî ikta sisteminden vazgeçmişler, devlet otoritesi için bir tehdit oluşturmayan küçük iktalardan oluşan bir sistemi benimsemişlerdir. Bu sistem ile kendi iktalarını en faydalı şekilde işleten ikta sahiplerinin elinde gereğinden fazla gücün toplanmasının önüne geçilmiştir. Belirli sayıda asker beslemekle yükümlü olan ikta sahipleri, sorumlulukları altında bulunan topraklardaki ekonomik faaliyetleri artırmak için maksimum gayret göstermişlerdir. Böylelikle devamlı olarak kontrol altında bulunan küçük ikta bölgelerinde sürekli gelişme yaşanmıştır (Ersan, Alican, 2013: 300-301).

Anadolu Selçuklu halkının tarımsal hayatı, XIII. yüzyılda daha büyük bir yaygınlık göstermektedir. Tuncer Baykara'nın tespit ettiği üzere Nasreddin Hoca'nın fıkraları arasında harmanları savurmak isteyen köylülere rüzgâr satması ilginç bir hikâyedir. Geyhatu'nun 1290'lı yıllarda Akşehir yakınlarında bir köylünün tohum eteğini beline takıp "yükü beş akçaya" diyerek tarlaya serpmesi ya da aynı yıllarda yaşamış Kireyit Noyan'ın üç oğlunun Çavdar, Buğday ve Arpa Noyan isimlerini taşıması yine dikkat çeken olaylardır (Baykara, 2004: 282).

2.1.1.1. Tarımsal Ürünler

Anadolu'nun ekili-dikili alanlarının çokluğundan Anadolu'yu gezen seyyahlar büyük bir övgü ile bahsetmişlerdir. Nerdeyse her şehirde üzüm, sebze ve meyve bahçeleri bulunmaktadır. Şehir halkı da kazancının bir kısmını bu bahçelerden sağlamaktadır. Savaş zamanında şehri kuşatanlar şehir halkı için iktisadî önem arz eden bu bahçeleri tahrip ederek şehrin alınmasını kolaylaştırmak istemişlerdir. Böylece çoğu kere şehrin veya kalenin savaşılmadan teslim edilmesi sağlanmıştır (Koca, 2011b: 466).

Selçuklu Anadolu'sunda, tarımsal ürünler arasında en çok buğday, meyvelerden de kayısı üretilmektedir (Koca, 2011b: 466). Bu ürünlerin fazlası İslâm ve Batı ülkelerine ihraç edilmiştir. Kıyı şeridinde üretilmeyen buğday, iç kesimlerden temin edilmiştir. Bol miktarda üretilen buğday, Ege kıyılarından Balat, Foça, Ayasuluğ limanlarından Frank tüccarları vasıtasıyla Avrupa, Mısır, Kıbrıs ve Rodos'a ihraç olunmuştur (Heyd, 2000: 550, 557). Tarıma verilen önem dolayısıyla Anadolu, adeta buğday ambarı haline gelmiştir. Anadolu Selçukluları, buğdayı sadece ihraç ürünü olarak değerlendirmemiş, sultanlar büyük miktarda buğday bağışlayarak bazı siyasal sorunlarını çözüme kavuşturmuşlardır. Mesela, I. İzzeddin Keykâvus, I. Alâeddin Keykubâd ve müttefiki Ermenistan kralı tarafından Kayseri'de kuşatıldığında ittifaktan ayrılmasına karşılık 12.000 mudd¹⁷ buğday göndermiştir (Köymen, 1986: 617). Yine I. Alâeddin Keykubâd Erzincan meliki Mengücekoğlu Fahreddin Behramşah'ın oğlu II. Davudşah'a 2.000 yük¹⁸ buğday ve 5.000 yük arpa hediye vermiştir (İbn Bibi, 1996a: 359). Diğer taraftan vakıf senetlerine göre vakıflarda hizmet veren çalışanların maaşlarının neredeyse yarısı buğday olarak ödenmiştir. Bu hizmetlilerden her birine yılda en az 24 mudd, yani 250-300 kg buğday verilmiştir ve bu miktar bir ailenin bir yıllık ekmek ihtiyacını karşılamaktadır (Koca, 2011b: 466).

Tarım ürünleri arasında darı da Anadolu'da oldukça yaygındır. Daha sonra arpa, çavdar, burçak ve mercimek üretimi yapıldığı da bilinmektedir. Sebze üretiminin ise az ama yeterli miktarda yapıldığı bilinmektedir. Kabak başta olmak üzere soğan, nohut, karnıkara (börülce) üretimi de yapılmaktadır (Baykara, 2004: 282). Selçuklu Anadolu'sunda üretilen nohut ve susam, Antalya ve Alanya limanlarından Kıbrıs ve Avrupa ülkelerine ihraç edilmektedir (Bedirhan, 2016a: 617).

Türkiye'de bol üretilen bir diğer hububat da pirinçtir. Etli pirinç pilavları sadece sultanların ve beylerin değil Türk halkının da sofralarını süslemektedir. Ancak pirincin hangi bölgede üretildiği tespit edilememiştir (Heyd, 2000: 605).

---

¹⁷69,5 kg. veya 67,5 ila 112,5 lt. arasında değişen hacim ölçüsüdür. Bkz: Hınz, 1990: 56.; Osman Turan'a göre 1 mudd 100 ila 120 kg. arasında değişmektedir. Bkz: Turan, 1948: 61.

¹⁸1 yük=162,144 kg. eder. Bkz: Hınz, 1990: 44.; 100.000 akçe yerinde kullanılır bir tabirdir. Eskiden 1.000.000 yerine 10 yük denilmiştir. Bkz: Pakalın, 1993a: 639.

Moğol hâkimiyetinin ilk dönemlerinde Suriye ve Mezopotamya'da yaşamış olan ve ülkeyi bir süre önce görmüş seyyahların verdiği bilgilere dayanarak İbn Said, bu seyyahların Kayseri'den Sivas'a, Aksaray'dan Konya'ya kadar olan bölgelerde bir ürün bolluğuna tanık olduklarını yazmıştır. Bu bölgelerde yollar boyunca sulama kanalları ile ekili-dikili araziler, otlaklar ve sebze-meyve bahçeleri bulunduğu anlatılmaktadır (Cahen, 2012: 118). İbn Batuta, bu ürünler arasında özellikle Konya ve Antalya bölgesinde yetişen karamuddin adı verilen bir cins kayısının, bademi lezzetli olduğu için kurutularak Mısır, Irak ve Suriye'ye ihraç edildiğini kaydetmiştir (İbn Batuta, 2004: 403, 412). İbn Said ise bu tür kayısının Şam'da yetişen kayısından üstün olduğunu söylemiştir (Avcıoğlu, 1984: 2045).

XIII. yüzyılda el-Ömerî, memlekete özgü ürünlerden önemle bahsetmiştir. Özellikle Akdeniz kıyılarında yetişen limon, portakal, hurma (?) ve muzun (?) yanı sıra buğday ve arpa gibi tahılların üretiminin olduğunu kaydetmiştir. Her bölge için benzer anlatımlarda bulunan el-Ömerî, Anadolu'nun tarım ürünlerinin fiyatlarının diğer ülkelerin fiyatlarından oldukça düşük olduğunu ifade etmiştir (Cahen, 2012: 119).

Anadolu'nun birçok bölgesinde bağcılık yapılmış ve üzüm yetiştirilmiştir. İbn Batuta, İznik'teki bekâr üzümünden övgü ile söz etmiştir. Bu üzümün kabuğunun ince, renginin açık, iri, çok tatlı ve tek çekirdekli olduğundan bahsetmiştir (İbn Batuta, 2004: 431). Yazar, Sinop'ta üzüm ve incir yetiştirildiğini aktarmıştır (İbn Batuta, 2004: 442). Kırşehir, Aksaray ve Koçhisar'da da üzüm yetiştirilen pek çok bağ bulunmaktadır. Bunlardan başka, Sivas, Amasya, Niksar ve Zile gibi yerlerde, bahçeler, bağlar, bostanlar vardır. Şiirlere bile konu olan üzümün şarap ve pekmez gibi ürünler yapılmaktadır (Bedirhan, 2016a: 619). I. Alâeddin Keykubâd, kendisine bağlılığını bildiren Erzincan meliki Mengücekoğlu Fahreddin Behramşah'ın oğlu II. Dâvudşah'a "hoşgeldin geleneği" gereği bazı mallarla birlikte 200 yük şarap hediye etmiştir (İbn Bibi, 1996a: 359).

Başkent Konya'da, I. Alâeddin Keykubâd'ın gezintiler yaptığı birçok meyve bahçesi ve üzüm bağları vardır. Yine burada Bağçe-i Sultan adıyla bilinen bir yer vardır. Meram bağları o zamanlarda da meşhurdur. Konya'daki bahçelerde kayısı,

kavun ve incir tarımı da yapılmış ve bu ürünler Avrupa ülkelerine ihraç edilmiştir (Bedirhan, 2016a: 618).

İbn Batuta'ya göre Akşehir, sulanan bahçelerle doludur. Elma, armut, ayva ve şeftali çok lezzetlidir. Bol akarsuya sahip olan Amasya, bahçeler ve bağlarla çevrilidir. Yazar, büyük ve lezzetli fıstıkların ihracatta önemli bir yer tuttuğunu da kaydetmiştir (Avcıoğlu, 1984: 2045). Kastamonu ve İznik'te ceviz ve kestane yetiştirildiğinden de söz etmiştir (İbn Batuta, 2004: 430, 439). Ülkenin birçok yerinde olduğu gibi Ilıca'da da kırmızı ve beyaz renkte elma tarımı yapılmaktadır. Mardin'de kayısı, üzüm, incir, kavun; Bitlis'te sirke; Erzincan'da kayısı ve armut üretilmektedir. Karadeniz kıyılarında da fındık üretimi yapılmaktadır (Bedirhan, 2016a: 618).

XIV. yüzyılda Ebu'l-Fida, Malatya bölgesindeki meyve ağaçlarından bahsetmiş ve bu ağaçların mülkiyetinin Müslüman ülkelerindeki uygulamanın aksine kişilere ait olmaması karşısında şaşkınlık duymuştur. Çünkü geleneksel hukuka göre başkasının malı olan bir toprak parçasının üzerine ağaç diken çiftçinin o ağacın ürününün bir bölümünü alma hakkı vardır (Cahen, 2012: 118-119).

Meyve ve bağcılık, Anadolu Selçuklu ekonomik hayatı için temel meşgale olmakla birlikte Konya, Kayseri, Malatya, Amasya ve başka şehirlerde yalnız mahsul elde etme şekli değil, aynı zamanda halk için bir mesire hayatı ve eğlence vesilesidir (Akdağ, 2010: 31).

Anadolu'da özel bir kullanıma sahip olan safran ticareti sadece Göynük'te yapılmaktadır. Safran, bağı ve meyveligi olmayan şehir halkının tek geçim kaynağıdır ve ihracatı da yapılmaktadır (İbn Batuta, 2004: 433).

Lüks bir gıda ürünü olan şeker, Mısır, Irak ve Şam'dan gelip zengin kişiler tarafından kullanılmıştır. Halk ise şekeri pekmez, bal ve meyvelerden almıştır. Bununla birlikte Pegolotti, Antalya'dan ülke dışına gönderilen ürünler arasında şekeri de saymıştır. Osman Turan, İbn Bibi'nin eserinde geçen, Alâiye'de kalenin dışında I. Alâeddin Keykubâd tarafından yaptırılan şikârhane (av evi, av köşkü) kelimesini şekerhane olarak anlamış olmalıdır ve bu durumun o zamanda Alanya

sahillerinde limon ve portakal gibi şeker kamışının da bulunmasıyla ya da ithalatta mümkün olduğunu ileri sürmüştür (Turan, 2009b: 361). Fakat Mürsel Öztürk ise bu kelimeyi şikârhane olarak aktarmıştır (İbn Bibi, 1996a: 290).

Tekstil sanayinin en önemli hammaddesi olan pamuk da Mardin’de üretilmiştir. Pamuklarıyla ünlü olan Mardin’de pamuklu ve yünlü kumaşlar (buharin) pek çok ülkeye gönderildiği için bu şehir bu özelliği ile anılmaktadır (Bedirhan, 2015: 42).

2.1.1.2. Toprak Hukuku

Anadolu Selçuklu Devleti’nde toprak, devletin malı olup mülk, ikta ve vakıf olmak üzere üç kısımdan oluşmaktadır. Has tabiri yalnızca hükümdara aittir, ikta sözü ise diğer dirlikler için kullanılmıştır. Arazi-i emiriyenin has ve ikta kısımları, hükümdar ile ailesi, vezirler, emirler, devlet adamları ve topraklı süvari olan sipahilere ayrılmıştır (Uzunarşılı, 1988: 113).

Selçuklular zamanında Anadolu’da meydana gelen yeniliklerden biri de özel toprak mülkiyeti yerine devlet mülkiyeti, yani mirî sistemin uygulanmasıdır. Bizans Anadolu’sunda, geniş topraklara sahip olunan bir toprak egemenliği kurulmuş, halk topraksız ya da toprak esiri köylüler haline gelmiştir. Selçuklu Anadolu’sunda ise bu topraksız köylüler toprağa kavuşmuştur (Turan, 2009b: 348). Selçuklu sultanları tüm Anadolu’yu devlet mülkü haline getirdikten sonra çiftçilere işleyebilecekleri kadar bir toprağın kullanım hakkını tanımışlardır. Babadan oğla geçen bu düzen ile tarımsal üretimi artırmışlar ve toplum düzenini kurarak Anadolu’nun Türkleşmesine hizmet etmişlerdir (Turan, 1999: 61). Mülkiyeti devlete, kullanım hakkı köylüye ait olan mirî toprak sistemi, I. Rükneddin Süleymanşah zamanından itibaren uygulanmıştır (Turan, 2002: 80).

Selçuklular, Anadolu’nun tüm arazilerinde devlet mülkiyeti esasını kabul edip uygulamakla beraber kimi durumlarda hususî toprak mülkiyetine de izin vermişlerdir. Mülk araziye sahip olan şahıs, devlete vergi vermek şartı ile tam tasarruf hakkına sahiptir, isterse toprağını satar isterse vakfeder ya da miras yoluyla

çocuklarına intikal eder (Uzunçarşılı, 1988: 115). I. Alâeddin Keykubâd şehzadeligi ve hükümdarlığı döneminde hizmette bulunan Emir Hüsameddin Çoban'a Kastamonu bölgesini vermiş ve sonradan bu yerler çocuklarına miras kalarak Çobanoğulları arazisini oluşturmuştur (Kucur, 2000: 48). Yine Sultan I. Alâeddin Keykubâd, Kögonya ve çevresinin karşılığı olarak Melik Muzaffereddin'e Şam sınırında bulunan Rammam, Nahr Kali, Afşin'i mülkiyet olarak vermiştir (İbn Bibi, 1996a: 370). Muineddin Süleyman Pervane, Trabzon Rum İmparatorluğu'ndan Sinop'u geri aldığı zaman isteği üzerine IV. Rükneddin Kılıç Arslan şehri kendisine mülkiyet olarak vermiştir (İbn Bibi, 1996b: 165).

Bu tür topraklara örnek olarak şehir ve kasabalar çevresindeki sulak arazi, bahçe ve meyvelikleri kapsayan kayıtlar bulunmaktadır (Turan, 1999: 80). Gerçekten I. Alâeddin Keykubâd, kardeşi I. İzzeddin Keykâvus'a yenilince Niğde'de şehir halkını kendisine bağlamak için halka ait olan bağ ve bahçeleri satın alarak onlara, *“Eğer İzzeddin'in ordusu kuşatmaya geldiğinde bağ ve bahçelerinizi zarara uğratıp mülkünüzü harap ederse benim mülküm de harap olur. Ben yensem de yenilsem de onları tekrar size vereceğim.”* dediğine dair İbn Bibi'nin kaydı önemlidir (İbn Bibi, 1996a: 139).

İkta topraklar, askerî bir vazifeye karşılık asker veya sivil devlet adamlarına verilen, miras bırakılmayan topraklardır. Emirler ve devlet ricaline ait iktalar, devlet adamlarının vazifede buldukları sürece geçerli olup bunlardan herhangi biri görevden azledilirse iktası elinden alınmaktadır (Sevim, Merçil, 1995: 516). İkta sahibinin kullanımına ayrılan arazilerde yaşayan insanların, beratta belirlenmiş olan vergi yükümlülüklerinde bir değişiklik yapılmasına ve çiftçiden “bir kuş kanadı kadar” talepte bulunulmasına izin verilmemiştir. Yeni alınan araziler divan defterlerine kaydedilmiş ve Sultan'ın uygun bulduğu şahıslara verilmiştir. Devletin başına geçen her sultan iktalar dağıtmıştır ve önceki menşurları yenilenmiştir (Kucur, 2000: 49).

Yerli Hıristiyan halka tanınan mülkiyet hakkı, II. İzzeddin Mesûd döneminde de devam etmiştir. Hıristiyan nüfusun yoğun olduğu Kapadokya bölgesi, Rum asıllı Selçuklu komutanı Bazil Gıyagupos'a ikta edilmiştir (Tütenk, 1970: 381-382).

Büyük Selçuklu sultanlarının uygulamaya koydukları ve Türkiye Selçuklularının da devam ettirdiği iktâ sistemi, devletin kuvvetli olduğu zamanlarda faydalı olduğu söylenebilir¹⁹. Ancak merkezî otoritenin zayıf olduğu ve sultanların iktâ sahipleri üzerinde gücünün azaldığı zamanlarda siyasî bunalımlara yol açmıştır (Ersan, 2010: 128).

1276 yılından sonra Anadolu'nun tüm idarî kurumları ile Moğol egemenliğine girmesiyle Selçuklu toprak sistemi bozulmuştur. Ülke topraklarında temliknâme veya mülknâme denilen köy, mezra veya eyaletlerin büyük parçalar halinde, miras hakları da dâhil olmakla birlikte askerî ve idarî hizmetler ya da satış-bağış yoluyla emirlere ve beylere, Hıristiyan veya Müslüman ayrımı yapılmadan dağıtılmasını içeren bir toprak kullanım sistemi hâkim olmuştur (Turan, 1999: 82-83). IV. Rükneddin Kılıç Arslan, devlet adamlarına ülkenin en verimli, en fazla gelir getiren vilayetlerini dağıtmakla Moğolların istediği vergi-haraç, armağan ve iâşe masraflarını karşılamakta güçlük çekmiş ve hazinenin gelir kaynaklarını adeta kurutmuştur (Ersan, 2010: 128).

Selçuklu mirî topraklarının XIII. yüzyılın ortalarından sonra siyasî istikrarsızlık nedeniyle özel mülkiyete dönüşmesi, malikâne divanı adı verilen bir toprak sistemini meydana getirmiştir. İleride Beylikler ve Osmanlıların tatbik edeceği, Selçuklu iktâsının bir devamı olan tımar sistemini doğurmuştur (Kucur, 2000: 49).

Son olarak bahsetmek istediğimiz vakıf topraklar ise gelirlerinin toplumsal ve bilimsel hizmet kurumlarının masraflarına karşılık olarak ayrılan topraklardır. Bu vakıf arazilerinin gelirleri, vakfın şartlarına göre cami, medrese, hastane gibi halka faydalı amaçlar için kurulmuş olan kurumları devam ettirmek ve burada çalışanların ihtiyaçlarını karşılamak üzere kullanılmıştır (Sevim, Merçil, 1995: 516).

Vakıf kurumu, İslâm medeniyeti içinde, Abbasîler devrinde hukukî bir yapıya kavuşmuş ve hızla İslâm dünyasına yayılmıştır (Köprülü, 1983: 371). Selçuklu

---

¹⁹Eserine XII. yüzyılın sonlarında başlamış olmasına rağmen Türkiye Selçukluları ile ilgili en mühim kaynak olan İbn Bîbî'nin verdiği bilgiler Moğol istilasından önce askerî ve idarî iktâların Anadolu'da yaygınlaştığını göstermektedir. Bkz: Kucur, 2000: 48.

Devleti'nin kurulması ile doğu Müslümanlığının Türk egemenliğine girmesi, vakıf müessesesinin gelişmesine imkân vermiştir. XI. ve XII. yüzyıllarda tasavvuf tarikatlarının sosyal teşkilat mahiyetini alması da tekke ve zaviyelerin birdenbire çoğalmasına ve vakıfların her yere yayılmasına imkân vermiştir (Köprülü, 1983: 373).

Anadolu Selçuklu sultanları, aileleri ve soyları ile Anadolu'ya gelen kolonizatör derviş ve şeyhlere, geldikleri yerlerin iskânını sağladıkları için gerek araziler vererek gerek vergiden muaf tutarak birtakım ayrıcalıklar sağlamışlardır. Zürrî vakıflar, derviş ve şeyhlere temlik edilen bu araziler üzerine kurulmuştur²⁰ (Ocak, 1978: 168).

Anadolu Selçukluları, XIII. yüzyılın ilk yarısından sonra farklı alanlarda vakıflar kurmuşlardır (Köprülü, 1983: 383-384). Bu dönemde sağlık alanında yapılan vakıf tesisleri oldukça fazladır. En eskisi, I. Gıyâseddin Keyhüsrev tarafından 1205 yılında kurulan Gevher Nesibe Hatun Şifahanesi Vakfı'dır (Kayaoğlu, 2002: 417). Anadolu'da kurulmuş olan Selçuklu darüşşifaları içinde kuruluş vakfiyesi günümüze ulaşan tek örnek I. İzzeddin Keykâvus'un 1217 yılında kurduğu Sivas Darüşşifası'dır (Turan, 2009b: 343).

Türkiye Selçukluları zamanında Anadolu'da eğitim alanında vakıf eserlere bakıldığında medreseler birer vakıf kurumu olarak kurulmuştur. Buna göre medreselerde eğitim parasız olup öğrencilerin bütün ihtiyaçları vakıf gelirlerinden karşılanarak burs imkânı sağlanmıştır (Kayaoğlu, 2002: 417).

XIII. yüzyılda Moğol istilası, İslâm ülkelerinde sosyal ve ekonomik intizamı bozmuştur. Bu yapı içinde Pervane Muineddin Süleyman devrinden sonra İlhanlılar, Türkiye Selçuklu vakıflarını, idarecisinden alarak farklı amaçlar için kullanmaya başlamıştır. Böylece Selçuklu vakıfları büyük ölçüde harap olmuştur (Köprülü, 1983: 381). Diğer yandan Türkiye Selçuklu vakıfları, XIII. yüzyıl sonunda Gazan Han

---

²⁰ Dervişlerin oturdukları zaviyeler, vakfedilen temlik arazilerden elde edilen gelirin bir kısmı zaviyelerin giderlerine, diğer kısmı da zaviyeleri yöneten şeyhlerin aile üyelerine ayrılmıştır. Bu tür vakıflara zürrî (evlâdiyelik) vakıf denilmiştir. XIII. yüzyılın ilk yarısında Anadolu'ya yerleşen şeyh ailelerine verilen bu dinî vakıf ayrıcalıklarına bir örnek, Emirci Sultan Zaviyesi Vakfı'dır. Bkz: Ocak, 1978: 129vd.

devrinden itibaren eski durumlarına getirildiği gibi İlhanlı devlet adamları da Anadolu'da vakıf kurma yoluna gitmiştir (Köprülü, 1983: 383-384).

2.1.2. Hayvansal Üretim

Türkler, hayatlarını geçmiş bin yıllarda etkin bir biçimde hayvancılığa dayalı olarak sürdürmüşlerdir. Bu yüzden hayvancılık, Türk ekonomisinin de temeli sayılmaktadır. Türkler, Ön Asya ve Rum ülkelerine kendi geçinme olanakları ile gelmişlerdir. Böylece hayvan beslemek, hayvanlarını ve hayvansal ürünlerini satışı çıkararak ihtiyaçlarını karşılamak onların temel ekonomik çalışmalarıdır (Baykara, 2002: 357-358).

Türklerin hayvancılığına dair XII. yüzyılda Haçlı yazarı Guillame de Tyr, onların hayatlarını ve idarelerini şu şekilde anlatmaktadır: *“Türklerin hayvanlarını otlatmadıkları hiçbir ülke kalmamıştır. Göç etmek istediklerinde akrabaları olan bir beyin yönetiminde beraber hareket ediyorlar ve onun buyruklarına uyuyorlardı. Göçleri at, koyun, sığır ve hizmetkârları ile oluyordu. Çiftçilik yapmıyorlar, geçimlerini hayvanlardan ve mahsullerin mübadelesi ile temin ediyorlardı.”* (Turan, 2002: 78).

Anadolu'nun coğrafi konumu ve iktisadî olanaklarını çok iyi kavrayan Selçuklu sultanları, XI. yüzyıldan itibaren Anadolu'ya giren göçebe Türkmenleri kendilerine uygun olan bölgelere, hayvancılığa elverişli arazilere yerleştirmişlerdir. Böylece hayvancılık Anadolu'nun ekonomik yaşamına yeni bir unsur olarak girmiştir (Çetin, 2002: 428).

Anadolu Selçuklu hayvancılık faaliyetlerinde, koyun ve keçi ilk sırada gelmektedir (Koca, 2011b: 467). El-Ömerî, koyun ve keçi zenginliğinin, at ve sığırdan daha önemli olduğunu, daha çok İç Anadolu Bölgesi, özellikle Ankara civarında yetiştirilen tiftik keçisi kıllarının ipek gibi olduğunu kaydetmiştir (Cahen, 2012: 119). Koyun, keçi ve bunlardan elde edilen ürünler Irak, Şam, İran, Trabzon Rum İmparatorluğu ve Bizans'a ihraç edilmiştir (Bedirhan, 2016a: 619). Selçuklu Anadolu'sunda hayvancılığın temelini koyun ve özellikle kılları sanayi alanının

önemli ham maddelerinden biri haline gelen keçi yetiştirme faaliyeti oluştursa da sığır, katır, at ve deve yetiştiriciliği de önemli bir ilerleme kaydetmiştir (Ersan, Alican, 2013: 299).

Selçuklu sultanlarının çeşitli sebeplerle aldıkları ve devlet adamlarına, meliklere, emirlere, şairlere, muhtaç kimselere verdikleri hediyeler arasında hayvanlar önemli bir yer tutmuştur (Koca, 2011b: 468). Sultan I. İzzeddin Keykâvus'un Mengücek hükümdarı Fahreddin Behramşah'ın kızı ile izdivacı dolayısıyla hızlı giden atlardan, altın nallı katırlardan, yüklenmiş soylu develerin de aralarında bulunduğu en zengin kişilerin imrenerek baktığı bir çeyiz göndermiştir (İbn Bibi, 1996a: 194). Sultan I. Alâeddin Keykubâd'ın Celâleddin Harezmsah'a develer, katırlar, sığırlar, koyun sürüleri gönderdikleri hediyeler arasındadır (İbn Bibi, 1996a: 385). Yine I. Alâeddin Keykubâd Erzincan meliki Mengücekoğlu Fahreddin Behramşah'ın oğlu Davudşah'a arap atı ve 2.000 koyun hediye etmiştir (İbn Bibi, 1996a: 359). II. Rükneddin Süleymanşah, güzel bir kaside yazan şair Zahreddin Faryabî'ye 2.000 sultanî dinarının yanı sıra 12 hörgüçlü deve, 10 at ve 10 katır hediye etmiştir (İbn Bibi, 1996a: 82). İbn Batuta'nın Anadolu seyahati sırasında kendisine birçok kez binek hayvanı hediye edilmiştir. Hatta Kastamonu'da kendisine doru bir at hediye edildiğini kaydetmiştir (İbn Batuta, 2004: 440).

Anadolu Selçukluları vergi ödemelerinde de at, katır, deve, sığır ve koyun gibi hayvanlar vermişlerdir. Özellikle Köseadağ yenilgisinden sonra Anadolu Selçuklu Devleti'nin Moğollara verdiği vergilerde, canlı hayvan sayısı çok büyük meblâğlara çıkmıştır (Koca, 2011b: 468). 1259 yılında Anadolu Selçuklu Devleti tarafından Hülagü Han'a vergi olarak gönderilenler içinde, 500 katır ve 500 iğdiş at da vardır (Bedirhan, 2016a: 618). Savaşlarda galip olan taraf, yenilen tarafı ekonomik bakımdan zayıflatmak için hayvan sürülerine el koymuştur. Mesela I. İzzeddin Keykâvus'un Kilikya Ermenileri üzerine yaptığı sefer sonucunda elde edilen ganimetler arasında çok sayıda canlı hayvan mevcuttur. Bu durum Kayseri'de koyun ve sığır fiyatlarında büyük çapta düşüşe sebep olmuştur. Öyle ki bir inek iki dirhem, beş-altı koyun bir dirheme kadar düşmüştür (İbn Bibi, 1996a: 188).

Hayvan besleyiciliğinin en önemli üretimi at sayılabilir. At, İslâmiyet'ten önce yiyecek olarak yaygındır. Fakat Selçukîlerin yeni ülkelerinde besin olarak

tüketilmemektedir. At, insana çok yönlü yararları olan bir hayvandır. En çok askerî yönü ile dikkat çeken at, binek ve yük hayvanı olarak kullanılmış ve sütünden kıymız yapılmıştır. At ve deve beslemek, Anadolu'da sadece Türklerin ilgilendiği bir uğraştır (Baykara, 2002: 358). Türkiye'deki Türkmenlerin yetiştirdiği atlar, Türkî ismiyle meşhur olmuştur. Türkî veya Yörük atları, kıymetleri dolayısıyla Selçuklu sultanlarının ağır hediyeleri arasında yer almıştır. II. İzzeddin Kılıç Arslan, Emir Süleyman ile Bizans İmparatoru I. Manuel Komnenos'a hediye olarak Yörük atları gönderdiği bilinmektedir (Bedirhan, 2016a: 618). Kastamonu Türkmenlerinin yetiştirdiği atlar, dünyaca meşhur olup Arap atlarından üstün sayıldıkları için her biri 1.000 altın dinara satılmıştır (Turan, 2009a: 131). Kastamonu, Aksaray, Konya, Ankara, Kütahya, Eskişehir, Karaman gibi şehirlerde yetiştirilen atlar, Diyarbakır, Irak, Şam, İran ve Mısır'a ihraç edilmiştir ve buralarda İğdiş adıyla anılmıştır.

Anadolu'da bol miktarda davar, sığır ve binek hayvanları yetiştirilmiştir. Öyle ki 1258 yılında Adıyaman'ın (Hısn-ı Mansur) sadece bir köyünden 7.000 öküz, sığır ve eşek elde edilmektedir (Bedirhan, 2016a: 619).

2.1.2.1. Hayvansal Ürünler

Selçuklu Anadolu'sunda halk, hayvanların derisinden, yününden, etinden ve sütünden yararlanmıştır. Hayvanların yününden halı, kilim, çadır, ip, keçe, çuval, heybe ve kumaşlar imal edilmiştir. Deri ise sergi eşyası, ayakkabı, çizme, çarık, tulum ve yayık gibi eşyaların imalatında kullanılmıştır (Baykara, 2004: 467). Deriden yapılan eşyalar, herkesin evinde bol miktarda bulunmaktadır. Koyun tulumları, yiyeceklerin tazeliğini koruyarak bir müddet saklanabilmesi için kullanılmıştır. Nitekim Aydınoğlu Muhammed Bey, İbn Batuta'ya yol azığı olarak hazırlattığı un, pirinç ve yağ gibi maddeleri koyun tulumları içine koydurtmuştur (İbn Batuta, 2004: 421).

Ana besin kaynaklarından süt ise yoğurt, ağ, peynir, kurut (kurutulmuş yoğurt, bir tür peynir), lor, çökelek ve ayran gibi çeşitli yiyecek maddeleri elde edilerek değerlendirilmiştir. Et ise Selçuklularda en çok tüketilen gıda maddesidir

(Koca, 2011b: 467). Nitekim tarihî belgelere göre Sultan I. Alâeddin Keykubâd'ın sarayında günde 30 koyun, emirü'l-ümera Seyfeddin Ayaba'nın konağında 80 veya 100 koyun kesilmiştir (İbn Bibi, 1996a: 222, 283).

Türkiye'de üretilen balların tadı çok lezzetlidir ne aşırı tatlı ne de tatsızdır. Bir rıtl²¹ balın fiyatı üç dirhemi geçmemiştir. Balın 10 batmanı²² bir dinardır. Yılda 300-400 tulum bal üreten insanlar vardır. Bitlis ve Konya'da da bal üretimi yapılmaktadır (Bedirhan, 2016a: 620).

2.1.3. Avcılık

Göçebeliğin bir devamı olarak av merasim ve eğlenceleri, av aletleri tedariki, Anadolu Selçukluları için önemli bir yer tuttuğundan daima bu işlere bakan emîr-i şikâr denilen bir makam vardır ve bu makamda bir emir bulunmaktadır (Turan, 1958: 28). Bu kişi, av köpekleri ile doğan, atmaca gibi av hayvanlarına bakan ve hükümdar ava çıktığı vakit ona eşlik edip hizmette bulunan dairenin emiridir. I. Alâeddin Keykubâd zamanında Sadeddin Köpek, emîr-i şikârdır (, 1988: 82).

Selçuklularda avlanmak, daha önce atalarının zamanında olduğu gibi büyük bir zevk olmuştur. Anadolu Selçuklu sultanları, boş zamanlarında askerî spor, cirit, top, satranç ve av ile ilgilenmişlerdir. Hatta av dönüşünde av etlerinden hazırlanmış büyük ziyafetler düzenlenmiştir (Turan, 1958: 28). Sarayda av etlerinin çok sevilmesi dolayısıyla saray dışındaki pek çok kimse avcılık ile meşgul olup av hayvanı ticareti yaparak para kazanmıştır. Rivayetlerde, Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî zamanında avladığı tilki postunu Konya çarşısında gezdirerek satmaya çalışan bir köylünün bahsi geçmektedir (Baykara, 2004: 280). Av etlerini sofralarından eksik etmeyen sultanlar ve emirler bu uğurda büyük harcamalardan kaçınmamışlardır.

---

²¹ Bu ağırlık ölçüsünün değeri, çeşitli mekânlarda ve zamanlarda farklılık göstermekle birlikte ortalama 12 ukiyyedir. Ortaçağ Türkiye'sinde 321,428 g kadardır. Bkz: Hinz, 1990: 39.; 130 dirhemlik ağırlık ölçüsü yerinde kullanılır bir tabirdir. Biri Şamî, diğeri Bağdadî olmak üzere iki çeşittir. Şamî rıtl 480, Bağdadî rıtl 128 dirhem ve bir dirhem 4/7'sidir. Bazı yerlerde orta vücutlu bir adamın iki avuç dolusu zahire ölçüsüne de bu ad verilir. Bu da aşağı yukarı 128 dirhem eder. Bkz: Pakalın,1993a: 35.

²²Anadolu Selçuklularında 260 dirhemlik 833 g küçük menn'in hâkim olduğu ağırlık birimidir. Bkz: Hinz, 1990: 26.; Yerine ve malına göre iki okkadan altı okkaya kadar değişen ağırlık ölçüsüdür (Pakalın, 1993b: 174).

Nitekim kışın en şiddetli soğuk günlerinde sofrasında keklik eti bulunmayan melikü'l-ümera Seyfeddin Ayaba, sofraya sorumlusu kişiyi azarlayarak onu, keklik başına 60-70 dirhem ödemeye mecbur etmiştir (Turan, 1958: 28).

Av kuşlarına çok fazla rağbet olması dolayısıyla Ermeni baronu, barış yapmak amacıyla I. İzzeddin Keykâvus'a içinde doğanlar ve şahinlerin de bulunduğu çeşitli hediyeler göndermiştir (İbn Bibi, 1996a: 189). Avcı doğanların hediye olarak gönderildiği başka örnekler de vardır. Nitekim Erzincan meliki Alâeddin Davudşah'ın, Eyyûbi meliki Eşref'e gönderdiği hediyeler arasında avcı doğanlar da vardır (İbn Bibi, 1996a: 364). El-Ömerî, doğan ve şahin gibi en iyi avcı kuşların Kastamonu'da yetiştirildiğini ve bunların Mısır, İran, Suriye, Irak ve Orta Asya'ya ihraç edildiğini kaydetmiştir (Bedirhan, 2016a: 619).

Balıkçılığın Anadolu'daki varlığı XIII. yüzyıldan itibaren kesinlikle bilinmektedir. Çünkü şehirlerdeki pazar isimleri arasında balık pazarı adı geçmektedir. Nehir, göl ve deniz kıyılarındaki bol balık yatakları tespit edilip buralar "balıklağı" diye anılmıştır (Baykara, 2004: 280). Van Gölü'nde, "et-tirih" adı verilen ve yılın iki ayı bol miktarda tutulan balıklar tuzlanıp Mısır, el-Cezire, Irak, Suriye, Horasan'ın Belh şehrine ve Hindistan'a ihraç edilmiştir. Konya yakınlarında bir göl kenarında Kâmile adındaki bir köyde, bol miktarda balık avlandığı bilinmektedir. Ayrıca Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî'nin önde gelen talebelerinden Selâhaddin-i Zerkûb'un ailesinin, balıkçılıkla geçindiği kaynaklarda mevcuttur (Bedirhan, 2016a: 619).

2.1.4. Sanayi

Selçuklu ülkesinde, hammaddesi hayvancılığa ve tarıma dayalı olan bir sanayi kurulmuştur. Özellikle koyundan elde edilen yünlül giyim kuşam bir gelenek haline gelmiştir. Yün sadece giyecek eşyası değil evin çeşitli yerlerinde kullanılan kilim, keçe, heybe, aba, torba gibi eşyaların temeli olmuştur (Turan, Kırpık, 2007: 43). Yün ve tiftiğin bol olduğu Anadolu'da, dokuma endüstrisi de gelişmiştir. Anadolu'da üretilen pamuk, yün ve ipekten, doğu ve batı yazarlarının hayranlıkla söz

ettikleri tiftikten çeşitli kumaşlar yapılmıştır (Turan, 2009b: 360). Türkiye'nin önemli bir sanayi ve ticaret şehri Malatya'da kumaş (sûf) dokuyan 12.000 veya 19.000 tezgâhın (navl) varlığı bilinmektedir (Turan, 2002: 641). Pegolotti, "Türkiye ipekleri (Seta Turchia)" adıyla tanınan ham ve işlenmiş ipeği ihraç edilen ürünler arasında zikretmiştir. Aksaray'ın denizci örtüleri, Erzincan buharinleri, Mardin ve Muş pamukları (bukasi), Karaman'ın renkli kumaşları, Ankara ve Sivas'ın yünlü kumaşları (sûf), Diyarbakır ve Kastamonu sahtiyanları, Denizli'nin altın işlemeli bezleri (ak-alemlü), Antalya ipeklileri (kemhâ) çok meşhur olup Avrupa'ya ihraç edilmiştir (Turan, 2009b: 360). Anadolu'nun şehir ve kasabalarında dokunan perdeler ve bezler zenginlerin zevklerine cevap verecek kadar mükemmeldirler (Akdağ, 2010: 32).

İbn Batuta eserinde, Birgi'de altın işlemeli kumaşlar (nah) dokunup bunlardan elbiseler dikilerek giyildiğini anlatmıştır (İbn Batuta, 2004: 425). Yazar Antalya'da da ahilerin ince, şeffaf sarı ipekten (zerdânî) veya yünden yapılmış güzel görünümlü takkeleri olduğunu da kaydetmiştir (İbn Batuta, 2004: 405). Ayrıca Denizli'de dokunan pamuklu kumaşlardan söz ederek buradaki pamuğun kaliteli ve iyi eğrilmiş olması sebebiyle çok iyi dayandığını ifade etmiştir (İbn Batuta, 2004: 408). Ayrıca Erzencânî diye bilinen nefis ve güzel kumaşlar dokunduğunu kaydetmiştir (İbn Batuta, 2004: 418). Aynı yazar Aksaray'ın yün halılarına, Bizans'ın elinde bulunan Efes'in pamuklu kumaşlarına hayran kalmıştır (Cahen, 2012: 315). Marco Polo da Anadolu Rumlarının çok güzel halılar, kırmızı ve diğer renklerde ipekli kumaşlar dokuduklarını, Erzincan Ermenilerinin çok güzel sert bir kumaş olan buharinler ürettiklerini kaydetmiştir (Cahen, 2012: 314-315). Marco Polo'dan sonra Pegolotti de Erzincan buharinlerini anlatmış ve Pisa'da satıldığını söylemiştir (Bedirhan, 2016a: 621). İbn Said'e göre Aksaray, XIII. yüzyılın ortalarında halılarıyla ünlenmiştir ve uç boylarında yaşayan Türkmenler bu halıları üretip ihraç etmişlerdir (Sümer, 1985: 8). Reşideddin Fazlullah'ın yazışmalarında, Rusya ve Kırım'dan gelen birinci sınıf kumaşların yanında Rum ülkesinin çeşitli kumaşları özellikle Erzincan'ın kumaşları zikredilmektedir. XIV. yüzyılın ortalarında İbn Kıya Mâzenderânî'nin Risalesi'nde, Tokat'ta yapılan semerler ile Sivas ve Kastamonu'nun yünlü kumaşlarından da söz edilmiştir (Cahen, 2012: 315).

Türkiye’de üretilen ve birçok çeşidi bulunan kumaş ve kumaştan imal edilen mallar, Şam, İran, İstanbul, Venedik, Londra, Paris gibi ülkelere ihraç olmuştur. El-Ömerî, Balıkesir ipeğinin bol miktarda üretildiğini, İstanbul kumaşlarının bu ipekten yapıldığını ve bunların Hıristiyan ülkelere ihraç edildiğini kaydetmiştir (Bedirhan, 2016a: 621). Buna karşılık Mustafa Akdağ Frenk kumaşlarına, Hint, İran ve Arap ülkelerinden getirilen her cins dokumaya, özellikle çok kaliteli olanlarına, Anadolu’nun her tarafında rastlandığını ve bu durumun Anadolu’daki lüks kumaş dokumacılığının ülkenin ihtiyacını karşılayamadığının açık bir ispatı olduğunu söylemiştir (Akdağ, 2010: 32).

Bizans’ın İstanbul ve diğer şehirlerinde dokunan ve Rumî adını alan diba, atlas ve iskarlatları zengin bölgelerde çok rağbet görmektedirler. Bununla birlikte Anadolu’da iskarlat imal edilmiştir ve Türk kızları bu endüstri kolunda hünelerini göstermiştir. Sonraki devirlerde İtalya’da kurulan sanayi dolayısıyla bazı kumaşlar ve pamuklular ithal edilmiştir (Turan, 2009b: 362). Anadolu’ya Mısır, Bağdat, Şam ve Tebriz’de üretilen çeşitli kumaşları, kuzeyin kürkleri ve Rus ketenleri de gelmiştir (Turan, 2009b: 361). Elbise, kürk, keten, atlas, ipekli, kemha ve kumaşlar; Çin, Şam, Bağdat, Yemen, Hindistan, Nişabur, İskenderiye, Rusya, Kıpçak ülkesi, Bartas şehri, İstanbul, Kıbrıs ve Avrupa’dan getirilmiştir. Hindîbarî denilen kumaştan ferace yapılmış ve Hindistan mamulü sarık, ferace ve gömleklerin Anadolu’da giyildiği görülmüştür. Bunların yanında Hindistan’dan hırka ithal edildiği bilinmektedir (Bedirhan, 2016a: 623).

Selçuklu Anadolu’sunda özellikle Aksaray, Antalya, Erzurum ve Uşak’ta koyun yünlerinden dokunan ünlü halıların eşi başka hiçbir memlekette yoktur. Marco Polo, Türkiye’de dokunan halıları dünyanın en güzel halıları olarak tanımlamıştır. “Türkmen halıları” denilen bu şaheserler, Şam, Mısır, Irak, Hindistan, Çin, Tibet, Londra ve Paris olmak üzere birçok ülkeye, Türk mamulü kilimler de Bahreyn gibi yerlere satılmıştır (Bedirhan, 2016a: 620). Orleans Dükü Louis, Türkiye’den 12 kadifeli halı getirtmiştir. Yazılarında I. Alâeddin Keykubâd’a ait olduğu anlaşılan, ipek üzerine altın tel işlenmiş bu halı Sivas’ta satılmış ve Fransa’ya gitmiştir (Turan, 2009b: 361).

Koyun yününden keçe, keçelerden de başta börk (külâh) olmak üzere çeşitli eşyalar imal edilmiştir. Türkmenlerin ürettiği kırmızı renkteki Türk börklerinin başta Fransa ve İngiltere olmak üzere Avrupa'ya satıldığını kaynaklardan öğrenmekteyiz (Sümer, 1985: 8). Bu külâhlar 1260 yılından itibaren beyaz olarak üretilmeye başlamıştır. Ancak beyaz külâhların ihraç edilip edilmediği bilinmemektedir (Cahen, 2012: 314). Akbörk üretimi ilk kez Kayseri'de Külâhduzlar Çarşısı'ndaki bacılar tarafından yapılmıştır (Bedirhan, 2016a: 621).

Selçuklu Anadolu'sunda kürk ticareti yapan pek çok insan vardır. Bunların çarşıları, hatta "kürkçüler hamamı" diye anılan hamamları da mevcuttur. İlhanlı veziri Reşideddin Fazlullah mektuplarında, Anadolu'dan 5.000 top kürk alınmasını istemektedir. Kürkler, Anadolu'dan Bağdat'a kadar sevk edilmiştir. Şeyh Evhadü'd-din Hamid el-Kirmanî, Bağdat'ta iken müritlerinden Şeyh Hâce Şemseddin Tiflisî'nin üzerinde bir kürk görmüş ve bu kürkün Rum'dan mı getirildiğini sormuştur (Bedirhan, 2016a: 621). Öte yandan kürkler Karadeniz'in kuzeyindeki ülkelerden Suğdak ve Sinop yolu ile ithal edilmiştir (Bedirhan, 2016a: 624).

Ülkenin her yerinde deri ve deri ürünleri üretilmiştir. Reşideddin Fazlullah mektuplarında, yine Mardin'den 5.000 adet adim (sahtiyan, işlenmiş deri) ve Siirt'ten 10.000 adet sahtiyan alınmasını istemiştir. Türk sahtiyanları çok meşhurdur, özellikle Ankara'da üretilenler, Yabanlu Pazarı'nda büyük talep görmüştür. Selçuklu Anadolu'sunda üretilen deriler, Kıbrıs, Suriye, Avrupa ve Mısır'a ihraç edilmiştir (Bedirhan, 2016a: 621). Kayseri, Diyarbakır ve Kastamonu'da dericilik oldukça yaygındır. Bunlar arasında Kastamonu marokenleri çok meşhurdur (Turan, 2009b: 361).

Konya, Sivas ve Kırşehir gibi büyük şehirlerde, boyahane, cendrehane, kârhane ve sabunhanelerde kumaşlara renk ve desen kazandıran boyalar imal edilmiş ya da kumaşları boyamıştır. Halkın evlerini aydınlatmak için kullanılan nebatî yağlar ve sabun üretimi, bezirhanelerde yapılmıştır. Dokuma sanayinde ve hekimlikte kullanılan birçok nebat da Anadolu'dan ihraç olunmuştur. Selçuklu abidelerinde gördüğümüz zarif çiniler kâşihanelerde yapılmıştır (Turan, 2009b: 361). Çini, özellikle mimarî süslemede kullanılmak için bol miktarda üretilmiştir. İbn Batuta,

Birgi Sultanı'nın sarayında çini tabak ve kâseler gördüğünü kaydetmiştir (İbn Batuta, 2004: 422).

Nusaybin'de cam cevheri (silisyum) çıkarıldığı bilinmekle birlikte cam eşyaların bir kısmı ithal edilmiştir. İtalyan devletleri tarafından üretilen cam ve cam ürünleri, Türkiye'ye getirilmiştir (Bedirhan, 2016a: 623). İbn Batuta, Antalya'da Irak camlarından yapılmış avizeler görmüştür (İbn Batuta, 2004: 405).

Amasya'dan Sinop'a uzanan yol boyundaki dağlar çam ormanlarıyla kaplıdır. Bu dağlar Sinop tersanesine kereste sağlamıştır (Avcıoğlu, 1984: 2046). Anadolu'nun güneyindeki dağlardan elde edilen kereste Antalya ve Alanya limanları vasıtasıyla Mısır'a ihraç edilmiştir (Sümer, 1985: 8).

Anadolu Selçukluları her çeşit savaş silahlarını kendi atölyelerinde üretmişlerdir. Özellikle Sivas, silah endüstrisinin merkezi olmuştur (Koca, 2011b: 468). XII. yüzyılın sonlarında Sivas'ta harp makineleri ve Germiyan'da çelikten süslü harp silahları imal edilmiştir (Turan, 2009b: 362).

Bununla beraber Anadolu Selçuklu Devleti ordusunda kullanılan silah vb. araç gereçlerin bir kısmı da dışarıdan getirilmiştir. Yaylar, Şam'dan, kılıçlar Harezm'den, kalkanlar Hint ve Yemen'den getirilmiştir (Köymen, 1986: 617). Türkler Bozdoğan silahını ve kalelerin alınmasında "karabuğra" veya "karabuğa" adını verdikleri büyük mancınıkları kullanmışlardır. Erzurum meliki Cihanşah da bu silaha sahiptir. Aydınoğulları'nın ordusunda kullanılan, zembereklere yağmur gibi mermi atıp çat çat sesleri çıkaran silahların, modern tüfeğin ilk şekli olduğu kesindir. Bu silahın, Türklerin eskiden bu yana kullandıkları güherçile ile alakası olan, ateşli bir silah olduğu ve barutla birlikte bu makinenin Türkler tarafından bulunduğu düşünülmektedir. Nitekim Kaşgarlı Mahmud da kuşları avlamak için bunduk atan bir silahtan söz etmiştir. Bazı şehirlerde okçular çarşısında da Selçuklu ordusunun hafif silahı olan ok ve yaylar üretilip satılmıştır (Turan, 2009b: 362). Selçuklular, muharip bir devlet kurduklarından, ordunun ihtiyaçlarını karşılayan silah, zırh vb. savaş araçlarını yaparak özellikle bu alanda büyük özen göstermişlerdir (Turan, Kırpık, 2007: 44).

Selçuklular, denizlere açıldıktan sonra Akdeniz ve Karadeniz’de donanmalara ve Sinop ile Alâiye’de tersanelere sahip olmuşlardır. Bu tersanelerde Selçuklu donanması için gemiler inşa etmişlerdir. Sinop’taki tersane (daru’s-sina) için gereken kereste ormanlardan temin edilip Kızılırmak vasıtasıyla denize indirilmiştir. I. Alâeddin Keykubâd tarafından 1229 yılında yaptırıldığı tahmin edilen Alâiye tersanesinde, Akdeniz donanmasını meydana getiren gemiler yapılmıştır (Turan, 2009b: 362-363).

Alanya, kuyumculuk işlerinde de büyük nam yapmıştır. Devletin başkenti Konya (darü’l-mülk)’da türlü süs eşyaları imal eden kuyumcular çarşısının varlığı bilinmektedir (Koca, 2011b: 469). Rivayete göre Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî bir gün bu çarşının geçerken altın işleyen ustaların çekiç seslerine kendini kaptırarak sema etmeye başlamıştır. Bunu gören müridlerinden kuyumcu Selâhaddin, semanın devam etmesi için çıraklarına aralıksız olarak altın dövmelemlerini emretmiş, nihayetinde altınlar ziyan olmuştur (Ahmed Eflâkî, 1973: 403).

Kısacası, geniş halk tabakalarının ihtiyacını karşılayan sanayi eşyası, ahi teşkilatlarının mükemmel organizasyonu sayesinde, genel olarak yurt içinde yapılmıştır. Yalnız zengin sınıfların ihtiyacı olan lüks eşya ve baharat geniş ölçüde dışarıdan, daha çok doğu ülkelerinden getirilmiştir (Akdağ, 2010: 33). Anadolu Selçukluları lüks bir ihtiyaç olan güzel koku, misk ve esans gibi ürünleri de ithal etmişlerdir. Bu tür mallardan bir kısmı Hoten, Tatar ve Çin mamulüdür (Bedirhan, 2016a: 624).

2.1.5. Madencilik

Anadolu, yer üstü kaynakları bakımından olduğu kadar yer altı kaynakları konusunda da zengin bir ülkedir. Selçuklu sanayisinin ihtiyacı olan madenlerin çoğu Anadolu’daki ocaklardan çıkarılmıştır (Koca, 2011b: 469). Anadolu Selçukluları zamanında Türkiye’de madencilik, hem üretim ve hem de işlemecilik düzeyinde oldukça ileri seviyede yapılmıştır.

Ortaçağ'da özellikle boya ve dokuma sanayisinde kullanılan madenlerin başında gelen şap madeni, Şebinkarahisar ve Kütahya ocaklarından çıkarılarak değerlendirilmiştir (Sümer, 1985: 5). Zaten “şebin” sözü de halk arasında şap kelimesinin karşılığı olarak kullanılmıştır. Çok kaliteli bir şap yatağı da Selçuklu hudutları dışında kalan Foça'da bulunmaktadır. 1275 yılından beri buradaki şap madenini işlemeye başlayan Cenovalı Zaccario ailesi, Beylikler Dönemi'nde de bu ayrıcalığı sürdürmüşlerdir. Diğer şap yataklarını işletme imtiyazı da XIII. yüzyılın ortalarından beri Venedikli ve Cenevizli iki tüccarın elinde bulunmaktadır (Heyd, 2000: 491, 517).

Anadolu'da dokuma sanayinde kullanılan kökboyaları, şap kullanımına gerek bırakmadığı için çıkarılan şapın önemli bir kısmı Avrupa'ya ihraç edilmiştir (Tızlak, 2002: 625). Gerçekten Avrupa pazarlarında aranan kaliteli Şebinkarahisar şapı Trabzon Limanı, Kütahya şapı ise Ayasuluğ Limanı ile Avrupa'ya gönderilmiştir (Tızlak, 2002: 625). Bahsi geçen limanlardan yurt dışına gönderilen şapa, Avrupa ülkelerinin rağbet etmesinin başlıca sebebi ise o devirlerde Avrupa'da dokuma sanayinin yeni yeni ilerlemesidir. Avrupa'da yeni kalkınmakta olan bu dokuma sanayi, ihtiyacı olan şapı başka ülkelere karşılamaktadır (Tızlak, 2002: 626). Yalnızca Anadolu'da değil Mısır'da da üretilen, fakat Mısır şapına göre daha kaliteli olan bu maden, XIII. yüzyılın sonundan XV. yüzyılın ortalarına kadar Avrupa'ya ihraç olunmuştur (Cahen, 2012: 121).

Simon de Saint Quentin, Türkiye'de bakır yataklarının bulunduğunu söylemekle beraber üretim yapılan ocakların nerelerde oldukları hakkında bilgi vermemiştir. O dönemde Anadolu'da bakır madeni üretilen Ergani, Erzincan ve Kastamonu olmak üzere üç tane ocak vardır ve bu ocaklarda üretilen bakır dış ülkelere ihraç edilmiştir (Tızlak, 2002: 626). İbn Batuta eserinde, Erzincan'da bakır madeni bulunduğunu ve bu madenden lamba, vazo ve şamdan (beysûs) imal edildiğini yazmıştır (İbn Batuta, 2004: 418).

Bu dönemde demir madeninin Anadolu'nun nerelerinde üretildiğine dair elimizde fazla bir bilgi olmamakla beraber İbn-i Batuta ve Simon de Saint Quentin'in verdiği bilgiler ışığında, Selçuklu Anadolu'sunda Ulukışla, Sivas, Elazığ, Ermenek ve Aksaray bölgelerinde üretim yapıldığı söylenebilir (Cahen, 2012: 120). Bu maden

çevre memleketlere ve donanma inşası için Mısır'a gönderilmiştir (Bedirhan, 2016a: 622). Öte yandan cerrahide kullanılan neşter gibi araçlar da Hint demirindedir. Bunun yanı sıra gümüş eşya, kalay ve kurşun da Avrupa'dan ithal edilmiştir (Bedirhan, 2016a: 624).

Gümüş madeni, Selçuklular döneminde bilhassa para darbında kullanıldığı için oldukça önemli bir madendir (Tızlak, 2002: 627). Simon de Saint Quentin ve el-Ömerî gibi çağdaş yazarlar, Anadolu'da birçok yerde gümüş madeni işletildiğinden bahsetmişlerdir. El-Ömerî, Gümüşsaray, Ulukışla ve Bayburt yakınlarında gümüş madeni olduğunu söylemiştir (Cahen, 2012: 315). Bayburt'taki gümüş madeninden Marco Polo da bahsetmiştir (Marko Polo, 1979: 21). Bayburt gümüşüyle II. İzzeddin Kılıç Arslan'ın oğlu Mugiseddin Tuğrul 1211 tarihli sikkeler bastırmıştır (Bedirhan, 2016a: 622). İbn Batuta, Amasya'dan sonra gittiği Kümiş (Gümüşhane) şehrinde gümüş madeni olduğunu ve buraya Irak ve Şam'dan tüccarlar geldiğini yazmıştır (İbn Batuta, 2004: 417,452). Germiyan Bölgesinde bulunan ve Gümüşhisar denilen yerde yapılan üretim en verimlisidir. Kaynakların verdiği bilgiye göre burada gümüş filizleri çok zengin ve işletmeciliği de kolaydır (Heyd, 2000: 333). Bu yerlerin dışında Kayseri-Sarız yöresinde de bir gümüş madeninin olduğuna dair bilgiler mevcuttur. Yalnız Anadolu'da bu kadar gümüş üretimi yapılmasına karşın Selçuklular zamanında bu madenin bir ihraç ürünü olduğuna dair bir bilgi yoktur. Fahrettin Tızlak'a göre bu durum yerli üretimin ihtiyacı karşılamadığı yönündedir (Tızlak, 2002: 627).

Süs eşyaları ve para darbında en değerli maden olan altın, Anadolu'da yoktur ve dışarıdan ithal edilmiştir. Bu nedenle kıymetli madenlerin ihracatı yasak edildiği gibi ithalatı da teşvik edilmiştir (Koca, 2011b: 469-470).

Faruk Sümer, Selçuklular döneminde Türkiye'de yerleri bilinmemekle birlikte tuz üretimi yapılan sekiz tuzlanın varlığından bahsetmiştir (Sümer, 1985: 7). Farklı kaynaklar, Sivas civarında Çankırı, Bingöl, Tuzlacık ve Kadı Tuzla'sı adıyla anılan dört tuzlanın adına işaret etmektedir. Ayrıca Tuz Gölü'nden de tuz elde edilmektedir. Bunların dışında İzmir Körfezi'nde ve Aras vadisinde tuzlalar vardır ve yemeklik tuz buradan sağlanmıştır (Bedirhan, 2016a: 623).

Van Gölü'nün güneyindeki dağlardan çıkarılan zırnık, Ahlat yöresinin önemli bir ihraç madenidir. Sarı ve kırmızı renklerde bulunan (Sümer, 1985: 7) bu maden kuyumculukta, tezyin işlerinde kullanılmıştır ve birçok yere ihraç edilmiştir (Bedirhan, 2016a: 622). Boraks (milhu'l-bevrak) madeni ise Van Gölü çevresinden çıkarılıp ekmek yapan fırıncılar tarafından kullanılmış ve Irak ve diğer bölgelere ihraç edilmiştir (Sümer, 1985: 7).

Marco Polo, Gürcistan hududundaki bir yağ kuyusundan çıkan yağın iyi yandığını ve hayvanların yaralarına sürüldüğünden bahsetmiştir (Marko Polo, 1979: 21). Neft ve katran, Ahlat, Erzurum ve Antalya'dan getirilmiştir. Bu madenler, Antalya, Isparta ve Kütahya gibi bölgelerden temin edilerek Antalya Limanı aracılığı ile Mısır ve Avrupa'ya gönderilmiştir (Bedirhan, 2016a: 622-623).

Simon de Saint Quentin, kuyumculukta kullanılan lacivert taşının (lapis lazuli) Aksaray ve Sivas yörelerinde bulunduğundan söz etmiştir (Cahen, 2012: 120). Başta berberlerin kullandıkları usturalar olmak üzere kesici aletlerin bilendiği bileyi taşı da Afyonkarahisar'dan çıkarılmıştır. Palamut (mazı) ise başta Balat olmak üzere Anadolu'nun çeşitli yerlerinden Avrupa'ya ihraç edilmiştir. Civa ise Doğu Anadolu'da bulunmaktadır (Bedirhan, 2016a: 622-623).

Bütün bu madenlerin haricinde Selçuklular devrinde Anadolu'da çinko madenini de üretilmiştir. Ancak üretim yerinin neresi olduğuna ilişkin bilgi yoktur (Tızlak, 2002: 627).

2.2. ANADOLU SELÇUKLU DEVLETİ'NDE BAZI TİCARİ MERKEZLER

2.2.1. Konya

Sultan I. İzzeddin Mesûd ile başlayan dönemde “Darû'l-mülk” unvanı ile Konya, vazgeçilmez bir başkent olmuştur. Haçlı ve Bizans tarihçileri çoğu zaman Sultan Mesûd için “Konya Sultanı” ifadesini kullanmışlardır. Sultan Mesûd'un uzun

döneminde (Hacıgökmen, 2011: 244). Şehrin inşasına Sultan Mesûd ile başlanmış ve Alâeddin Keykubâd dönemine dek sürmüştür.

Şehrin, Sultan I. İzzeddin Mesûd ve oğlu II. İzzeddin Kılıç Arslan zamanında kolayca alınması ve I. Gıyâseddin Keyhüsrev'in ilk saltanatında kardeşi II. Rükneddin Süleymanşah'ın Konya'yı kuşatması, şehirde bir savunma açıklığı olduğunu göstermektedir (Hacıgökmen, 2011: 247). I. İzzeddin Keykâvus döneminde başlayan Konya'nın yeni savunma tesislerinin yapımı 1221 yılında sonuçlanmıştır. I. Alâeddin Keykubâd, şehre yeni eklenen yeni mahalleleri içine alacak şekilde Konya'nın çevresine dört km kadar yeni sur (Baykara, 2004: 220) ve 140 adet burç ve ihtişamlı kapılar yaptırmıştır (Burgu, 2011: 234). Surların inşası için 140 emir, çok sayıda sanatkâr, mimar ve mühendisin görev aldığı bilinmektedir (Hacıgökmen, 2011: 247). Dış surların etrafında bir hendek vardır. Meram deresi ve sel suları bu hendeğe bağlanarak ikinci bir savunma hattı meydana getirmiştir. Hendeğin kapılara çıkan kısımlarında birer köprü bulunmaktadır (Hacıgökmen, 2011: 248). Surlar ortasında kaldığından işlevsiz hale gelen eski kale yerine, yeni surların batı kısmında yeni bir iç kale (ahmedek) yaptırılmıştır. Böylece savunma tesisleri tamamlanmış olan Konya, Selçuklu-Türk şehrinin en güzel örneği olarak gerçek bir başkent olmuştur (Baykara, 2004: 220).

Konya, Anadolu Selçuklu Devleti'nin başkenti olması nedeniyle Türkiye'nin önemli ve büyük şehirlerinden biri olmuştur. XII. yüzyılın son çeyreğinde nüfus 3.000-4.000 civarındadır. 1190 yılında Haçlıların ifadesiyle Konya, Köln kadar bir şehirdir ve Köln tahminen 30.000 civarında bir nüfusa sahiptir. I. Alâeddin Keykubâd'ın devri sonlarında ise yoğun göçlerle beraber nüfus en az 60.000'e ulaşmıştır (Burgu, 2011: 234).

Konya, toprakları bereketli, sayısız nehir ve çayları, eşsiz bahçeleri olan, birçok ürün yetiştirilen bir şehir olarak anlatılmaktadır (İbn Batuta, 2004: 412). Konya'da Türk, Hıristiyan, Yahudi, Arap, Acem ve Rum kökenli pek çok tüccar bulunmaktadır. Nitekim "Yahudi Mahallesi" adıyla anılan bir semtin olduğu (Bedirhan, 2015: 28) ve Venedikli tacirlere hizmet veren bir elçilik kurulduğu bilinmektedir. Kendilerine özel kiliseleri olan, Türkçe konuşan Hıristiyanların ve Maliki mezhebine bağlı Kuzey Afrikalı (Magribli) Müslümanların buraya yerleştiği

ve Mescidü'l Megâribe (Magribî Camisi)'yi inşa ettiği, Ermenilerin ise çoğunlukla ticaretle uğraştığı ve “ermenhane” denilen hanlarda kaldıkları da kaynaklarda mevcuttur (Özcan, 2006: 30). Yine Konya'da Tebriz'den gelen tacirlerin bulunduğunu, Altun Aba Vakfiyesi'nden öğrenmekteyiz (Turan, 1947a: 207).

Konya'daki tüccarlar, servetleri ile diğer insanlardan kolaylıkla ayırt edilerek emirler ile kıyaslanmıştır. Bu konu Ahmed Eflâkî'nin eserinde şöyle açıklanmıştır: *“Tüccarların ve işğdişlerin evleri, zanaat erbabının evlerinden, emirlerin sarayları tüccarların, sultan ve meliklerin köşkleri de hepsinden ihtişamlıdır.”* (Ahmed Eflâkî, 1973: 267). Şehirdeki halk zümreleri arasında en etkili olanlar, şüphesiz uluslararası ticaret yapan tacirlerdir (Baykara, 2004: 222). Guillaume de Rubrouck, 1255 tarihinde Konya'da birçok Frank gördüğünü, Cenevizli ve Venedikli iki tacirin Anadolu'daki şap işletmelerine sahip olduklarını aktarmıştır (Cahen, 2012: 314).

Konya'da ticaret erbabının kalbi olan çarşı, daha XII. yüzyılın başlarından itibaren düzenlenmeye başlamıştır, her iş veya malın satıldığı ayrı kesimler oluşmuştur. Böylece Türk şehirlerinin çarşı-pazar düzeninin temeli ve esası oluşmuştur (Baykara, 2004: 226). Konya'da buğday pazarı, kuyumcular pazarı, odun pazarı, bezciler pazarı (bedesten), bit pazarı Konya pazarı isimleriyle pazarlar bulunmaktadır. Bunlara ilaveten esnaf ve sanatkârların faaliyet gösterdikleri hanlar, çarşılar ve sanayi siteleri de vardır. Konya'daki pazarlardan biri de at pazarıdır. Bu pazarın yanındaki kapıya at pazarı kapısı denilmiştir ve 1279 yılında Siyavuş (Cimri) olayında bu kapı yıkılmıştır (Bedirhan, 2015: 29).

2.2.2. Sivas

Sivas, II. İzzeddin Kılıç Arslan döneminde 1175 yılında Danişmendlilerden alınmıştır (Kesik, 2002b: 930). Selçukî Sultanlığına, Konya'dan sonra Kayseri gibi, ikinci bir başkent olan Sivas, ticarî ve iktisadî önemi dolayısıyla Türkiye şehirlerine üstün bir durumda olmuştur (Turan, 1999: 117). Anadolu, dünya ticaret yollarının bir arada toplandığı bir ülke haline gelince bütün bu yolların kavşak noktasında bulunan Sivas, hızlı bir yükselişe geçmiştir (Turan, 1999: 119). Şam, Irak, Mısır ve el-

Cezireli tacirler, Orta Asya'dan dolaşan eski yol yerine yeni açılan Anadolu yolundan, Halep, Elbistan ve Kayseri güzergâhından Sivas'a gelip Sinop ve Samsun limanları yoluyla Kırım'a gitmişlerdir (Turan, 1999: 119-120). Kuzeyin kürkleri, Rus, Çerkez ve Kıpçak köleleri, Anadolu'dan İslâm memleketlerine, özellikle Mısır'a gitmiştir ve Eyyûbi ve Memlûk ordularını ve saraylarını doldurmuştur. Sivas, köle ticaretinin yapıldığı en büyük merkezlerden biri olmuştur. Hatta Sultan Baybars'ın Sivas'tan alınmış bir köle olduğu bilinmektedir (Turan, 2009b: 361).

Karadeniz sahillerinin bu yıllarda savaşlar sebebiyle tahrip olması uluslararası ticarete olumsuz yankılar yapmıştır. 1205 yılında Trabzon Rumlarının, Sinop ve Samsun ticaret yolunu kesmeleri nedeniyle Rus ve Kıpçak ülkeleri ile yapılan kara ve deniz ticareti sekteye uğradığı için güneyli tacirler Sivas'ta yığılmışlardır. Bunun üzerine Sultan I. Gıyâseddin Keyhüsrev, Rumlar üzerine bir sefer yaparak adı geçen ticaret yolunun güvenliğini sağlamıştır (Baykara, 1997: 34).

XIII. yüzyılda Sivas, pek çok ülkeden tüccarların yerleştikleri ve koloniler kurdukları bir şehir olmuştur. Sivas'ta Rum din adamlarının ikamet etmesi, Ermenilerin kendilerine özel ermenhanelerde oturmaları veya Medrese-i Bulgarî'nin mevcudiyetinden Volga diyarından Bulgar Türk tacirlerinin yerleştiği ve Cenevizlilerin de bir ticaret kolonisi ve kilise inşa ettikleri anlaşılmaktadır (Özcan, 2006: 30). Tüccarların bir kısmı, hanlarda konaklamışlar ve mallarını buralarda depolamışlardır (Bedirhan, 2015: 31-32).

Sivas'ta ticaret yapan bir kısım Yahudi tüccar da vardır. Bunlar kendilerine mahsus bir bölgede oturmaktadır. Sahip Ata Vakfiyesi'nde 1280 yılında Sivas'ta bulunan, altı han, iki pazar, 12 çarşı ve bir kürkçü dükkânından söz edilmektedir. Sivas Darüşşifası Vakfiyesi'nde ise Sivas'ta bulunan 61 bezzaz, sekiz terzi, dokuz ayakkabıcı dükkânından bahsedilmiştir. Sivas'ta her ticaret ve sanat mensubu kendilerine özel çarşılarda çalışmışlardır (Bedirhan, 2015: 32).

Sivas, milletlerarası bir transit şehri olmakla birlikte iç ticaret merkezi ve Türkiye'nin dışarıya sattığı ürünlerin de bir pazarı olmuştur. Sivas'ın büyük bir buğday üretim bölgesinin ortasında olması da önemini artırmıştır. Yabancı tacirler, Ortaçağ'da meşhur olan Türk halılarını Sivas'taki ticarethanelerden satın

almışlardır. Bugün Lyon müzesinde bulunan, üzerindeki kitabeden 1219 yılında I. Alâeddin Keykubâd için yapılmış olduğu anlaşılan, kırmızı ipek üzerine altın telle yapılmış işlemesi olan bir halı buradan satın alınmıştır. Sivas, bir ticaret merkezi olduğu kadar bir sanayi merkezi haline gelmiştir. Nitekim Hamdullah Kazvîni Sivas soflarının meşhur olup İran'a kadar gittiğini aktarmıştır (Turan, 1999: 121).

Bütün Ortaçağ şehirleri gibi Sivas da sağlam surlarla çevrilmiş imar bir şehirdir. Sivas, 24 hanı, büyük cami, mescitleri, medreseleri, tekkeleri, sarayları, güzel binaları olan bir şehirdir. Sokakları büyük, çarşıları kalabalıktır. Bol miktarda tahıl üretilmektedir. Sert bir iklime sahip olmasına karşın pamuk tarımı yapılmaktadır. Kazvîni'ye göre şehir halkı Türkmenlerden oluşur (Köprülü, 2012: 86). Bir intihat devri olan XIV. yüzyılda bile Khalkokondyle, şehrin nüfusunu 120.000 olarak göstermektedir (Turan, 2009b: 357-358). Sivas'ın Moğollara verdiği vergiler, şehrin iktisadî önemini anlamak için yeterlidir. Kazvîni, 1336 yılı bütçe hesaplarına göre Konya ve Sivas'ın vergilerini 1.384.886 dinar olarak belirtmiştir. Bu yıllarda Sivas'ın Konya'ya göre daha zengin olduğu dikkate alınırsa 700.000-1.000.000 dinarın Sivas'a ait olduğu söylenebilir (Bedirhan, 2015: 32-33). Meşhur iktisatçı Sombart'ın hesabına göre bu zamanda İngiltere'nin bütçesi 4.000.000 frank, Fransa'nın 3.000.000 franktır. Sivas'ın bütçesi, İngiltere ve Fransa'nın bütçesi ile kıyaslandığında büyük bir yekûna karşılık gelmektedir (Turan, 1999: 126).

2.2.3. Kayseri

Kayseri, II. İzzeddin Kılıç Arslan zamanında 1168 yılında Danişmendlilerden alınmıştır (Kesik, 2002b: 930). Konya ve Sivas şehirleri gibi Selçuklu devletine başkentlik yapan Kayseri, Danişmendoğulları ve Selçuklu yönetiminde önemli bir ilim, sanat, kültür ve ticaret merkezi haline gelmiştir. Marco Polo, İbn Batuta, Hamdullah Kazvîni ve bazı Haçlı yazarlarının anlattıklarına göre Kayseri, Türkiye'nin en büyük, zengin ve görkemli şehirlerinden biri olmuştur (Bedirhan, 2015: 34).

Selçuklu egemenliğindeki Kayseri'nin, ticaret yollarının kavşak noktasında bulunması burayı önemli bir ticaret merkezi yapmıştır. Kayseri, Selçuklu Anadolu'sunda büyük bir öneme sahip olan ve her yıl uluslararası tüccarların toplandığı bir panayır olmuştur. Doğu-batı, kuzey-güney mallarının satıldığı meşhur Yabanlu Pazarı da bu şehirdedir (Turan, 2002: 633). Uluslararası namından ötürü, bugün bile İran'ın birçok bölgesinde kurulan pazarlara "Kayseriye" denilmiştir (Bedirhan, 2015: 34). Hamdullah Kazvînî, şehrin yıllık vergi gelirlerini 140.000 dinar olarak kaydetmiştir (Bedirhan, 2015: 35).

Yabanlu Pazarı'nın Kayseri'ye yakın bir bölgede kurulmasından ötürü Ahi ve Bacı Teşkilatı ilk olarak Kayseri'de toplanmıştır. Ahi Evren Şeyh Nasireddin Mahmud 1205 yılında Kayseri'ye gelerek bir debbağ imalâthanesi kurmuş ve zamanla burada bir debbağlar mahallesi kurulmuştur (Bedirhan, 2015: 34). Selçuklu zamanında Ahilik merkezi olarak öne çıkan Kayseri'de, külâhduzlar, debbağlar, bakırcılar başta olmak üzere 32 farklı esnaf ve zanaat erbabının örgütlendiğine dair kayıtlar, burada başkent görevi gören Konya'yı ve uluslararası ticaret merkezi konumundaki Sivas'ı gölgede bırakmıştır. Bu şehirlerin Anadolu'da Ahi teşkilatının kurulduğu merkezler olması, Ahilerin şehirlerin iktisadî hayatındaki etkisini ortaya koymasından önemlidir (Özcan, 2006: 29).

Doğuda başlayan Moğol istilasına karşı Konya ve Sivas'ta olduğu gibi, Kayseri'de de sur inşasının başlandığına dair vakayinâme kayıtları, savunma sisteminin burada da işlediğini göstermektedir. "Dârü'l-mülk" ya da "Dârü'l-feth" unvanları ile Kayseri, askerî harekât üssü olarak kullanılmıştır (Özcan, 2006: 27).

2.2.4. Antalya

Antalya, Anadolu'nun Akdeniz sahillerinde olması ve Mısır ile ticaretin en büyük limanı olması sebebiyle uluslararası tacirler için Anadolu'nun güneydeki çıkış yeridir (Cahen, 2012: 67). Antalya'da Venediklilerden başka, Pisalıların, Provence halklarının, Cenovalıların, Marsilyalıların, Montpellier ve Latinlerin 1236-1237'lerde ticaret yaptıkları bilinmektedir (Turan, 1958: 125).

Antalya'nın önemli bir özelliği de liman kenti olmasıdır. Liman boyunca surlar şehri bu yönden gelecek tehlikeye karşı korumaktadır (Baykara, 2004: 269). Antalya'da yerli Rumların, Yahudilerin ve Türklerin kendilerine ait mahalleleri vardır (Cahen, 2012: 152). İbn Batuta, Hıristiyan tacirlerin mina (liman) adı verilen bir semtte oturduklarını, geceleri ve cuma vakitleri kapıları kapatılan bu mahallenin etrafının surlarla çevrili olduğunu kaydetmiştir. Yazar, şehirde oturan Rumların, Yahudilerin ve pazarların kurulduğu Türk mahallelerinin de ayrı ayrı olduğunu ve tüm şehrin etrafını bütün mahalleleri içine alan geniş bir surlu kuşattığını da eklemiştir (İbn Batuta, 2004: 403).

Ebul-Fida'nın 1321 yılında hacca gelenlerden öğrendiğine göre Antalya bir körfez kenarında surlarla çevrilidir. Surlu taştan ve son derece kuvvetlidir. Kara ve deniz tarafında olmak üzere iki kapısı vardır. Her iki kapısı da Türklerin oturduğu kısımda olduğundan şehirdeki gayrimüslim unsurlar tam anlamıyla kontrol altında alınmıştır (Baykara, 2004: 269-270).

Antalya, kuzey-güney uluslararası ticaret yolunun güvenliğinin sağlanmasında askerî-stratejik bir konuma sahiptir. Denizaşırı fetih faaliyetlerine dönük olarak "subaşı" (ilbay), daha sonraları "emirü's sevâhil", "melikü'l sevâhil", "reisü'l bahr" denilen askerî valiler idaresinde deniz üssü olarak kullanmıştır (Özcan, 2006: 33). Antalya, askerî deniz üssü olarak işlevlerinin ötesinde Selçuklu hükümdarlarına kışlık merkez olarak da hizmet vermiştir. I. İzzeddin Keykâvus ve I. Alâeddin Keykubâd'tan başlayarak Selçuklu hükümdarları kışlarını çoğu zaman bu yörede, Antalya ve Alanya çevresinde geçirmişlerdir (Baykara, 2004: 271).

2.2.5. Erzurum

Erzurum, Akdeniz limanlarından ve Suriye'den başlayarak Konya, Kayseri, Sivas ve Erzincan'dan geçip Azerbaycan'a ve İran'a ulaşan ya da Türkistan'dan Erzurum'a geçip Akdeniz ve Trabzon limanlarına ulaşan büyük bir kervan yolunda bulunması sebebiyle Türk ortaçağında Anadolu'nun büyük ticaret merkezlerinden biri olmuştur (Turan, 2004: 48-49).

Pegolotti, XIV. yüzyıl başlarında Akdeniz kıyılarından Tebriz'e dek kervan yolu boyunca kervansarayları, bac veya tamga ile ödenen ücret ve vergilerin miktarını eserine kaydetmiştir (Turan, 2004: 50). Yazara göre Ayas'tan Erzurum'a girişte bir yük ticarî eşya için dokuz akçe, Erzurum'dan Tebriz'e çıkışta yine bir yük ticarî eşya için, bir akçe vergi ödenmiştir (Bedirhan, 2015: 36).

Erzurum, hayvan yetiştirmeye müsait otlaklara, verimli ve sulak bahçelere sahiptir (İbn Batuta, 2004: 418). Her devirde olduğu gibi hayvanlarını ve ürünlerini komşu ülkelere ihraç etmiştir. 1226 yılında bir kervana katılan bir tüccar Erzurum'dan Tebriz'e 20.000 koyun sevk etmiştir. Fakat Moğol istilasının güvenliği bozması nedeniyle bu kervan, yolda Oğuzların Yıva boyu tarafından yağmalanmış ve bütün malları ile 20.000 koyun da alınmıştır (Turan, 2004: 50-51).

Erzurum'a komşu ülkelerden ticaret yapmak amacıyla tüccarlar gelmiş hatta bunlardan birçoğu şehre yerleşmek amacıyla ticarî faaliyetlerde bulunmuşlardır. Nitekim İranlı tacir Şemseddin Ömer Kazvinî, Erzurum'a gelip yerleşmiştir. İranlı tacirin sahip olduğu inciler, kıymetli taşlarla süslenmiş kakma işleri Moğolların Anadolu'yu işgali esnasında Moğol hanına sunulmuştur (Turan, 2004: 48).

İbn Batuta, Akkoyunlu ve Karakoyunlu Türkmenleri arasındaki mücadelelerden bahsederken Erzurum'un harabeye döndüğünü aktarmıştır. Bu olayla şehrin vergi gelirleri 1340 yılında 22.000 dinara kadar düşmüştür (Bedirhan, 2015: 37).

2.2.6. Erzincan

Selçuklu Anadolu'sunun büyük kentlerinden biri olan Erzincan, Akdeniz, Karadeniz, İran, Kafkaslar ve Avrupa arasında, Türk, Ermeni, Arap ve Avrupalı tüccarların ticaret yaptıkları bir şehirdir. Önemli kervan yolları güzergâhında bulunduğu için bir ticaret merkezi konumunda olan Erzincan'ın nüfusu kalabalık, çarşıları muntazamdır. XIV. yüzyılın ilk yarısında Pegolotti, Erzincan'a girişte her yük için beş akçe, şehir içinde her yük için dokuz akçe, Erzincan'dan Tebriz'e çıkışta da her yük için üç akçe vergi verildiğini aktarmıştır (Bedirhan, 2015: 37).

De Clavijo, Selçuklu dönemi sonlarında kaleme aldığı Orta Asya seyahatinde, Erzincan ile ilgili olarak kent nüfusunun büyük bir kısmının Rum ve Ermenilerden oluştuğunu, kırsal alanlara Müslüman-Türklerin yerleştiğini kaydetmiştir (Özcan, 2006: 28). Pek çok yabancı tüccarın yerleştiği Erzincan'da Latinlere ait bir kilise ve Cordelier rahiplerine ait bir manastır vardır. Erzincan, dönem dönem doğal afetler ve savaşlarla tahrip olmuş, fakat İlhanlılar döneminde yeniden canlanmıştır. Nitekim Hamdullah Kazvîni, yıllık vergi gelirinin 330.000 dinar olduğunu kaydetmiştir. İlhanlı veziri ve ünlü tarihçi Reşideddin Fazlullah'a göre Erzincan, İlhanlı başkentine her yıl 200 top kemha, 10.000 arşın kadife, 10.000 arşın iskarlat kumaşın yanında 800 menn (batman) elma, 200 menn kayısı ve 600 menn armut göndermiştir (Bedirhan, 2015: 38).

2.2.7. Aksaray

II. İzzeddin Kılıç Arslan'ın 1155 yılında kurduğu Aksaray, Ankara, Kayseri ve Konya gibi kentleri Toroslara ve birbirine bağlayan önemli ticarî yollar güzergâhında olmasından ötürü kısa zamanda gelişmiştir (Bedirhan, 2015: 38-39). Anadolu'da ticarî faaliyetleri artırmak ve ticaret yollarının emniyetini sağlamak için II. İzzeddin Kılıç Arslan tarafından yaptırılan kervansarayların ilki olan Alay Han Aksaray'dadır (Turan, 2002: 233).

II. İzzeddin Kılıç Arslan kendisine askerî başkent olarak seçtiği Aksaray'ı 1170 yılında yeniden imar ederken kendisi için bir saray, askerleri için barınaklar yaptırmış, camiler, medreseler, çarşılar, zaviyeler ile Müslüman halkın gereksinimlerini karşılayacak binalar inşa ettirmiştir. Sultan, Azerbaycan'dan tacir, çiftçi, ilim ve sanat adamı getirterek şehre yerleştirmiştir. Bir ordugâh ve gaza üssü haline getirdiği Aksaray'da İslâm ruhunun bozulmaması için sur içine kötü insanlar ile Rum ve Ermenilerin girmesine izin verilmemiştir. Ayrıca II. İzzeddin Kılıç Arslan çok defa Aksaray'da oturduğu ve askerî seferlerine çoğunlukla buradan çıktığı için şehir, "Dar-ı Zafer", "Dar-ı Ribat" ve "Dar-ı Cihad" adları ile anılmıştır (Turan, 2002: 233).

Selçuklular devrindeki Aksaray'ın en meşhur ihraç ürünü olan koyun yününden yapılan beldeye has halıların, ticarî ve ihraç bedelleri o denli fazladır ki Mısır, Şam, Irak, Çin, Hindistan ve Türk ülkelerine satılmıştır. Hamdullah Kazvîni, şehrin yıllık vergi gelirinin 1340'larda 51.000 dinar olduğunu belirtmiştir (Bedirhan, 2015: 39).

2.2.8. Ahlat

Sökmenliler devrinde Ahlat, sanat, ticaret, ilim ve kültürü ile çok ileri şehirlerden olup Türk medeniyeti tarihinde önemli bir mevkie ulaşmıştır. Hatta bazı yazarlar, Ahlat'ın ticarî gelirlerin Mısır'ın gelirine denk olduğunu belirterek Ahlat ve çevresinin önemli bir yükselişe geçtiğini aktarmışlardır (Turan, 2004: 135). Ahlat şehri, tarihinin altın devrini XIII. yüzyılda Ahlatşahların payitahtı olduktan sonra yaşamıştır. Şehirde 300 hayvanı alabilecek büyüklükte ahırları olan kervansarayların varlığı bilinmektedir. Gayet zengin bir hayat süren Ahlatlı tacirler, Van Gölü'nde ve Karadeniz'de ticarî gemilere sahip olmuşlardır (Bedirhan, 2015: 39-40). Bu devirde çok mühim bir ilim, kültür ve ticaret kenti olan Ahlat, Şam büyüklüğünde gösterilmiştir. Gerçekten, XII. yüzyılda Ahlat, surları dışına genişlemiş, ticaret ve çarşıları büyümüş, Erzurum ve Meyyâfârikîn gibi büyük şehirleri de geçmiştir (Turan, 2004: 136). İlhanlı tabiiyet döneminde 51.500 dinar vergi gelirine ulaşan Ahlat, Selçukluların gerileme devrinde dahi bölgenin en büyük kentlerinden biri olmuştur (Özcan, 2006: 24)

Pek çok tüccarın uğrak yeri olan Ahlat şehrine Tebriz, Horasan ve Cürcan'dan tacirler gelmiştir (Bedirhan, 2015: 40-41). Sivas, Erzurum, Erzincan gibi Ahlat da askerî üs işlevinde, Anadolu'nun uluslararası ticaret yollarının kavşak noktalarında olmasına bağlı olarak sosyal, kültürel, ekonomik ve siyasal yönetim merkezi olma görevi üstlenmiştir. Doğu-batı uluslararası ticaret yolu üzerindeki konumundan dolayı uluslararası ticaret merkezi görevi gören ve İslâm halifeliğinin başkenti Bağdat ile yarışabilecek düzeye ulaşan Ahlat şehri, "Kubbetü'l İslâm" (İslâm'ın kubbesi) unvanı ile adlandırılmıştır (Özcan, 2006: 24). Bunun yanı sıra o dönemde birçok şehirde inşa edilen eserlerin Ahlatlı mimarlar tarafından yapılması

da bu şehrin büyük bir medeniyet merkezi olduğunu göstermektedir. Selçuklular ve onlara bağlı Ahlatşahlar, ilim, din, sanat ve tarikat adamlarını korumuş, ilmin ve kültürün gelişmesine aracılık etmiştir (Bedirhan, 2015: 41).

2.3. ANADOLU SELÇUKLU DEVLETİ'NDE BAZI TİCARÎ LİMANLAR

2.3.1. Antalya Limanı

Antalya Limanı, Bizans döneminin mühim limanlardan biri olmuştur. 1137 yılında Bizans gemileri bu limanı kullanmışlardır (Bedirhan, 2016b: 18). Antalya'nın 1216 yılında fethedilmesiyle Anadolu'ya Akdeniz'den bir kapı açılarak ithalat ve ihracatın güvenliği sağlanmıştır. Ticarî ve siyasî gayelerin bir olduğunun göstergesi olarak Antalya, Türk donanmasının üssü haline getirilmiştir. Antalya'nın fethi ile Akdeniz'e açılan Selçuklular, Mısır'dan ve Akdeniz'in başka yerlerinden gelen deniz yolunun önemli bir limanını da ele geçirmişlerdir (Çavuşdere, 2009: 57-58). I. Alâeddin Keykubâd, Antalya'da iken söylenen, "*Her ülkeden acele gemiler geliyor, elçiler deniz yoluyla gönderiliyordu.*" şiirin mısrası Antalya Limanı'ndaki gemi trafiğini iyi bir şekilde açıklamaktadır (İbn Bibi, 1996a: s. 373).

Antalya Limanı, Türkiye'nin iktisadî ve ticarî hayatında büyük rol oynamıştır. Çünkü burası, o devrin bir başka güçlü devleti Mısır'a açılan bir kapı durumundadır (Cahen, 2012: 67). Ayrıca Antalya Limanı, İtalya, Mısır ve İskenderiye olmak üzere çeşitli yerlerden gemiyle gelerek Anadolu'ya giren ve Konya, Kayseri, Sivas, Erzincan ve Erzurum gibi kentlere giden tüccarlar için mühim bir konumdadır (Bedirhan, 2016b: 18-19). Antalya, Mısır aracılığıyla gelen Hindistan, Mısır ve Yemen ürünlerinin antreposudur. Bunun yanında Anadolu mallarının ihraç iskelesi olduğu için birçok depoya sahip mühim bir liman şehri ve bölgenin en dinamik ticaret merkezidir. Bu duruma etki eden önemli bir faktör de şehirde Türklerin yanı sıra Rum, Yahudi ve Hıristiyan tacirlerin de ikamet ediyor olmasıdır (Çavuşdere, 2009: 67).

2.3.2. Alâiye (Alanya) Limanı

İbn Bibi'nin aktardığına göre eski adı Kalonoros olan Alâiye (İbn Bibi, 1996a: 255), I. Alâeddin Keykubâd tarafından 1221 yılında fethedilmiştir. Şehir, O'nun ismine binaen Alâiye olarak anılmaya başlanmıştır (Burgu, 2001: 115). Keykubâd'ın emriyle yapılan tersane, burayı deniz kuvvetlerinin ve ticaret donanmalarının Akdeniz'deki üslerinden biri haline getirmiştir. Bugün ayakta olan bu tersane, 57 x 40 m. ölçülerindedir. Kitabesinde tarih bulunmamakla beraber 1229 yılına işaret edilmektedir (Bedirhan, 2016b: 19). Bu tersane, gemi yapılan veya gemilerin kışın saklanması için bölmeleri olan bir yapı olmasının yanı sıra gemileri donatma ve bu donanımları imal etme özelliğine sahiptir. Selçuklular Alanya tersanesini inşa etmekle Doğu Akdeniz'de ticarî ve askerî hâkimiyeti ele geçirmeyi amaçlamışlardır. Bunların yanında Ege Denizi'nde bile ticarî faaliyetlerde bulunmayı ve devamlı Latin tehdidi altında bulunan Akdeniz kıyılarındaki donanma gemilerine, tersanenin kışın denizde kalmayan ve karada kışlayan gemilere barınak oluşturma özelliği ile imha saldırılarından korumayı hedeflemiştir. Bu durum bize Selçukluların denizciliğe verdikleri önemi açıkça göstermektedir (Çavuşdere, 2009: 58).

Alanya Limanı, Anadolu Selçuklularının Antalya ile Akdeniz ticaretine açılan önemli bir ithalat ve ihracat kapısıdır. Avrupalı ve Kuzey Afrikalı tüccarlar, çoğunlukla buradan Anadolu'ya giriş yapmışlardır, Konya yoluyla kuzeydeki Sinop ve Samsun limanlarından kuzey ülkelerine, karayoluyla da doğudaki ülkelere gitmişlerdir. 1289'da Cenevizli kaptan Benedetto Zaccaria, Kefe konsolosu Paolina Doria ile beraber Alâiye yakınlarında biber, şeker ve keten yüklü bir Mısır gemisine el koymuştur (Bedirhan, 2016b: 19). İbn Batuta, şehir halkının tümüyle Türkmen olduğunu belirtmiştir. İbn Batuta'nın kaydettiklerine göre Kahire, İskenderiye ve Suriye'den tacirler burada ticaret yapmaktadırlar. Buradan İskenderiye, Dimyat ve diğer Mısır limanlarına kereste gönderilmektedir (İbn Batuta, 2004: 402). Güney Anadolu'da, Antalya'dan sonra Mısır, Kıbrıs, Rodos ve başka ülkelere ticarî faaliyetlerde bulunan en canlı liman, Alâiye Limanı'dır. Üstelik Mısırlı ve Suriyeli tacirler Alâiye ve Antalya güzergâhından Anadolu'yu aşp Karadeniz limanlarına geçmişlerdir (Bedirhan, 2016b: 20).

2.3.3. Sinop Limanı

Sinop Limanı ile karşısında bulunan Suğdak arasında yoğun bir ticarî faaliyet vardır. Bu liman, başta Amasya olmak üzere Anadolu kentlerine girmek için kullanılan ve Karadeniz'e açılan bir kapı durumundadır (Cahen, 2012: 65). Anadolu ve Mezopotamya ülkelerinden gelen tüccarlar, Sinop Limanı'ndan Karadeniz'e açılıp sonrasında Suğdak, Deşt-i Kıpçak, Türkistan ve Rusya ile kuzey ülkelerine dek ulaşmışlar, kuzeyli tüccarlar da ters yönde yol almışlardır. Kuzeyli tacirler, köle, cariyeye, kürk ile sincap ve samur derileri getirmişler, güneyliler ise keten ve pamuklu kumaşlar, ipek mendiller ile baharat götürmüşlerdir (Bedirhan, 2016b: 19).

Akdeniz sahillerindeki Antalya ve Alâiye limanları ile Karadeniz sahillerindeki Sinop Limanı, milletlerarası ticaret merkezleridir. Söz konusu limanlar, sahip oldukları tersaneleri ve zengin orman varlığına bağlı olarak orman ürünleri, özellikle kereste ihracatı ve askerî-ticarî amaçlı gemi üretim faaliyetleriyle önemli merkezlerdir. Bu özelliklerinin yanı sıra denizaşırı fetihler için askerî deniz üssü görevine sahip liman şehirleridir (Özcan, 2006: 36).

2.3.4. Suğdak Limanı

I. Alâeddin Keykubâd'ın emriyle Karadeniz'in en önemli ticaret merkezlerinden olan Suğdak, 1225 yılında Selçuklu Devleti'ne tâbi olmuştur. Suğdak, Türk, Arap ve Rus tüccarların ana uğrak merkezidir. Her türlü geminin demir atmasına uygun limanı, buradaki deniz ticaretini kolaylaştırmaktadır. Kuzeyin deri ve kürkleri, Asya içlerinden getirilen pamuklu ve ipekli kumaşlar, baharat, hatta Anadolu'da üretilen tiftik keçisinin yünü, Kefe'de veya Suğdak'ta pazarlanmaktadır. Türkiye ile Karadeniz'in kuzeyi arasındaki ticaret ağını 1253 yılında Guillaume de Rubrouck şöyle anlatmıştır: “*Sinop karşısında bulunan bir liman şehri Suğdak'a Türk tüccarları geldiği gibi kuzeyden Anadolu'ya giden ya da içinden geçen bütün tüccarlar uğrar. Tacirler bu pazara kakım, sincap ve başka kürkler, deriler, baharat, pamuklu ve ipekli kumaşlar getirirler.*” (Polat, 2002: 575).

2.3.5. Ayas (Yumurtalık) Limanı

Avrupalı tacirlerin Türkiye, İran ve Asya ülkelerine gidişlerinde kullandıkları, Akdeniz'den Türkiye'ye açılan kapılardan biri de Ayas (Yumurtalık) Limanı'dır. Bu liman, bilhassa Moğollar zamanında Antalya Limanı'na rakip olmuştur. Bu yol önce Kilikya Ermeni Krallığı'ndan, sonra Konya, Kayseri, Sivas, Erzincan ve Erzurum gibi Anadolu kentlerinden geçerek o devirdeki milletlerarası ticaret yolu olan İpek Yolu'na bağlanmıştır (Turan, 1999: 96). Pegolotti'ye göre XIV. yüzyılın ilk yarısında Ayas'tan Kilikya Ermeni Krallığı'na girişte her yük için 41 akçe vergi ve koruma ücreti verilmektedir (Bedirhan, 2016b: 20).

Marko Polo'nun naklettiklerine göre önemli bir ticaret merkezi olan Ayas, dış ülkelere açılan büyük bir pazardır. Önemli ve büyük bir liman olduğundan buraya Cenevizli, Venedikli ve Avrupa ülkelerinden tüccarlar gelmektedir. Bu liman doğu memleketlerine gitmek isteyenlerin ilk uğrak yeri olmuştur (Marko Polo, 1979: 20). Deniz yoluyla Avrupa'dan Ayas Limanı'na gelen tüccarlar, Sivas ve Erzincan güzergâhından Karadeniz'e ya da Tebriz'e, oradan Türkistan ve Hindistan'a dek ulaşmışlardır. Bu yoğun ticaret nedeniyle Pegolotti, Ayas Limanı'nda kullanılan ölçülere ilişkin bir liste hazırlamış ve bunları başka ülkelerdeki ölçülerle kıyaslamıştır. Buna göre 75 Ayas rıtlı 100 Sivas rıtlına denktir (Bedirhan, 2016b: 20).

2.3.6. Diğer Limanlar

Türkiye'nin Güney sahillerindeki Antalya, Alanya, Ayas limanlarının Selçuklu hâkimiyetine alınması, Akdeniz ile ilişkileri düzene koyarken Türkiye'nin yalnız ithalat-ihracatı değil uluslararası kervan yolları ve ticaretin gelişmesi için kuzey sahillerindeki Sinop ve Samsun limanları da Selçuklu egemenliğine girmiştir (Turan, 2002: 303). Samsun Limanı, Sinop Limanı gibi Türkiye'nin Kırım'a ulaşmada kullandığı mühim bir kapıdır.

Selçuklulara tâbi Trabzon Rum Devleti'nin merkezi Trabzon'da birçok pazarın kurulduğu, önemli bir değişim ve İstanbul için transit ticaret merkezi olduğu

bilinmektedir. Türkiye’de üretilen ürünler, kıymetli taşlar, keten, yün ve özellikle Şebinkarahisar şapı, İstanbul’a ve başka memleketlere bu liman yoluyla gönderilmiştir. Trabzon, Kafkasya ve İran için de önemli bir kapı durumundadır. Pek çok Müslüman ve Hıristiyan tüccar buraya gelmiş, mallarını satma ve başka ülkelere aktarma olanağı elde etmiştir. Bu nedenle Trabzon Limanı, öncelikle bir antrepo işlevi üstlenmiştir (Bedirhan, 2016: 21). İran, Azerbaycan ve Ermenistan’dan gelen kervanlar Erzurum yoluyla Trabzon’a gitmişler bu limandan mallarını gemiye yükleyip Konstantinopolis’e ulaşmışlardır (Cahen, 2012: 124).

Silifke dolaylarındaki Korykos (Kızkalesi) Limanı, Ayas Limanı’na nazaran daha etkisiz bir iskeledir. Fakat Selçukluların, Moğolların hâkimiyetine girdiği dönemde ehemmiyetini gitgide artırmıştır. Bu liman, Cenevizlilerin ve Kıbrıs’ta kolonileri olan diğer tüccar milletlerin Konya’ya ulaşmakta kullandıkları bir kapıdır (Bedirhan, 2016b: 21).

2.4. ANADOLU SELÇUKLU DEVLETİ’NDE BAZI TİCARÎ PAZARLAR VE ÇARŞILAR

Kırsal alanda yaşayan yarı-göçebe ve göçerlerin ihtiyaçları, pazarlardan karşılanmaktadır. Bu pazarları hafta pazarları, ay pazarları, yıl pazarları olmak üzere üç grupta toplayabiliriz.

Hafta Pazarları: Nüfusu artması dolayısıyla ihtiyaçların da arttığı kırsal köylerde pazarlar her hafta belli bir günde, genellikle cuma günü kurulmaktadır. Çevredeki Türk-Müslüman halk, yöredeki merkeze hem cuma namazını kılmak hem de ihtiyaçlarını karşılamak için gelmektedir. Gayrimüslim halk için kurulan pazarlar ise cuma günü haricinde tercihen çarşamba günü kurulmaktadır.

Ay Pazarı: Yılın iki mevsiminde kurulan panayırlara, altı-ay pazarı denilmektedir.

Yıl Pazarları: Senede belli bir dönemde, ulaşım ve diğer olanakları uygun bir bölgede kurulan pazarlardır. Bu pazarlar, hayvansal ya da tarımsal üretimin yapıldığı

zamanlarda kurulmaktadır. Yıl pazarı, Selçuklu Anadolu'sunun en mühim kırsal alan ekonomik hareketidir. Bu pazarların en önemlisi Yabanlu Pazarı'dır (Baykara, 2002: 360-361).

XII. yüzyılda Selçuklu Türkiye'sindeki şehirler, önceleri pazar yeri gibi bir tüketim merkezi iken yeni Türk yerleşmeleri ile Selçuklu kentleri üretim faaliyetlerini de kapsayan çok yönlü bir ekonomik yapıya kavuşmuştur (Baykara, 2002: 362). Selçuklu Anadolu'sunda başkent Konya'da 31, Kırşehir'de 20, Sivas'ta 19, Kayseri'de 11, Tokat'ta beş, Akşehir ve Amasya'da üçer tane çarşının var olduğu bilinmektedir (Özcan, 2006: 29).

2.4.1. Yabanlu Pazarı

Milletlerarası ticaretin gelişmesi Anadolu'da bazı uluslararası pazarların (panayır-foire) oluşmasına imkân vermiştir. Osman Turan'a göre bu pazarlar genellikle şehirlerin uzağında, yabanda kurulduğu için "yabanlu(ğ)" adını almıştır (Turan, 2009b: 364). Ancak Faruk Sümer'e göre Yabanlu, "yabancıların katıldığı pazar" anlamına gelmektedir (Sümer, 1985: 16).

Yabanlu Pazarı'nın kurulduğu yere ilk dikkat çeken tarihçi Osman Turan'dır. O, Yabanlu Pazarı'nın Kayseri-Elbistan arasında, Karahisar ovasında kurulduğuna dair bilgi vermiştir (Turan, 2009b: 364). Faruk Sümer ise Yabanlu Pazarı'nın Pazar Ören'de kurulduğunu belirtmiştir (Sümer, 1985: 22).

Yabanlu Pazarı, Güney Rusya ve Kırım'dan gelen köle, cariyeye, kürk ve derilerin, Kıbrıs, Suriye, Hindistan, Çin, el-Cezire, Bizans ve Venedik gibi değişik memleketlerden gelen atlas, diba, saklâtûn gibi değerli kumaş ve baharatların, Anadolu'da Germiyan bölgesinde yetiştirilen kaliteli cins Türkmen at ve katırlarının mübadele merkezidir. Yine Erzincan'da üretilen kumaşların, bakır ve pirinçten yapılmış üç ayaklı şamdanların Yabanlu Pazarı'nda çok fazla rağbet gördüğü bilinmektedir (Bedirhan, 2016b: 22).

İlkbaharda bütün ülkelerden pek çok tüccar, Yabanlu Pazarı'na gelip orada yer tutmak için büyük çaba sarf etmektedir. Burada alışveriş üç-dört ay sürmektedir (Sümer, 1985: 14-15). Arap, Acem, Tatar, Yahudi ve Latin birçok tacirin Yabanlu Pazarı'nda ticaret yaptıklarına dair kayıtlar, Selçuklu devrinde Yabanlu Pazarı'nın uluslararası işlevini ortaya koymaktadır (Bedirhan, 2016b: 22).

Faruk Sümer'e göre Selçuklular zamanında Anadolu'da ve İslâm dünyasının herhangi bir yerinde böyle uluslararası bir pazar yoktur. Bu kuşkusuz Anadolu'nun jeopolitik konumu ile ilgilidir. Batılı tacirler Kıbrıs üzerinden, Kuzeyleli tacirler ise Suğdak ve Sinop Limanlarını kullanarak Sivas yolu ile Yabanlu Pazarı'na ulaşmışlardır. Ayrıca burada Selçuklu sultanlarının izledikleri ekonomik politika da Yabanlu Pazarı'nın milletlerarası bir pazar olmasında önemli bir etkidir (Sümer, 1985: 23-24).

2.4.2. Koçhisar (Kızıltepe-Düneyser) Pazarı

Şehirlerin meydana gelmesinde pazarların katkısı çok büyüktür. Nitekim bu büyük ticaret ve kalabalık dolayısıyla burada hanlar, dükkânlar açılarak bu pazar yerleri şehir haline gelmiştir. Mardin'in güneyinde kurulan Koçhisar (Dunaysir, Kızıltepe) Pazarı da uluslararası bir pazar yeri olarak canlanmıştır (Turan, 2009b: 364). Buraya Suriye, Diyarbakır ve Sultan I. İzzeddin Mesûd'a ait Rum'dan tüccarlar gelip toplanmış ve alışveriş yapmışlardır. Artuklular döneminde burada hanlar, hamamlar, çarşılar, funduklar ve medreseler inşa olunmuştur. Bu sebeplerle Koçhisar'ın vergileri ve gelirleri gittikçe yükselmiştir (Turan, 2004: 225).

2.4.3. Diğer Pazarlar

Canlı ticareti nedeniyle açılan han ve dükkânlar sayesinde nüfusu artarak şehir haline dönüşen pazarlardan bir diğeri de Kırşehir-Kayseri yolunda kurulan Ziyaret Pazarı'dır (Polat, 2002: 577). Kırşehir Selçuklu valisi burada bir bezzazlar hanı yaptırmıştır. Günümüzde var olmayan bu kasabanın vergileri yıllık 14.000 dinar

tutmaktadır. Bugünkü Ilgın (Âb-1 Germ) kasabasının bulunduğu bölgede de bir zamanlar Yılgın Pazarı kurulmuştur. Amasya-Tokat arasında pazar günleri kurulan Âzine Pazarı ve Germiyan'da Alameddin Pazarı da devrin ünlü pazarları arasındadır.

Büyük çaplı pazarların haricinde kentlerin etrafında haftanın belli günlerinde küçük pazarlar kurulmuştur. Ayrıca kentlerin giriş kapılarında da pazarlar kurulmuştur. Bunlar, Türkmenlerin hayvansal ürünlerini sattıkları ve mamul madde aldıkları pazarlardır. Bu nedenle buralara Türkmen Pazarı (Sükût-terakime) denilmiştir. Kırşehir'de, Halep'te, Musul'da ünlü Türkmen pazarları vardır. Devletin vergilerine ilişkin emir ve yasakları bazen buradaki cami duvarlarına yazılmıştır (Turan, 2009b: 364-365).

2.5. ANADOLU SELÇUKLU DEVLETİ'NİN EKONOMİK ZENGİNLİĞİ

Tarihin her devrinde milletlerarası ticaret yollarının güzergâhında bulunan Anadolu, bu önemini Selçuklular zamanında da korumuştur. Bu dönemde Çin'den başlayarak Türkistan ve İran üzerinden, Erzurum, Erzincan, Sivas, Kayseri, Konya yoluyla Antalya'ya dek uzanan meşhur İpek Yolu'nun en batı kolunu Anadolu oluşturmaktadır. Bundan başka kuzeyin Rus-Alan ve Alman kentleri ile güneyin Bağdat, Şam, Halep ve Musul şehirleri arasındaki ticarete, Selçuklu ülkesi bir konaklama ve buluşma yeri olmuştur. Bununla beraber Avrupa üzerinden Balkanlara oradan da İstanbul, Eskişehir, Afyon, Konya, Antakya ve Halep'e kadar uzanan tarihî yolun mühim bir bölümü, Anadolu sınırları içindedir. Türkiye Selçukluları, Anadolu'nun bu stratejik öneminden istifade ederek zengin ve refah bir konuma erişmişlerdir (Erdem, 2003: 60-61). El-Ömerî ise bu zenginliği Türkiye'de ticaretin genişliği, gümrüklerin azlığı, üretimin bolluğu, mera ve hayvanların çokluğu ve ülkenin denizlerle çevrili bulunması ile açıklamaktadır (Turan, 2009b: 359).

Selçuklu sultanlarının askerî seferlerini ekonomik hedeflere göre belirlemesi ve sultanların bilinçli bir ekonomik politika takip etmeleri, bu ülkeden geçen uluslararası ticaret yollarının güvenliğinin sağlanması için tüm önlemlerin alınması, hem deniz hem de kara ticaretinin gelişmesini sağlamıştır. Bunun sonucu olarak

Anadolu, sosyal refah ve bayındırlık bakımından büyük bir gelişmeye sahne olmuş ve bütün dünyanın ilgisini üzerine çeken bir ülke olmuştur (Ersan, 2010: 26).

XII. ve XIII. yüzyılda önce siyasî istikrara hemen ardından ekonomik refaha kavuşan ülkenin ulaştığı bu zenginlik hakkında devrin yazarları çeşitli bilgiler vermişlerdir. Örneğin, II. Rükneddin Süleymanşah, Selçuklu tahtını ele geçirmek için Konya'yı kuşattığında şehrin ileri gelenleri I. Gıyâseddin Keyhüsrev'in elçisi olarak II. Rükneddin Süleymanşah'a giderek kuşatmayı bırakıp Konya'yı terk etmesi karşılığında kendisine "na'l-baha" (sefer masrafı) olarak 500.000 gümüş nakit para, her renkten 300 istanbulî atlas kumaş, 200 boy altın işlemeli elbise (zerbaft), her renkten 3.000 gez²³ çuha, her türden 10.000 arşın keten, 200 katır, 300 at 2.000 sığır, 300 deve, 10.000 koyunu üç taksitte ödeyeceklerini söylemişlerdir (İbn Bibi, 1996a: 52).

I. İzzeddin Keykâvus'un düğünü, dönemin görkemini gösterirken Melikşah zamanındaki düğünleri hatırlamaktadır (Turan, 2009b: 365). Erzincan meliki Mengüçükoğlu Fahreddin Behramşah'ın oğlu Davudşah'ın kızını, yarısı peşin yarısı sonra ödenmek üzere, 100.000 kızıl altın dinar mehirle kendisine nikâhlamıştır (İbn Bibi, 1996a: 196). Gelinin elbiselerini hazırlamak için ülkenin her yerinden getirilen sanatkârlar ve terziler üç ay çalışmışlardır (İbn Bibi, 1996a: 194). Sultan, düğüne katılan ümeraya, âlimlere ve diğer ileri gelenlere, içlerinde 1000, 500, 250, 100 ve 50'şer miskallik²⁴ altınlar bulunan tabaklar sunulmasını emretmiştir (İbn Bibi, 1996a: 195). Böylece âlimler, beyler ve hatunlar ile gelinin altın, mücevher, gümüş eşyası, altın işlemeli elbiseleri ile katarın Sivas'tan Erzincan'a varmasıyla düğün başlamıştır (İbn Bibi, 1996a: 197). Behramşah, gelenlere 300 hil'at ve 300.000 sultanî dinarı dağıtmıştır. Sonrasında gelin, alayla ve çeyiziyle beraber Sivas'a yaklaşınca sultan şehrin süslenmesini emretmiştir (İbn Bibi, 1996a: 198). Bir hafta süren düğün, müzik, yemek ve eğlencelerle geçmiştir. Sultan, hazineden 500 hil'at 700.000 dirhem gümüş akçe, 400 at ve katır ile elbiseler dağıtmıştır (İbn Bibi, 1996a: 200). II. Gıyâseddin Keyhüsrev'in Halep Eyyûbi melikesi Gaziye Hatun ile ve kendi kız

²³Farsça'da arşın, endaze denilmektedir. Bkz: Pakalın, 1993b: 664.; 1 gez=1 arşın=68, 76, 95 cm. olabilmektedir. Bkz: Hinz: 1990: 76.

²⁴Anadolu'da miskalin ağırlığı 17-25 Mısır kırat kadardır. Yani Mısır miskali 4,48 g ve bir kırat 0,195 g olduğuna göre 4,81 g'dir. Bkz: Hinz, 1990: 6.; 20 kırat, yani orta büyüklükte 100 arpa ağırlığındadır. Bkz: Pakalın, 1993c: 546.

kardeşinin Halep hükümdarı ile evlenmeleri de aynı ihtişamla olmuştur. 1237 yılında gerçekleşen bu nikâhlarda her birinin çeyizi için 50.000 dinar harcanmıştır. Kayseri sarayı, daha önce görülmemiş altın, gümüş ve eşya ile donatılmıştır. Sadece gelin alayının başında duran, tarihçi İbn'ül-Adîm'in saçtığı para 1.000 dinar miktarındadır (Turan, 2009b: 366).

Ülkenin zenginliği hakkında fikir veren önemli bir gösterge de gerek sultanların ve gerekse devletin ileri gelenlerinin çeşitli sebeplerle başkalarına verdikleri hediyeler ile bunların miktar ve niteliğidir. Bu konuda birkaç örnek verilebilir: II. Rükneddin Süleymanşah, Zahiruddin Faryabî'ye, kendisi için yazdığı bir kasideye karşılık, 2.000 sultanî dinar, 10 at, 10 katır, 12 hörgüçlü deve, beş köle, beş Rum cariye, altın işlemeli atlas, kutnî, attabî, iskarlat kumaşlardan yapılmış elbiseler hediye etmiştir (İbn Bibi, 1996a: 82). Diğer yandan Malatya meliki Muizeddin, I. Gıyâseddin Keyhüsrev'e 5.000 dinar değerinde bir gerdanlık hediye etmiştir (İbn Bibi, 1996a: 61). I. İzzeddin Keykâvus Kayseri'de I. Alâeddin Keykubâd ve müttefikleri tarafından kuşatıldığında Celâleddin Kayser, müttefikleri birbirinden ayırmak için, I. İzzeddin Keykâvus'un kız kardeşine ait 12.000 Mısır altını değerindeki bir baş sargısını Ermeni tekfuru II. Leon'a "na'l-baha" olarak vermiştir (İbn Bibi, 1996a: 136-137). I. İzzeddin Keykâvus, Konya tahtına oturduğunda Konya ahali kendisine 100.000 dirhem (gümüş), 5.000 dinar (kıızıl altın) işlemeli elbise, her cins ve renk kumaştan 50 kat elbise, her renkten 150 top tam boy atlas kumaş, 30 at, 20 katır, 50 hörgüçlü deve hediye etmiştir (İbn Bibi, 1996a: 140). I. İzzeddin Keykâvus, babasının cenaze merasiminden sonra 30.000 dinarı fakirlere ve tekkelere bağışlamıştır (İbn Bibi, 1996a: 154). I. Alâeddin Keykubâd, Abbasî halifesi Mustansır Billah'ın elçisi olarak 1236 yılında Konya'ya gelen Muhyiddin İbn'ül Cevzî'ye 50.000 sultanî akçe, 100 kat kıymetli elbise, beş rahvan katır, beş Rum köle, 30.000 dirhem gümüş hediye etmiştir (İbn Bibi, 1996a: 279). Yine I. Alâeddin Keykubâd, Erzincan meliki Mengüçükoğlu Fahreddin Behramşah'ın oğlu Davudşah'a 10.000 dinar, 2.000 koyun, 2.000 yük buğday, 5.000 yük arpa, 200 yük şarap, mum, şeker ve 20.000 akçeden oluşan hediyeler vermiştir (İbn Bibi, 1996a: 359).

Sultanların ve ümeranın sahip olduğu büyük servetler, ülkenin kavuştuğu maddî refahın bir neticesidir. Devlet adamlarının maaşları ve ikta gelirleri onlara zengin bir yaşam sağlamıştır. Vezir Sahib Ata Fahreddin Ali'nin muazzam bir serveti vardır. Kendisine, çocuklarına ve kendisine bağlı kişilere ait iktalar hariç, günlük geliri 7.000 dirhem civarındadır. Sahib Ata Fahreddin Ali, 1285 yılında Afyon'daki kendi hazinesinden 400.000 dirhem parayı Moğol şehzadesi Geyhatu'ya göndermiştir (Turan, 2009b: 367).

Simon de Saint Quentin, Türkiye Sultanı'nın zenginliğinden bahsederken sultanî altınların, gümüşten yapılmış ve her birinin içinde 10.000 altın bulunan 10.000 kapta tutulduğunu, gümüş madenlerinde çalışan işçilere günlük 3.000 sultanî altın ödendiğini, Sultan'ın bir yılda madenlerden 200.000, sabun ve at ticaretinden 120.000, deniz yoluyla yapılan ticaretten günlük 1.000 sultanî altın aldığını, ayrıca Alanya Kalesi'ndeki hazinenin altın ve mücevherle dolu olduğunu nakletmiştir (Turan, 2009b: 369-370). Joinville, hatıralarında 1248-1249 yılları ile ilgili olarak Konya Sultanı'nın Müslüman hükümdarların en zengini olduğunu, altınları eritip küplere döktürdüğünü, Ermeni ve Fransa krallarına pahalı ve büyük çadırları hediye olarak gönderdiğini anlatmıştır (Turan, 2009b: 370). İbn Bibi ise II. İzzeddin Keykâvus'un Antalya'da bulduğu bir hazineden 100.000 Alaî dirhem ile 10.000 dinar para çıktığını rivayet etmiştir (İbn Bibi, 1996b: 149). Fransa kralı IX. Louis, hatıratında 1248 senesi olaylarını anlatırken Anadolu Selçuklularının o dönemdeki ihtişamı ve gücü karşısındaki hayranlığını gizleyememiştir. 1255 yılında Anadolu'dan geçen Guillaume de Rubrouck ise Konya'da ticaret yapan Venedik ve Cenevizli iki tüccarın varlığından bahsetmiştir. Moğollar'ın Çin'den Anadolu'ya dek uzanan ipek yolunun emniyetini sağlamaları yol güzergâhındaki ticarî faaliyetleri yeniden canlandırmış, olumlu etkileri de Selçuklu memleketine yansımıştır. Bu devirde genellikle Latinlerin kullandığı ve Akdeniz kıyısındaki Ayas'tan başlayıp Sivas, Erzincan, Erzurum üzerinden Tebriz'e giden yol, büyük ehemmiyet kazanmıştır. Bu yol güzergâhındaki Anadolu kentleri, sanki altın çağlarını yaşamışlar ve Moğollar buraları dinî ve kültürel eserlerle donatmışlardır (Erdem, 2003: 61).

Selçuklu Anadolu'sunun ekonomik zenginliğine kanıt olan en sağlam delil devletin vergilerine ait rakamlardır. Hamdullah Kazvîni'ye göre Selçuklular

zamanında Anadolu vilayetleri vergi toplamı 15.000.000 dinar, Doğu Anadolu ve Musul vilayeti 10.000.000 dinar, Ahlat bölgesi 2.000.000 dinardır. Fakat Moğol istilasından sonra tahribat ve ekonomik çöküş nedeniyle bu rakamlar sırasıyla 3.300.000, 1.900.000 ve 390.000 dinara düşmüştür (Turan, 2009b: 371). Buna karşılık XIV. yüzyıl başlarında İngiltere'nin bütçesi 4.000.000 frank, Fransa'nın bütçesi ise 3.000.000 franktır (Turan, 2009b: 372).

Anadolu Selçuklu Devleti'nin ekonomik gücü ve zenginliği ile ilgili verilenlerden biri de tâbi olunan İlhanlılara verilen hediyeler ve ödenen vergilerdir. Bedreddin Aynî'nin kaydına göre Anadolu Selçukluları, Köseadağ yenilgisinden sonra yapılan anlaşma gereği, İlhanlılara yıllık 360.000 dirhem gümüş para, 10.000 koyun, 1.000 sığır, 1.000 deveyi vergi olarak vermiştir. Baycu'nun maiyetinden birinin, belirlenen miktarın çok az olduğunu, bu verginin Türkiye'deki yalnızca bir köyden temin edilebileceğini söylediği, buna mukabil Baycu'nun, "*Şimdilik bu kadar takarrür etsin, arkası da gelir.*" demesi Selçuklu Türkiye'sinin zenginliği hakkında önemli bir ipucu vermektedir (Turan, 2002: 445-446).

Selçuklu Türkiye'sinde, bütün tahribata rağmen günümüze kadar gelen eserler de bu zenginliğin sebebinin açıklanmaktadır. Anadolu'nun bu dönem Avrupa kaynaklarında servetler diyarı olarak anılması, Anadolu'nun ve Ortaçağ Avrupa'sının içinde bulunduğu geri şartlarla ilgilidir (Turan, 2009b: 369).

2.6. ANADOLU SELÇUKLU DEVLETİ'NDE TİCARETİN GERİLEMESİ

Anadolu Selçuklu Devleti'nde ticaretin durma noktasına gelmesinde devletin içinde bulunduğu siyasî bunalımın büyük rolü vardır. Selçuklular en parlak devrini I. Alâeddin Keykubâd'ın saltanatı zamanında yaşamıştır. O'nun ölümünden sonra Selçuklularda gerileme başlamış ve sonrasında devlet yıkılış devresine girmiştir. Bu durumu devrin tarihçisi İbn Bibi, "*Karıklık, düzensizlik, istikrarsızlık, belirsizlik ve sıkıntı hâkim oldu ve ülkenin düzeni alt üst oldu.*" diyerek özetlemektedir (İbn Bibi, 1996a: 457). Cengiz Han'ın Doğu İslâm dünyasını istila ettiği sırada Anadolu

Selçuklu Devleti'nin başında yeni tahta çıkmış olan I. Alâeddin Keykubâd bulunmaktadır. Orta ve Yakın Doğu Türk-İslâm devletlerinin hükümdarları arasında, kendisine uzak olmasına rağmen Moğol istilasına karşı zamanında önlem alabilen tek Sultan, I. Alâeddin Keykubâd olmuştur. O, Moğol tehlikesine karşı devletin önemli yerlerindeki sistemleri güçlendirmiş, siyasî bütünlüğü sağlamış, doğudaki siyasî güçlerle ittifaka girmiş ve siyasî yalnızlıktan kurtulma faaliyeti yürütmüştür (Koca, 2011c: 346). Ahmed Eflâkî, I. Alâeddin Keykubâd dönemi ile ondan sonraki devirler arasındaki farkı güzel bir biçimde tasvir etmektedir. Bu rivayete göre Baha Veled, I. Alâeddin Keykubâd'ın gördüğü rüyayı, O'nun zamanında insanların bolluk içinde yaşayacağı ve sonrasında ise alçak ve hırslı insanların önder olacağını, Moğol istilasının bütün düzeni değiştireceği, şeklinde tabir etmiştir (Ahmed Eflâkî, 1973: 135).

I. Alâeddin Keykubâd'dan sonra hanedan üyelerinin ve ümeranın nüfuz mücadeleleri ve entrikaları iktisadî ve ticarî faaliyetleri olumsuz etkilemiştir. Mesela 1254 yılında II. İzzeddin Keykâvus ve IV. Rükneddin Kılıç Arslan arasındaki taht kavgaları esnasında IV. Rükneddin Kılıç Arslan'ın Kayseri'de hâkimiyetini ilan etmesi üzerine II. İzzeddin Keykâvus'un veziri İzzeddin Muhammed, ücretli askerler toplamıştır. Gereksiz bir savaş için devletin hazinesinden harcanan para devlet ekonomisini zarara uğratmaktan başka bir anlam ifade etmemektedir (Ersan, 2010: 127). Yine II. İzzeddin Keykâvus Selçuklu ordusunun Baycu Noyan karşısında yenilmesi üzerine hazinede bulunan altın, para, mücevher, kumaş, hayvan ne var ise alıp Antalya'ya kaçmıştır. Nitekim Selçuklu tahtına oturan IV. Rükneddin Kılıç Arslan kardeşi II. İzzeddin Keykâvus'a yazdığı bir mektupta hazineyi boş bulup kardeşinden şikâyet etmiştir (Turan, 1958: 64).

Anadolu Selçuklu Devleti'nde I. Alâeddin Keykubâd'dan sonra yönetimde bulunanların büyük bir kısmının tutum ve davranışları, ülke ekonomisinin kötüye gitmesine neden olmuştur. Celâleddin Karatay'ın vezirlik makamını teklif ettiği Kadı Necmeddin Nahcevanî, devletin müşkül durumundan dolayı maaşları azaltacağını, kendisine de yıllık 720 dirhem maaşın yeteceğini bildirmiştir. Adı geçen kişi, Memleketin yalnızca para ve adamlarla korunacağını, devlet adamlarının düşmana direnecek kuvvetleri olmadığına göre hazinenin boşa harcanmaması ve memleketin

kalıcılığının teminatı olan İlhanlıların kazanılması gerektiğini (İbn Bibi, 1996b: 126) söylemesi üzerine diğer mevki sahiplerinin bu duruma tepki göstermesi ülke ekonomisine şekil verenlerin anlayışlarını ortaya koymasından önemlidir (Ersan, 2010: 126).

Diğer taraftan Selçuklu sarayının eğlence hayatındaki gereksiz harcamaların arttığı gözlemlenir. Sultan II. İzzeddin Keykâvus, Kayseri'ye geldiğinde I. Alâeddin Keykubâd'ın Amid kumandanı Şemseddin Altun Aba, vergilerin sorumsuzca harcanmasına ve israf edilmesine karşı çıkmış, Sultan'ı gereksiz yere düzenlediği eğlenceler konusunda uyarmış ve devlet işleriyle meşgul olmasını söylemiştir (İbn Bibi, 1996b: 134).

Moğolların önünden kaçan kalabalık halk kitleleri Selçuklu Anadolu'suna gelerek nüfusun artmasına neden olmuştur. I. Alâeddin Keykubâd bu Türkmenleri ülkenin uygun bölgelerine yerleştirerek devlete sorun olmalarına izin vermemiştir. Fakat I. Alâeddin Keykubâd'dan sonra bu göçlerin neden olduğu sorunlara devletin idarî mekanizması çözüm üretememiş ve Türkmen ayaklanmaları yaşanmıştır. Bu durumun Anadolu'da meydana getirdiği güven bunalımı, ticaretin akışına önemli ölçüde ket vurmuştur (Ersan, 2010: 125). 1239 yılında Babaî isyanı ile başlayıp Köseadağ yenilgisinden sonra artarak devam eden Türkmen ayaklanmaları üretimi ve ticareti aksatmıştır. 1275 yılından sonra Anadolu'da yaşanan Hatiroğlu Şerafeddin İsyanı, Selçuklu devlet adamlarının Abaka Han'ın huzuruna gitmeleri, Sultan Baybars'ın Elbistan'da İlhanlı ordusunu mağlup edip Kayseri'ye gelmesi, Muineddin Pervane'nin idamı, Türkmenlerin Konya'yı ele geçirip Alâeddin Siyavuş'u Selçuklu tahtına oturtmaları ve Kızıl Hamid İsyanı iktisadî açıdan önemli sıkıntılara yol açmıştır (Ersan, 2010: 126-127).

Köseadağ'daki zaferlerinin ardından Anadolu'da hâkimiyetlerini ilan eden İlhanlılar, doğrudan el koyma yoluyla Anadolu'nun artı üretimine sahip olmuşlardır. Köseadağ Savaşı sonucu yapılan bir anlaşmaya göre Selçuklular, yıllık 360.000 dinar para ile belirli bir sayıda at, koyun, köle ve değerli malları İlhanlılara ödemiş ve Moğol elçilerinin giderleri de Selçuklular tarafından karşılanmıştır. Fakat devlet içinde emirler arasındaki çekişmeler, Moğollardan önce memleketi iktisadî ve siyasî yönden zarara uğratmıştır. Aslında devlet çok cüzî bir miktar olan yıllık vergiyi

İlhanlılara ödeyemeyecek duruma gelince Baycu Noyan, sık sık elçiler göndererek borçların ödenmesini istemiştir. Önceki vergi borçları üzerine elçilerin afakî masrafları da eklenince devlet hazinesi batmıştır. Devletin hazinesinde para olmadığı için zengin devlet adamları giderleri karşılamış, buna karşılık bir il veya mülkü ikta olarak elde etmişlerdir (Erdem, 2003: 50). Hülagü Han döneminde ise kendilerine sadık olmasını yanında alacaklarını tahsil edebileceklerine inandıkları Pervane Muineddin Anadolu'ya genel vali olarak atanmıştır. Pervane, idarenin başına geçtikten sonra İlhanlıların ihtiyaçlarını vaktinde karşılamak için her zamanki vergilerin dışında dört vergi daha yürürlüğe koymuştur. “Buyut”, “nalbaha”, “mal-i yam” ve “mal-i bozork” adındaki vergiler yılın dört farklı zamanında dönüşümlü olarak toplanmıştır. Bu vergiler ile Selçuklu idaresi biraz ferahlarken halkın üzerindeki yükümlülük daha da artmıştır (Erdem, 2003: 52-53).

İlhanlılar, Selçuklu Devleti'ni tabir yerindeyse müstemleke haline getirmişler ve bu durum Selçuklu ekonomisi için büyük bir darbe olmuştur. Ülke artık İlhanlıların atadığı valilerin ağır vergiler ile halkı soyup zengin oldukları, Türkiye Selçuklularının ekonomik anlamda nefes alamadığı bir konuma gelmiştir (Ersan-Alican, 2013: 255). Gitgide artan vergilerin Selçuklu devlet adamları tarafından ödenememesi üzerine İlhanlıların, geliri yüksek olan iktalara atadıkları mültezimleri, daha fazla gelir sağlayabilmek için çiftçilerden topladıkları vergileri artırmışlar, hatta onları köle durumuna düşürmüşlerdir (Koca, 2011b: 467). Mesela Fahreddin Kazvinî, 1288 yılında daha fazla vergi tahsil etmek vaadiyle Moğollardan vezirlik yetkisini alarak yanında Tebrizli, Hemedanlı, Iraklı, Horasanlı, Gürcü, Alanlı, Merendli, Nahcivanlı, Arranlı ve Tiflisli memurlar olduğu halde Erzurum'a gelip mevcut vergilerin miktarını artırmıştır. Öyle ki beş tagar²⁵ mahsul veren araziye 50 tagar, kanunî vergi değeri 5.000 dirhem olan bir bölgeye 50.000 miktarını belirlemiştir (Turan, 2002: 592-593).

Ağır vergilerin ve malî zararların başka bir örneği de II. Gıyâseddin Mesûd'un tahttan düşürülmesinden sonra Türkiye'nin dört malî bölgeye ayrılmasıyla ilgili olaylarda görülmüştür. 6.000.000 dirheme ilaveten 600.000 dirhem vergiyi bu

---

²⁵1tagar=100 menn, 1 menn=832 g'dir. 1 tagar=83,2 ila 83,4 kg olabilir. Bkz: Hınz, 1990: 64.; Zahire ölçüsüne verilen addır. Bağdat tagarı 800 okkadır. Bkz: Pakalın, 1993a: 373.

dört malî bölgenin başlarına tayin edilen mültezimler tarafından iltizam usulü ile toplanmıştır. Bu meblağ, İlhanlı hazinesine ödenen safi para olup mültezimlerin, askerlerin, Selçuklu Devleti'nin masrafları ve diğer harcamalar bu paranın dışındadır (Turan, 2002: 620). Ağır vergilerle büyük zarara uğrayan çiftçiler, artık bu duruma direnememiş ve memleketlerinden vazgeçmişlerdir. Bu nedenle tarımsal üretim çökmüş, bir zamanlar dünyanın her yerine buğday gönderen Selçuklular artık temel gıda ihtiyaçlarını bile karşılayamaz hale gelmiştir. 1300'lü yıllarda ülkede kıtlık başlamıştır. Bu durum İlhanlı Devleti'nin çöktüğü ve Türkmen beylerinin Anadolu'da hâkimiyetini kurduğu döneme kadar devam etmiştir (Koca, 2011b: 467).

Geyhatu devrinin en önemli iktisadî olayı, ilk defa kâğıt para basma teşebbüsüdür. Geyhatu, "çav" adındaki bu parayı 1294 yılında piyasaya sürmüş ve madenî parayı yasaklamıştır. Bu paraları ülkenin her yerinde mal karşılığında ve alım satım işlerinde geçerli kılmak istemiş, fakat kimse bu para ile alışveriş yapmayı kabul etmemiştir. Esnaf, tüccar ve halk bu paraya güvenmediği için alışverişini bırakıp dükkânları kapatmıştır. Anadolu dâhil bütün bölgelerde ticarî hayat durmuş ve piyasa tamamıyla ölü bir hal almıştır (Erdem, 2003: 56).

Ülkede güvenliğin sarsılmasına karşın yine de ticaret kervanları gelip gitmeye devam etmiştir. Fakat bu kez de yağmalama olayları baş göstermiştir. Öyle ki 1276 yılında Kilikya'dan Anadolu'ya gelen Hıristiyan tacirlerin kervanına Ereğli yakınlarında Türkmenler saldırmış ve 80 kadar taciri öldürülmüştür. Yalnız bir Hıristiyan tacirin üzerinden 120.000 Sur dinarı çıkmıştır. Yine 1282 yılında Kozan'dan Türkiye'ye şeker, sabun, kurşun ve pamuk yüklü bir kervan Halep'ten çıkan 600 kişilik bir süvari kuvveti tarafından yağmalanmıştır (Turan, 2002: 511). Yine II. Gıyâseddin Mesûd'un tahttan inmesinin ardından Türkiye'nin dört malî bölgeye ayrılmasıyla saltanat naibi olan Kemaleddin Tiflisî ve yardımcıları, Amasya'dan çıkıp Turhal yakınlarına geldiklerinde eşkıyalar, Tiflisî'nin kervanına saldırmışlardır (Turan, 2002: 621).

Anadolu Selçuklu Devleti'nde, Köseadağ bozgunundan sonraki süreçte yaşanan siyasî ve sosyal alandaki olumsuz gelişmelere bağlı olarak devletin ekonomisi çöküşe geçmiştir. 1277 yılından sonra ise tamamen işgale uğrayan Anadolu Selçuklu Devleti'nin bütün gelir kaynaklarına el konulmuş ve devlet

ekonomik açıdan bitirilmiştir (Ersan, 2010: 135). Kısacası, XIV. yüzyılın ilk yarısında ziraat hayatı, sanayi, ticaret ve özellikle transit ticaret yollarının önemini yitirmeleri açısından Anadolu ciddi bir sarsıntı geçirmiştir (Akdağ, 2010: 44).

SONUÇ

Anadolu Selçuklu Devleti, 1075 yılından 1318 yılına kadar Anadolu'da varlığını sürdürerek günümüz Türkiye'sinin temelini oluşturan devlettir. Türkiye Selçuklu Devleti'nin en çok önem verdiği ekonomik faaliyetlerden biri ticarettir.

Ticaret yollarının kavşak noktasında bulunan Anadolu'nun coğrafi konumu, istikrarın hâkim olduğu dönemlerde ekonomik ve ticarî hayatın gelişmesinde önemli bir unsuru oluşturur. Türkiye Selçuklu Devleti kurulduktan sonra bu istikrarı sağlayan sultanlar, dünya ticaret yollarının geçiş noktası üzerinde yer alan Anadolu'yu uluslararası ticaret merkezi haline getirmek için siyasî, askerî ve iktisadî politikalar izlemişlerdir ve bu politikalarında ticarî kaygıların etkili olduğu görülmektedir.

Türkmen göçleri, ilk zamanlarda zaten canlılığını kaybetmiş olan ticaretin sadece hızlanmasını geciktirmiştir. Daha sonraki dönemlere bakıldığında bu göç hareketi, muhtelif sebeplerden dolayı nüfusun, buna bağlı olarak da üretimin azaldığı ve iktisadî hayatın gerilediği Anadolu'ya canlılık getirmiş, kısa sürede ülkeyi o dönem dünyasının en zengin ülkesi haline getirmiştir.

Gelişmesini daha önce tamamlayan iç ticareti, XII. yüzyıl sonundan itibaren dış ticaretin gelişmesi takip etmiştir. Devletin, ticaretin asıl unsuru olan tacirlere uyguladığı vergi oranındaki indirim ve tacirlerin mallarına zarar gelmesi durumunda, bir nevi “devlet sigortası” diyebileceğimiz uygulama ile zararlarının karşılanacağını taahhüdü, ülkeye yabancı tüccarların gelmesini teşvik içindir.

Ticareti bir “devlet politikası” olarak benimseyen Selçuklu sultanlarından I. Gıyâseddin Keyhüsrev, I. İzzeddin Keykâvus ve I. Alâeddin Keykubâd, dış ticari geliştirmek için kara ve deniz yolları bakımından önemli bir konuma sahip Sinop, Antalya ve Alanya gibi sahil şehirlerini fethetmişler ve bu şehirlerdeki limanları önemli ithalat-ihracat merkezleri haline getirmişlerdir. Anadolu Selçuklu Devleti'nde ticarî hayatın ikbal devri diyebileceğimiz I. Alâeddin Keykubâd'ın saltanatlık döneminde yine ticarî gaye ile ilk denizaşırı sefer Suğdak'ın fethi gerçekleştirilmiştir. Tüm bunlar, Anadolu Selçuklu Devleti'nin askerî seferlerinin ticarî amaçlarla yapıldığını göstermektedir.

Ticareti bir “devlet siyaseti” olarak benimseyen Selçuklu sultanları, bu konuda çağının ilerisinde bir anlayış ile hukukî düzenlemeler yaparak başta Kıbrıs, Venedik ve Ceneviz olmak üzere çeşitli ülkelerle antlaşmalar imzalamışlardır. Üretim fazlası ürünlerin ihracatını ve ihtiyaçları olan malların da ithalatını, ticaret politikası olarak benimsemişlerdir. Yine malların satışını yabancıların rekabetinden korumak, bundan daha önemlisi devlete gelir temin etmek amacıyla gümrük vergileri koymuşlardır. Anadolu Selçuklu Devleti’nde ticaretin canlanması, yolların ve şehirlerin gelişmesi, ticaret merkezleri ve pazarların oluşmasına imkân vermiştir. Refahın artmasıyla dışarıdan gelecek lüks ticaret maddelerin temini, iç üretimin bolluğu ve bunların pazarlanması kısa zamanda şehirlerde zengin tüccar sınıfının oluşmasına yol açmıştır.

Kervansaraylar, Anadolu’da ticarî hayatın hareketlendirilmesinde ayrı bir önem arz eder. Selçuklular ticaret yollarının emniyetini sağlamak ve ticaret kervanlarının konaklamaları ve korunmaları için belli aralıklarla kervansaraylar yaptırmışlardır. İhtiyaçları ve giderleri vakıflar tarafından karşılanan kervansaraylara gelen tüccarlar ve yolcular hiçbir ücret ödemedi buralarda konaklayabilmişlerdir. Ayrıca soyulan kervanların ve zarar eden tacirlerin zararları Türkiye Selçuklu Devleti tarafından karşılanmıştır.

Selçuklu sultanları, ticarî hayatı geliştirmek amacıyla yaptıkları çalışmaların yanı sıra tarım ve hayvancılık konusunda da birtakım önlemler almışlardır. Yerleşik düzene geçen halkın, toprakları boş bırakmaması için iskân politikası güdülmüş, devlet tarafından tohum, hayvan ve tarım aletleri dağıtılarak halk bir süre vergiden muaf tutulmuştur.

İlk çağlardan beri birçok devlete ev sahipliği yapan Anadolu’nun, Bizans yönetimindeki ekonomik ve kültürel bakımdan kötü olan durumu, Selçuklu sultanlarının uyguladıkları istikrarlı politikalar sayesinde müreffeh bir duruma gelmiştir. Sultanlar Anadolu’yu, dünya transit ticaretinin köprüsü durumuna getirmişlerdir. Böylece Türkiye Selçuklu Devleti sayesinde Anadolu yepyeni bir çehre kazanmıştır.

KAYNAKÇA

Ahmed Bin Mahmud, *Selçuknâme*, haz: Erdoğan Merçil, Bilge Kültür Sanat Yayınları, İstanbul, 2011.

Ahmed Eflâkî, *Ariflerin Menkubeleri I*, çev: Tahsin Yazıcı, Hürriyet Yayınları, İstanbul, 1973.

Akdağ, Mustafa, *Türkiye'nin İktisadî ve İctimaî Tarihi*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2010.

Akurgal, Ekrem, *Anadolu Uygarlıkları*, Net Turistik Yayınları, İstanbul, 2003.

Altan, Ebru, "Myriokephalon (Karamıkbeli) Savaşı'nın Anadolu Türk Tarihindeki Yeri", *Türkler*, VI. Cilt, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, s. 1100-1109.

Altıntaş, Ahmet, "Selçuklu Türkiye'sinde Para", *Türkler*, VII. Cilt, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, s. 585-595.

Aslanapa, Oktay, *Türk Sanatı*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1989.

Avcıoğlu, Doğan, *Türklerin Tarihi*, V. Cilt, Tekin Yayınevi, İstanbul, 1984.

Babinger, Franz, Köprülü, Fuad, *Anadolu'da İslâmiyet*, çev: Ragıp Hulusi, İnsan Yayınları, İstanbul, 1996.

Baykara, Tuncer, *I. Gıyâseddin Keyhüsrev (1164-1211) Gazi-Şehit*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1997.

Baykara, Tuncer, "Türkiye Selçuklu Döneminde Toplum ve Ekonomi", *Türkler*, VII. Cilt, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, s. 323-377.

Baykara, Tuncer, *Türkiye Selçuklularının Sosyal ve Ekonomik Tarihi*, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2004.

Bedirhan, Yaşar, "Türkiye Selçuklularında Para ve Devletin Para Politikası", *Tarih Okulu Dergisi*, Sayı 19, Eylül 2014, (Erişim) <http://www.johschool.com>, 1 Ocak 2018, s. 307-327.

Bedirhan, Yaşar, “Türkiye Selçukluları Devrinde Anadolu’nun Ticaret Şehirleri”, *Tarih Okulu Dergisi*, Sayı 24, Aralık 2015, (Erişim) <http://www.johschool.com>, 1 Mart 2018, s. 25-50.

Bedirhan, Yaşar, “Milletlerarası Ticaret Bağlamında Türkiye Selçukluları Devrinde Üretimi Yapılan, İhraç ve İthal Edilen Ticaret Malları”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, IX. Cilt, Sayı 43, Nisan 2016, (Erişim) <http://www.sosyalarastirmalar.com>, 8 Ocak 2018, s. 616-628.

Bedirhan, Yaşar, “Selçuklu Türkiye’sinde Ticaret Yolları, Limanlar ve Pazar Yerleri”, *Turkish Studies*, XI. Cilt, Sayı 11, Yaz 2016, (Erişim) <http://www.turkishstudies.net>, 1 Mart 2018, s. 13-28.

Bedirhan, Yaşar, “Türkiye Selçuklu Sultanlarının Milletlerarası Ticareti Geliştirmek İçin Yürüttüğü Faaliyetler ve İzlediği Politikalar”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, IX. Cilt, Sayı 42, Şubat 2016, (Erişim) <http://www.sosyalarastirmalar.com>, 6 Nisan 2018, s. 483-502.

Burgu, Yavuz Selim, *Anadolu Selçukluları: Alâeddin Keykubâd ve Zamanı*, Selenge Yayınları, İstanbul, 2011.

Cahen, Claude, *Türklerin Anadoluya İlk Girişi*, çev: Yaşar Yücel-Bahaeddin Yediyıldız, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1988.

Cahen, Claude, *Türkler Nasıl Müslüman Oldular*, çev: Ç. Andaç, N. Uğurlu, Örgün Yayınevi, İstanbul, 2008.

Cahen, Claude, *Osmanlılardan Önce Anadolu*, çev: Erol Üyepazarcı, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2012.

Çağatay, Neşet, *Bir Türk Kurumu Olan Ahilik*, Selçuk Üniversitesi Basımevi, Konya, 1981.

Çavuşdere, Serdar, “Selçuklular Döneminde Akdeniz Ticareti, Türkler ve İtalyanlar”, *Tarih Okulu Dergisi*, Sayı 4, Yaz 2009, (Erişim) <http://www.johschool.com>, 13 Ağustos 2016, s. 53-75.

Çelik, Fatih, “Ahilik Teşkilatının Geçmişten Günümüze Ekonomik Hayatta Üstlendiği Roller”, *II. Uluslararası Ahilik Sempozyumu Bildiriler*, I. Cilt, haz: Kazım Ceylan, SFN Yayıncılık, Kırşehir, 2012, s. 457-467.

Çetin, Osman, “İskânlarla Anadolu’nun Türk Vatanı Haline Gelmesi”, *Türkler*, VI. Cilt, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, s. 423.437.

Ebû Abdullah Muhammed İbn Batûta Tancî, *İbn Batûta Seyahatnâmesi*, I. Cilt, çev: A. Sait Aykut, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2004.

Ebû Abdi’r-Rahman Muhammed İbn el-Hüseyn es-Sülemî, *Tasavvufta Fütüvvet*, çev: Süleyman Ateş, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara, 1977.

Ebû Hafs Ömer Suhreverdî, *Avarifü’l-Meârif*, çev: H. K. Yılmaz, İrfan Gündüz, Vefa Yayınları, İstanbul, 1990.

Erdem, İlhan, “Türkiye Selçuklu-İlhanlı İktisadî, Ticarî İlişkileri ve Sonuçları”, *Tarih Araştırmaları Dergisi*, XXI. Cilt, Sayı 33, 2003, (Erişim) <http://www.dergiler.ankara.edu.tr>, 8 Ekim 2017, s. 49-67.

Ergin, Muharrem, *Orhun Abideleri*, Boğaziçi Yayınları, İstanbul, 1994.

Erkiletlioğlu, Güler, *Türkiye Selçuklu Sultanları ve Sikkeleri*, Erciyes Üniversitesi Basımevi, Kayseri, 1996.

Ersan, Mehmet, *Türkiye Selçuklu Devleti’nin Dağılışı*, Birleşik Yayınevi, Ankara, 2010.

Ersan, Mehmet, Alican, Mustafa, *Osmanlı’dan Önce Onlar Vardı: Türkiye Selçukluları*, Timaş Yayınları, İstanbul, 2013.

Gordlevskiy, Vladimir Aleksandroviç, *Küçük Asya’da Selçuklular*, çev: Abdülkadir İnan, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2015.

Gölpınarlı, Abdülbâki, *İslam ve Türk İllerinde Fütüvvet Teşkilatı*, İstanbul Ticaret Odası Akademik Yayınlar, İstanbul, 2011.

Gregory, Timothy, *Bizans Tarihi*, çev: Esra Ermert, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2011.

Güçlüay, Sezgin, “Anadolu Selçuklu Devleti’nin Ticaret Politikası”, *Türkler*, VII. Cilt, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, s. 551-584.

Gülerman, Adnan, Taştekil, Sevda, *Ahi Teşkilatının Türk Toplumunun Sosyal ve Ekonomik Yapısı Üzerindeki Etkileri*, Feryal Matbaası, Ankara, 1993.

Günel, Gökçe, “Anadolu Selçuklu Dönemi’nde Anadolu’da İpek Yolu-Kervansaraylar-Köprüler”, *Kebikeç İnsan Bilimleri İçin Kaynak Araştırmaları Dergisi*, Sayı 29, Kebikeç Yayınları, Ankara, 2010, s. 133-146.

Hacıgökmen, Mehmet Ali, “Türkiye Selçukluları Zamanında Konya’nın Devlet Merkezi Oluşu”, *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, Sayı 29, Bahar 2011, (Erişim) <https://www.selcuk.edu.tr>, 1 Mart 2018, s. 231-261.

Heyd, William, *Yakın-Doğu Ticaret Tarihi*, çev: Enver Ziya Karal, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2000.

Hinz, Walther, *İslâm’da Ölçü Sistemleri*, çev: Acar Sevim, Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul, 1990.

İbn Bibi, *El Evamirü’l-Ala’iye Fi’l-Umuri’l-Ala’iye (Selçuknâme) I*, çev: Mürsel Öztürk, Millî Kütüphane Başkanlığı Basımevi, Ankara, 1996.

İbn Bibi, *El Evamirü’l-Ala’iye Fi’l-Umuri’l-Ala’iye (Selçuknâme) II*, çev: Mürsel Öztürk, Millî Kütüphane Başkanlığı Basımevi, Ankara, 1996.

Kafesoğlu, İbrahim, “Selçuklular” *İslâm Ansiklopedisi*, X. Cilt, Millî Eğitim Basımevi, İstanbul, 1964, s. 353-416.

Kafesoğlu, İbrahim, “Anadolu Selçuklu Devleti Hangi Tarihte Kuruldu”, *Tarih Enstitüsü Dergisi*, Sayı 10-11, Edebiyat Fakültesi Matbaası, İstanbul, 1981, s. 1-28.

Kaşgarlı Mahmud, *Divân-ü Lugâti’t-Türk*, çev: Seçkin Erdi, Serap Tuğba Yurteser, Kılbalcı Yayınevi, İstanbul, 2005.

Kayaoğlu, İsmet, “Anadolu Selçukluları Devrinde Ticarî Hayat”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, XXIV. Cilt, Sayı 1, Ankara, 1981, s. 359-373.

Kayaoglu, İsmet, “Selçuklu Vakfiyeleri ve İçerdikleri Sosyal Motifler”, *Türkler*, VII. Cilt, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, s. 415-422.

Kerîmüddin Mahmud-i Aksarayî, *Müsâmeret’ül-Ahbâr: Moğollar Zamanında Türkiye Selçukluları Tarihi*, nşr: Osman Turan, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1999.

Kesik, Muharrem, “Cenabî’ye Göre Türkiye Selçukluları”, *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, Sayı 36, 2000, (Erişim) <https://dergipark.gov.tr>, 11 Aralık 2017, s. 213-259.

Kesik, Muharrem, “Sultan Melikşah (Şahinşah) ve Sultan I. Mesûd Dönemleri”, *Türkler*, VI. Cilt, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, s. 940-980.

Kesik, Muharrem, “Türkiye Selçukluları ile Danişmendliler Arasındaki İlişkiler”, *Türkler*, VI. Cilt, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, s. 920-930.

Kesik, Muharrem, *Türkiye Selçuklu Devleti Tarihi: Sultan I. Mesûd Dönemi (1116-1155)*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 2003.

Kınal, Fûruzan, *Eski Anadolu Tarihi*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1991.

Koca, Salim, *Sultan I. İzzeddin Keykâvus (1211-1220)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1997.

Koca, Salim, “Ahilerin Türkiye Selçuklu Devrindeki Rollerini”, *Selçuklu Devri Türk Tarihinin Temel Meseleleri*, Berikan Yayınevi, Ankara, 2011, s. 441-453.

Koca, Salim, “Moğol İstilasına Karşı Sultan I. Alâeddin Keykubâd’ın Güvenlik Politikası”, *Selçuklu Devri Türk Tarihinin Temel Meseleleri*, Berikan Yayınevi, Ankara, 2011, s.345-377.

Koca, Salim, “Türkiye Selçuklularında Ekonomik Politika”, *Selçuklu Devri Türk Tarihinin Temel Meseleleri*, Berikan Yayınevi, Ankara, 2011, s.455-478.

Koşum, Adnan, “Ahi Ticaret Hukuku ve Ahlakının Fıkhî Temelleri”, *II. Uluslararası Ahilik Sempozyumu Bildiriler*, I. Cilt, haz: Kazım Ceylan, SFN Yayıncılık, Kırşehir, 2012, s. 363-384.

Köprülü, Fuad, *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, yay: Orhan F. Köprülü, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1976.

Köprülü, Fuad, *İslâm ve Türk Hukuk Tarihi Araştırmaları ve Vakıf Müessesesi*, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 1983.

Köprülü, Fuad, *Osmanlı İmparatorluğunun Kuruluşu*, Akçağ Yayınları, Ankara, 2012.

Köymen, Mehmet Altay, “Türkiye Selçukluları Devleti’nin Ekonomik Politikaları”, *Belleten*, L. Cilt, Sayı 198, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1986, s. 613-620.

Kramers, j. H., “Muineddin Süleyman Pervane”, *İslâm Ansiklopedisi*, VIII. Cilt, Yeni Türkiye Yayınları, İstanbul, 1979, s. 556-557.

Kuban, Doğan, “Anadolu-Türk Şehri, Tarihî Gelişmesi, Sosyal ve Fizikî Özellikleri Üzerinde Bazı Gelişmeler”, *Vakıflar Dergisi*, Sayı 7, Vakıflar Genel Müdürlüğü Neşriyatı, İstanbul, 1968, s. 55-73.

Kucur, Sadi, “İkta”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, XXII. Cilt, Diyanet Vakfı Neşriyat, İstanbul, 2000, s. 47-49.

Marko Polo Seyahatnâmesi, I. Cilt, haz: Filiz Dokuman, Tercüman Gazetesi Yayınları, İstanbul, 1979.

McEvedy, Colin, *Ortaçağ Tarih Atlası*, çev: Ayşen Anadol, Sabancı Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2004.

Nizâmü’l-Mülk, *Siyasetnâme*, haz: Mehmet Altay Köymen, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1999.

Ocak, Ahmet Yaşar, “Emirci Sultan ve Zaviyesi”, *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Enstitüsü Dergisi*, Sayı 9, Edebiyat Fakültesi Matbaası, İstanbul, 1978, s. 129-208.

Ocak, Ahmet Yaşar, “Türkiye’de Ahilik Araştırmalarına Eleştirel Bir Bakış”, *Türk Sûfliğine Bakışlar*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1996, s. 169-190.

Ögel, Bahaeddin, *Türk Kültürünün Gelişme Çağları I*, Millî Eğitim Basımevi, İstanbul, 1971.

Özcan, Koray, “Anadolu’da Selçuklu Kentler Sistemi ve Mekânsal Kademelenme (1)”, *METU Journal of the Faculty of Architecture*, XXIII. Cilt, Sayı 2, 2006, (Erişim) <http://jfa.arch.metu.edu.tr>, 13 Ağustos 2016, s. 21-62.

Öztürk, Fatma, Kaya, Özlem, Gedik, Seda, “Geçmişten Günümüze Ahilikte Zenaat-Sanat ve Ticaret İlişkileri”, *II. Uluslararası Ahilik Sempozyumu Bildiriler*, I. Cilt, haz: Kazım Ceylan, SFN Yayıncılık, Kırşehir, 2012, s. 425-434.

Pakalın, Mehmet Zeki, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, I. Cilt, Millî Eğitim Basımevi, İstanbul, 1993.

Pakalın, Mehmet Zeki, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, II. Cilt, Millî Eğitim Basımevi, İstanbul, 1993.

Pakalın, Mehmet Zeki, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, III. Cilt, Millî Eğitim Basımevi, İstanbul, 1993.

Parlar, Gündegül, *Anadolu Selçuklu Sikkelerinde Yazı Dışı Figüratif Ögeler*, Başbakanlık Basımevi, Ankara, 2001.

Parlatır, İsmail, *Osmanlı Türkçesi Sözlüğü*, Yargı Yayınları, Ankara, 2012.

Polat, M. Said, “Selçuklu Türkiye’inde Ticaret”, *Türkler*, VII. Cilt, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, s. 567-584.

Sevim, Ali, *Anadolu’nun Fethi: Selçuklular Dönemi*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2014.

Sevim, Ali, *Anadolu Fatihisi Kutalmışoğlu Süleymanşah*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2015.

Sevim, Ali, Merçil, Erdoğan, *Selçuklu Devletleri Tarihi: Siyaset, Teşkilat ve Kültür*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1995.

Sevin, Veli, *Anadolu’nun Tarihi Coğrafyası I*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2007.

Sümer, Faruk, “Anadolu’ya Yalnız Göçebe Türkler mi Geldi?”, *Bellekten*, XXIV. Cilt, Sayı 96, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1960, s. 568-594.

Sümer, Faruk, “Anadolu’da Moğollar”, *Selçuklu Araştırmaları Dergisi*, I. Cilt, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1970, s. 1-147.

Sümer, Faruk, *Oğuzlar (Türkmenler): Tarihleri-Boy Teşkilatı-Destanları*, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara, 1972.

Sümer, Faruk, *Yabanlu Pazarı: Selçuklular Devrinde Milletlerarası Büyük Bir Fuar*, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayını, İstanbul, 1985.

Süyani Patrik Mihail’in Vekayi-nâmesi İkinci Kısım (1042-1195), çev: Hrant D. Andriasyan, Türk Tarih Kurumu Kitaplığı, Ankara, 1944.

Taeschner, Franz, “İslâm Ortaçağında Futuvva (Fütüvvet Teşkilatı)”, *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, XV. Cilt, Sayı 1-4, 1953, (Erişim) <https://dergipark.gov.tr>, 10 Mayıs 2018, s. 1-32.

T. H., “III. Gıyâseddin Keyhüsrev”, *İslâm Ansiklopedisi*, VI. Cilt, Millî Eğitim Basımevi, İstanbul, 1977, s. 429-430.

Tızlak, Fahrettin, “Osmanlılardan Önce Türklerde Madencilik”, *Türkler*, VII. Cilt, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, s. 620-631.

Turan, Osman, “Selçuklu Devri Vakfiyeleri I. Şemseddin Altun Aba Vakfiyesi ve Hayatı”, *Bellekten*, XI. Cilt, Sayı 42, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1947, s. 197-235.

Turan, Osman, “Selçuklu Devri Vakfiyeleri III. Celâleddin Karatay, Vakıfları ve Vakfiyeleri”, *Bellekten*, XII. Cilt, Sayı 45, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1948, s. 17-144.

Turan, Osman, *Türkiye Selçukluları Hakkında Resmî Vesikalar: Metin, Tercüme ve Araştırmalar*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1958.

Turan, Osman, “I. Alâeddin Keykubâd”, *İslâm Ansiklopedisi*, VI. Cilt, Millî Eğitim Basımevi, İstanbul, 1977, s. 446-661.

Turan, Osman, “I. Gıyâseddin Keyhüsrev”, *İslâm Ansiklopedisi*, VI. Cilt, Millî Eğitim Basımevi, İstanbul, 1977, s. 613-620.

Turan, Osman, “I. İzzeddin Keykâvus”, *İslâm Ansiklopedisi*, VI. Cilt, Millî Eğitim Basımevi, İstanbul, 1977, s. 631-642.

Turan, Osman, “I. Kılıç Arslan”, *İslâm Ansiklopedisi*, VI. Cilt, Millî Eğitim Basımevi, İstanbul, 1977, s. 681-699.

Turan, Osman, “II. Gıyâseddin Keyhüsrev”, *İslâm Ansiklopedisi*, VI. Cilt, Millî Eğitim Basımevi, İstanbul, 1977, s. 620-629.

Turan, Osman, “II. İzzeddin Keykâvus”, *İslâm Ansiklopedisi*, VI. Cilt, Millî Eğitim Basımevi, İstanbul, 1977, s. 642-645.

Turan, Osman, “II. Kılıç Arslan”, *İslâm Ansiklopedisi*, VI. Cilt, Millî Eğitim Basımevi, İstanbul, 1977, s. 688-703.

Turan, Osman, “III. Kılıç Arslan”, *İslâm Ansiklopedisi*, VI. Cilt, Millî Eğitim Basımevi, İstanbul, 1977, s. 703.

Turan, Osman, “IV. Kılıç Arslan”, *İslâm Ansiklopedisi*, VI. Cilt, Millî Eğitim Basımevi, İstanbul, 1977, s. 703-709.

Turan, Osman, “I. Süleymanşah”, *İslâm Ansiklopedisi*, XI. Cilt, Millî Eğitim Basımevi, İstanbul, 1979, s. 201-219.

Turan, Osman, *Selçuklular ve İslâmiyet*, Boğaziçi Yayınları, İstanbul, 1999.

Turan, Osman, *Selçuklular Zamanında Türkiye: Siyasî Tarih Alp Arslan’dan Osman Gazi’ye (1071-1318)*, Boğaziçi Yayınları, İstanbul, 2002.

Turan, Osman, *Doğu Anadolu Devletleri Tarihi*, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 2004.

Turan, Osman, *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslâm Medeniyeti*, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 2009.

Turan, Osman, *Türk Cihan Hâkimiyeti Mefkûresi Tarihi: Türk Dünya Nizamının Millî, İslâmî ve İnsanî Esasları*, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 2009.

Turan, Refik, Kırpık, Güray, “Selçuklu Dönemi Türklerde Sosyal ve Ekonomik Hayat”, *Anadolu Selçuklu Dönemi Kervansarayları*, T.C Kültür ve Turizm Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2007, s. 19-47.

Tütenk, “A.A., Belisırma Deresi’nde Freskli St. Georges (Kırk Damalı) Kaya Kilisesi’nde (1289-1295) Son Konya Selçuklu Sultanı Mes’ut II ile İlgili Rumca Kitabe”, *VII. Türk Tarih Kongresi*, I. Cilt, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1970, s. 381-382.

Urfalı Mateos Vekayi-nâmesi (952-1136) ve Papaz Grigor’un Zeyli (1136-1162), çev: Hrant. D. Andreasyan, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 2000.

Uyumaz, Emine, *Sultan I. Alâeddin Keykubâd Devri Türkiye Selçuklu Devleti Siyasî Tarihi (1220-1237)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2003.

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, *Osmanlı Devleti Teşkilâtına Medhal: Büyük Selçukîler, Anadolu Selçukîleri, Anadolu Beylikleri, İlhanîler, Karakoyunlu ve Akkoyunlularla Memlûklerdeki Devlet Teşkilatına Bir Bakış*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1988.

Yusuf Has Hâcib, *Kutadgu Bilig*, çev: Reşid Rahmeti Arat, Kabalcı Yayınevi, İstanbul, 2005.

EKLER

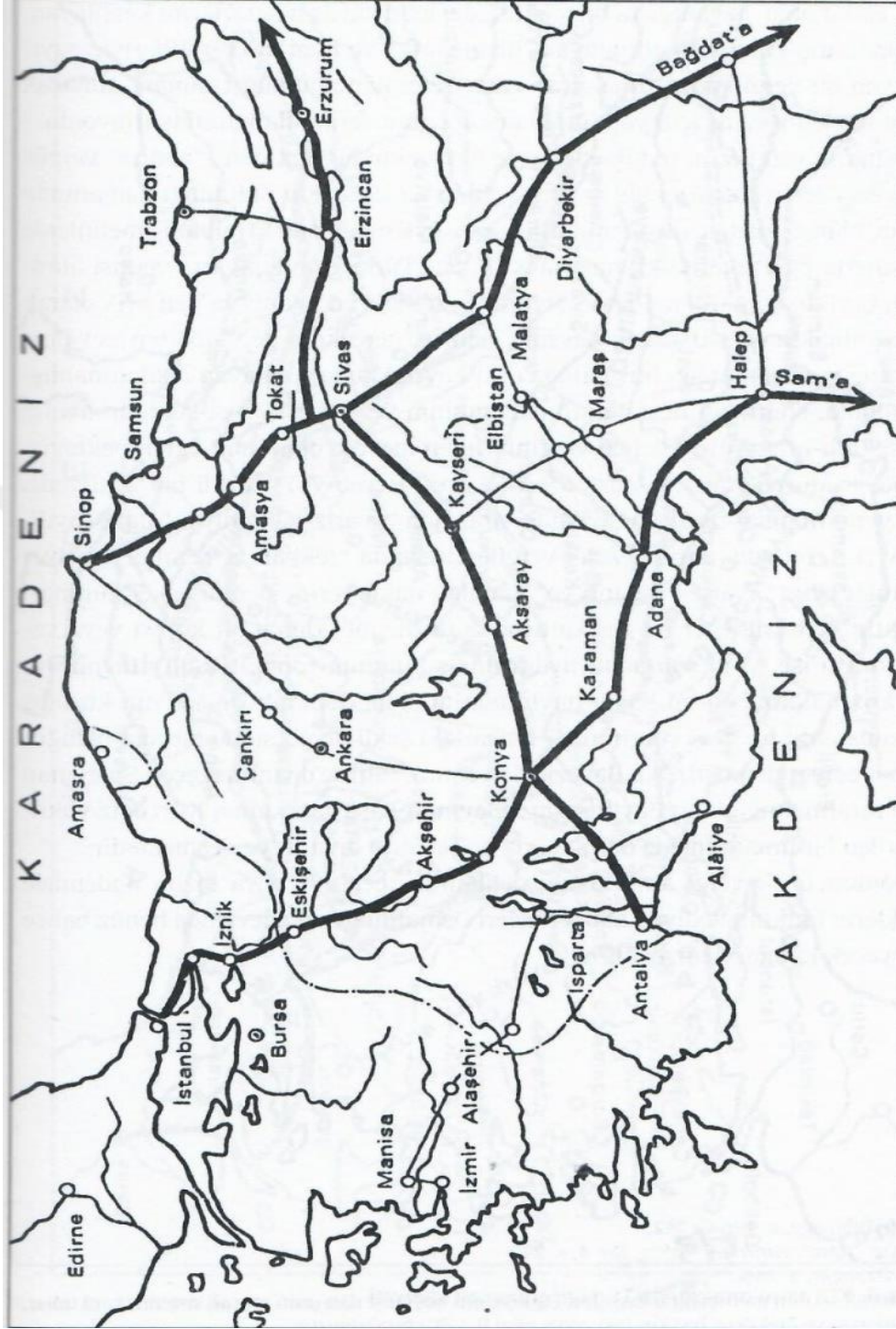
Ek 1: Anadolu Selçuklu Devleti Hükümdarları ve Saltanat Süreleri

I. Rükneddin Süleymanşah	1075-1086
Fetret Devri	1086-1092
I. İzzeddin Kılıç Arslan	1092-1107
Fetret Devri	1107-1110
Melikşah (Şahinşah)	1110-1116
I. İzzeddin Mesûd	1116-1155
II. İzzeddin Kılıç Arslan	1155-1192
I. Gıyâseddin Keyhüsrev (I. Saltanatı)	1192-1196
II. Rükneddin Süleymanşah	1196-1204
III. İzzeddin Kılıç Arslan	1204-1205
I. Gıyâseddin Keyhüsrev (II. Saltanatı)	1205-1211
I. İzzeddin Keykâvus	1211-1220
I. Alâeddin Keykubâd	1220-1237
II. Gıyâseddin Keyhürev	1237-1246
II. İzzeddin Keykâvus	1246-1249
II. İzzeddin Keykâvus - IV. Rükneddin Kılıç Arslan - II. Alâeddin Keykubâd (Ortak Saltanat)	1249-1254
II. İzzeddin Keykâvus'un müstakil ve IV. Rükneddin Kılıç Arslan ile devleti taksimleri	1254-1262
IV. Rükneddin Kılıç Arslan	1262-1266
III. Gıyâseddin Keyhüsrev	1266-1284
II. Gıyâseddin Mesûd (I. Saltanatı)	1284-1296
Selçuklu tahtının boş kalması	1296-1298
III. Alâeddin Keykubâd	1298-1302
II. Gıyâseddin Mesûd (II. Saltanatı)	1302-1310
V. Rükneddin Kılıç Arslan	1310-1318

Kaynak: Turan, Osman, *Selçuklular Zamanında Türkiye: Siyasî Tarih Alp Arslan'dan Osman Gazi'ye (1071-1318)*, Boğaziçi Yayınları, İstanbul, 2002.

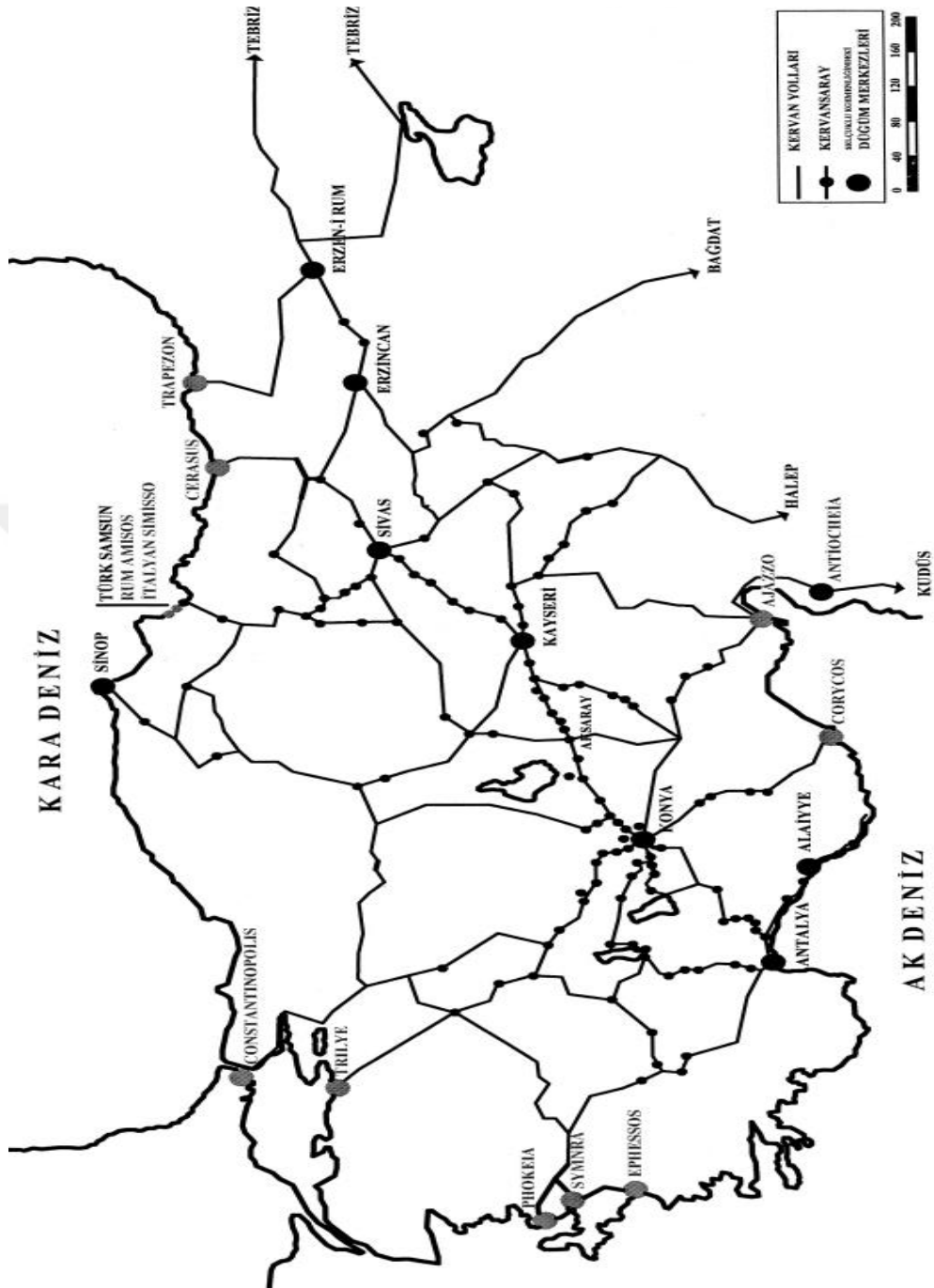

Ek 3: XIII. Yüzyıl Türkiye'sinde Başlıca Ticaret Yolları

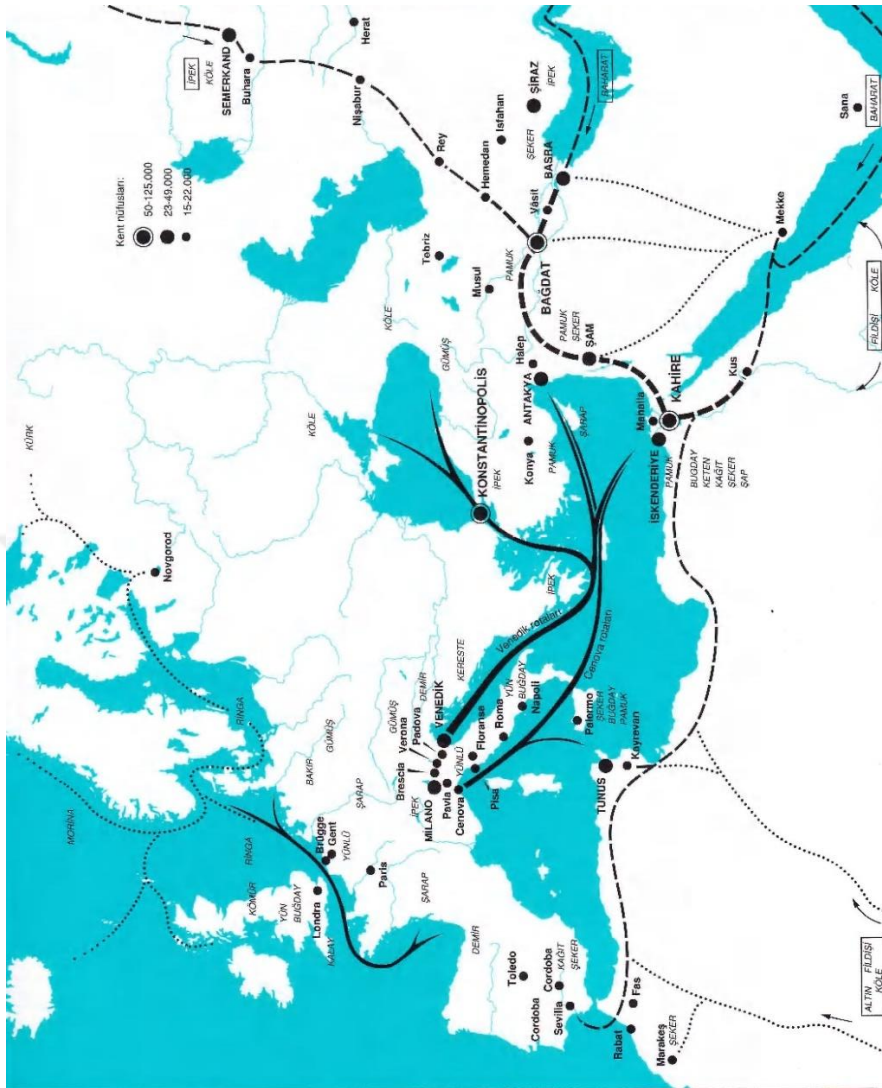
Kaynak: Mustafa Akdağ, *Türkiye'nin İktisadî ve İçtimai Tarihi*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2010.

Ek 4: Anadolu Selçuklu Kervansarayları ve Kervan Yolları

Kaynak: Koray Özcan, “Anadolu’da Selçuklu Kentler Sistemi ve Mekânsal Kademelenme (1)”, *METU Journal of the Faculty of Architecture*, XXIII. Cilt, Sayı 2, 2006, (Erişim) <http://jfa.arch.metu.edu.tr>, 13 Ağustos 2016.

Ek 5: 1212 Yılında Kentler ve Ticaret Yolları

Kaynak: Colin McEvedy, *Ortaçağ Tarih Atlası*, çev: Ayşen Anadol, Sabancı Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2004.

Ek 7: Anadolu Selçuklu Devleti Zamanında Darp Edilen Bazı Sikkeler

I. İzzeddin Mesûd Dönemi Bakır Fels

II. İzzeddin Kılıç Arslan Bakır Fels

I. Gıyâseddin Keyhüsrev Bakır Fels

II. Rükneddin Süleymanşah Altın Dinar

II. Gıyâseddin Keyhüsrev Gümüş Dirhem

I. Alâeddin Keykubâd Gümüş Dirhem

Siyavuş bin Keykavus (Cimri) Altın Dinar

Kaynak: Gündegül Parlar, *Anadolu Selçuklu Sikkelerinde Yazı Dışı Figüratif Ögeler*, Başbakanlık Basımevi, Ankara, 2001.